„Azok, akik elnyerték függetlenségünket, hittek abban, hogy az Állam végső célja az emberek szabaddá tétele képességeik fejlesztésére; és hogy a kormányzatban a tanácskozó erőknek kell érvényesülniük az önkénnyel szemben. A szabadságot egyaránt értékelték, mint célt és mint eszközt. Úgy hitték, hogy a szabadság a boldogság titka, és a bátorság a szabadság titka. [...] Felismerték azon veszélyeket, amelyeknek minden emberi intézmény ki van téve. De tudták, [...] hogy veszélyes elbátortalanítani a gondolkodást, a reményt és a képzeletet; hogy a félelem elnyomást szül; hogy az elnyomás gyűlöletet szül; hogy a gyűlölet veszélyezteti a kormányzat szilárdságát; hogy a biztonság ösvénye a feltételezett sérelmek és javasolt orvoslásuk szabad megvitatásának lehetőségében rejlik; és hogy a rossz tanácsok megfelelő ellenszere a jók. [...] A komoly sérelemtől való félelem önmagában nem igazolhatja a szólás és a gyülekezés szabadságának elnyomását. Az emberek féltek a boszorkányoktól és asszonyokat égettek. A beszéd szerepe az, hogy felszabadítsa az embereket az irracionális félelmek fogságából."

Brandeis bíró – az Egyesult Államok Legfelsőbb Bíróságának tagja –, véleménye a Whitney v. California ugyben (1927)

„Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége.[...]...a véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi. [...] A létrejött sajtószabadságban senki nem hivatkozhat külső kényszerre, aki a nyilvánosság elé lép, minden sorral, amit leír, magát adja és teljes erkölcsi hitelét kockáztatja. Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, és lesz a közvélemény szemében „gyalázkodó". A gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. [...] Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetben szankcionálni."

A Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának határozata a gyűlöletbeszédről (1992)

Ára 1980 Ft

ISBN 963-9494-03-8
9 789639 494038

GONDOLATBÁTORSÁG

Mo

GONDOLATBÁTO

Szólásszabadság és közbeszél

az Egyesült Államokban és Magy

szólás

GONDOLATBÁTORSÁG

„Azok, akik elnyerték függetlenségünket, hittek abban, hogy az Állam végső célja az emberek szabaddá tétele képességeik fejlesztésére; és hogy a kormányzatban a tanácskozó erőknek kell érvényesülniük az önkénnyel szemben. A szabadságot egyaránt értékelték, mint célt és mint eszközt. Úgy hitték, hogy a szabadság a boldogság titka, és a bátorság a szabadság titka. [...] Felismerték azon veszélyeket, amelyeknek minden emberi intézmény ki van téve. De tudták, [...] hogy veszélyes elbátortalanítani a gondolkodást, a reményt és a képzeletet; hogy a félelem elnyomást szül; hogy az elnyomás gyűlöletet szül; hogy a gyűlölet veszélyezteti a kormányzat szilárdságát; hogy a biztonság ösvénye a feltételezett sérelmek és javasolt orvoslásuk szabad megvitatásának lehetőségében rejlik; és hogy a rossz tanácsok megfelelő ellenszerei a jók. [...] A komoly sérelemtől való félelem önmagában nem igazolhatja a szólás és a gyülekezés szabadságának elnyomását. Az emberek féltek a boszorkányoktól és asszonyokat égettek. A beszéd szerepe az, hogy felszabadítsa az embereket az irracionális félelmek fogságából."

Brandeis bíró – az Egyesult Államok Legfelsőbb Bíróságának tagja –, véleménye a Whitney v. California ügyben (1927)

„Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő képességek kibontakozásának lehetősége.[...]...a véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi. [...] A létrejött sajtószabadságban senki nem hivatkozhat külső kényszerre, aki a nyilvánosság elé lép, minden sorral, amit leír, magát adja és teljes erkölcsi hitelét kockáztatja. Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, és lesz a közvélemény szemében „gyalázkodó". A gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. [...] Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetben szankcionálni."

A Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának határozata a gyűloletbeszédről (1992)

Ára 1980 Ft

ISBN 963-9494-03-8

9 789639 494038

GONDOLATBÁTORSÁG

Molnár Péter

GONDOLATBÁTORSÁG

Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon

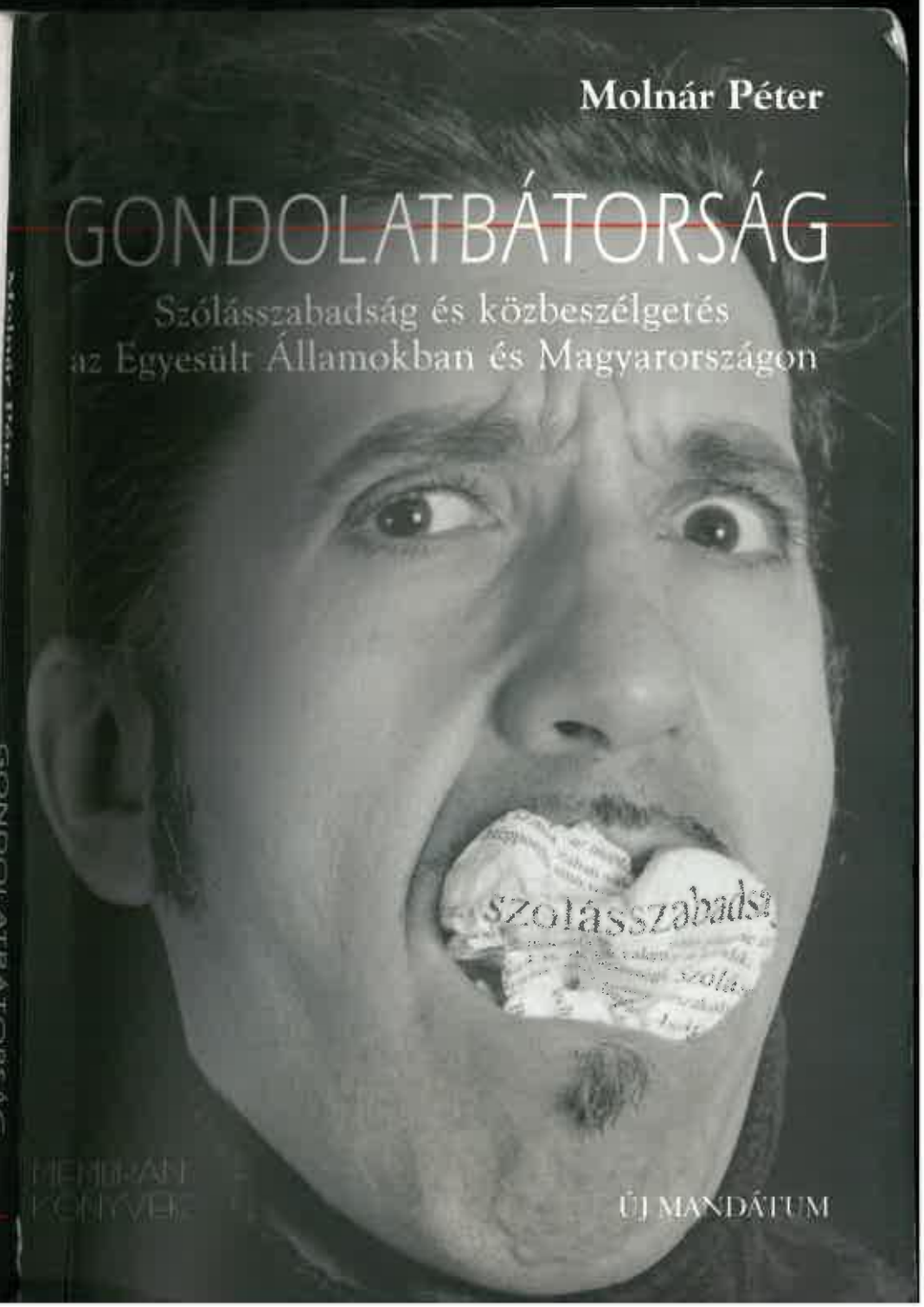

ÚJ MANDÁTUM

© Molnár Péter, 2002

MEMBRÁN KÖNYVEK 13.
Sorozatszerkesztő Sükösd Miklós

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó Németh István
Felelős szerkesztő Tomkiss Tamás

Borítóterv Zátonyi Tibor
Borítófotó Brezina Zoltán

Készült a Fönix nyomdában
Felelős vezető Soskóné Müller Judith

ISBN 963 9494 03 8
ISSN 0209-4606

Molnár Péter

GONDOLATBÁTORSÁG

Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2002

A szerző köszönetet mond

*Halmai Gábor*nak, *Robert Post*nak, *Monroe Price*-nak, *Sajó András*nak és *Timár János*nak a tanulmány megírásához nyújtott támogatásáért,

*Báder Júliá*nak, *George Starr*-nak és *Somogyi Csillá*nak, Berkeley-beli és Los Angeles-i házuk dolgozószobájáért,

*Roder Judit*nak a borítófotó ötletéért, *Brezina Zoltán*nak és *Vajdai Vilmos*nak a fénykép elkészítéséért,

*Németh István*nak, *Rozsda Lídiá*nak, *Tomkiss Tamás*nak és *Zátonyi Tibor*nak a könyv gondozásáért, továbbá

*Bragyova András*nak, *Gálik Mihály*nak, *György Péter*nek, *Lehoczkyné Kollonay Csillá*nak, *Kovács Krisztiná*nak, *Krokovay Zsolt*nak, *Kukorelli István*nak, és mindazoknak, akik még segítették e könyv megszületését.

Tartalom

1. Bevezetés 8

Három Alkotmánybírósági határozat 9
Közbeszélgetés 12
Félelem nélküliség 14
Önkorlátozás 15
Minek a szabályozása? 21

2. A szólásszabadság, illetve korlátozásának igazolásai 24

Politikai és nem politikai beszéd 27
Támogatott beszéd 28
Szólás-, sajtó-, és médiaszabadság, a beszéd különleges eszközei és azok szűkössége 30
Szólásszabadság az interneten 36

3. A *New York Times*-szabály 44

A Sullivan-ügy 45
Közügyek és közszereplők 56
A New York Times-szabály nem megkerülhető – a Hustler-ügy és a Food Lion-ügy 59

4. A közszereplők bírálatának szabadsága Magyarországon 68

Egy alkotmányellenes paragrafus végnapjai 71
A valótlanság vélelme 72
Értékítélet és tényállítás 75
A 36/1994. AB határozat és a bírósági gyakorlat 79
A becsületsértés határa 81
Súlyosbító körülmény? 82
A közszereplők képmása 85
Ki közszereplő? 88
A telefonáló formális tompításától a bátorításig 91
A Sajtó-helyreigazítási per, mint az Alkotmánybíróság határozatának kijátszása 94
A 36/1994. AB határozat gyenge pontjai 97
Az Európai Emberi Jogi Bíróság és a közszereplők bírálhatósága 102
A közszereplők bírálóinak esélyei az Egyesült Államokban 109

5. Egy szólásszabadság-jogi mérce kalandos története 112

A „clear and present danger"-teszt felemelkedése, bukása és újrafogalmazása 113
Egy fontos előzmény: a Masses-ügy 113
A teszt megfogalmazása: a Schenk-ügytől az Abrams-ügyig 115
A teszt megerősítése: Holmes és Brandeis különvéleménye a Gitlow-ügyben és a Whitney-ügyben 123
A teszt bukása és újrafogalmazása: a Dennis-ügy és a Brandenburg-ügy 130
Egy jellegzetes eset: a Collin-ügy 135
A gyűlöletbeszéd közvélemény általi elutasítása 137

6. A gyűlölködésre adott válasz Magyarországon 142

A látszólag határozott jogalkalmazás bizonytalansága 143
A Franka-ügy 143
A Bognár-ügy 147
Az ifj. Hegedűs-ügy 150
Az Alkotmánybíróság határozatai 152
A tárgyszerűen alkalmazható teszt eljárási és tartalmi kellékei 160

7. Egy működő modell: közmédia az Egyesült Államokban 166

Non-profit rádiók és tévék önként támogatott hálózata 167
Politikai függőség és kommercializálódás? 169
A változásokhoz alkalmazkodó közmédia 173

8. A független közmédia létrehozásának kudarca Magyarországon 176

A meghatározó befolyás tilalma 178
A közmédia pártok általi felügyeletének intézményesítése 180
A kuratóriumi elnökségek kiegyensúlyozottságának tökéletlensége 182
Az eleve elhibázott és tökéletlen szerkezet eltorzítása 183
Gyűlölködés a közmédiában 185
A liberális demokrácia kultúráját erősítő, autonóm közmédia 188

9. Következtetések 190

Irodalomjegyzék 195

1. Bevezetés

Három Alkotmánybírósági határozat

Az 1990-es évek elején a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága három alapvető fontosságú határozatot hozott a szólás szabadságáról: A közszereplők[1] bírálhatóságának mértékéről,[2] a gyűlöletbeszéd[3] jogi megítéléséről,[4] és a közmédia függetlenségének biztosítékairól.[5] Minden országra jellemzőek az e kérdésekben érvényes jogi és morális normái. A modern, liberális demokráciákban a gyűlölködők szalonképtelenek, viszont bárki szabadon bírálhatja a közösség legbefolyásosabb tagjait is, a közmédia pedig a demokratikus intézményeket és a kultúrák közötti

1 E tanulmányban a közszereplő kifejezést valamennyi nyilvánosság elé lépő személyre értem, tehát a közhatalmat gyakorlókra és más módon a közélet színpadára kerülő egyénekre is. Az állami beosztásban nem lévő közszereplők hatalma számos esetben jóval meghaladhatja a közhatalmat gyakorló személyek befolyását. Ezért – a közbeszélgetés nyitottságának feltételeire összpontosító értekezésemben – néhány jogeset elemzésétől eltekintve nem térek ki azon jelentős kérdések részletesebb vizsgálatára, hogy miként válhatnak közhatalmat nem gyakorló személyek közszereplővé, illetve az ilyen egyének esetében kevésbé igazolható-e-a bírálat nagyobb szabadsága, mint a közhivatalnokokat érő kritikát illetően. Az állami hatalommal nem rendelkező különböző – például szándékosan vagy akaratlanul reflektorfénybe kerülő – közszereplők esetében indokolható eltérő szabályozás példájaként lásd tanulmányom harmadik fejezetében a Gertz-ügy leírását: Gertz v. Robert Welch, Inc., 418 U. S. 323 (1974).

2 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.

3 A gyűlöletbeszéd lehetséges definícióiról lásd például: Walker, Samuel: *Hate Speech – The History of an American Controversy*. University of Nebraska Press, 1994. A téma kiterjedt amerikai irodalmából lásd továbbá: *Speaking of Race, Speaking of Sex – Hate Speech, Civil Rights and Civil Liberties*. New York University Press, 1995.

4 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

5 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

párbeszédet erősítve vállal részt a közbeszélgetés létrehozásában és fenntartásában.

A három határozat közül kettőnél az Egyesült Államok joggyakorlata is mintát adott az Alkotmánybíróság számára. Sólyom László így fogalmazott a véleményszabadság amerikai példáinak szerepét illetően: „...a fontosabb döntések előtt megnéztem az ottani gyakorlatot, így alkalmaztuk a »clear and present danger«[6]-tesztet a közösség elleni izgatásról hozott határozatunkban. [...] Az amerikai hatás tagadhatatlan a közszereplőkkel kapcsolatos szólásszabadság-döntésünkben is."[7] A harmadik, a közmédiára vonatkozó határozat esetében, a decentralizált amerikai modell éppen az európaitól teljesen eltérő volta miatt lehet hasznos összehasonlítási alap, hiszen az állami propaganda-rádiók, és -televíziók független köz-műsorszolgáltatókká alakítása Közép-Európában és Kelet-Európában sehol sem sikertörténet.[8]

A véleménynyilvánításról szóló három alaphatározat közül a közszereplők bírálatának szabadságáról szóló kapta a legpozitívabb kritikát, a gyűlöletbeszédről szóló döntés megítélése már ellentmondásosabb volt, a közmédia felügyeletéről szóló határozat értékelése pedig inkább negatív. Az utóbbi kettőre további Alkotmánybírósági döntések sora épült,[9] az első tárgyában még nem született újabb határozat.

6 „Világos és közvetlen veszély". A teszt történetének leírását lásd tanulmányom 5. fejezetében.

7 A „nehéz eseteknél" a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Tóth Gábor Attila interjúja Sólyom Lászlóval, *Fundamentum*, 1997/1; Halmai Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány?* Budapest: INDOK, 2000.

8 Az állami média és általában a műsorszolgáltatás átalakulásáról Közép-Európában és Kelet-Európában lásd például: Belin, Laura: The Kremlin Strikes Back: The Reassertion of State Power Over the Russian Media. In: Price, Monroe E.–Richter, Andrei–Yu, Peter (szerk.): *Russian Media Law and Policy in the Yeltsin Decade: Essays and Documents*. London: Kluwer International Law, 2002.; Richter, Andrei: The Partial Transition: Ukraine's Post-Communist Media. In: Price, Monroe, E.–Verhulst, Stefaan–Rozumilowicz, Beata (szerk.): *Media Reform: Democratizing the State, Democratizing the Media*. London: Routledge, 2001.; Jakubowicz, Karol: Media in Transition: the Case of Poland. In: *Media Reform: Democratizing the State, Democratizing the Media;* Mungiu-Pippidi, Alina: State into Public; The Failed Reform of State TV in East Central Europe. *Paper for the Shorenstein Center at Harvard University*, 2000.; Lipton, Rhoda L.: Pandora's Box: Media Laws in the Slovak Republic. *Communications Law in Transition Newsletter*, Volume 2, No. 1, November 13, 2000.

9 12/1999. (V. 21.) AB határozat; 22/1999. (VI. 30.) AB határozat; 14/2000. (V. 12.) AB határozat.

A véleményszabadság határainak[10] alakulásával kapcsolatban Halmai Gábor, a Sólyom László, illetve Németh János vezette bíróság tevékenységét összehasonlító tanulmányában idézi Sólyom véleményét: „Úgy látom, az új bíróság sok olyan pozíciót feladott, amit mi kiharcoltunk, ugyanakkor több alkalmat is elszalasztott a továbbépítkezésre. Nem szeretnék részletekbe menni, ezért csak a szólásszabadság [...] területét említeném, ahol visszalépés történt. Azt is észleltem, hogy az új bíróság ugyan gyakran idézi a korábbi ítéleteket és indokolásokat, azoknak a szelleme még sincs igazán jelen."[11]

E tendenciával szemben, tanulmányomban azt szeretném megmutatni, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának a három említett alkotmánybírósági döntés által nyújtott védelme nemhogy nem szűkítendő, hanem szélesítendő, továbbépítendő. Egy új demokráciának ugyanis minél szabadabb közbeszélgetésre van szüksége, és a szólásszabadságnak a magyar történelemben oly erős hagyománya is azt kívánja tőlünk, hogy az információk közlésének és a vélemények kinyilvánításának a lehető legnagyobb szabadságot biztosítsuk. Az Alkotmánybíróság határozatait és alkalmazásukat ezért is elemzem a szólás szabadságát különlegesen tiszteletben tartó Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának ítéletei tükrében, esetenként a döntések kulturális-történelmi hátterére is utalva. A közszereplők bírálhatóságának tárgyalásánál, az ebben a kérdésben kiterjedt joggyakorlattal rendelkező Európai Emberi Jogi Bíróság ítéleteinek értékelésére is kitérek.

Az amerikai szakkifejezések részben nehezen lefordíthatóak, a hazai szólásszabadság-jogi irodalom nyelvének megerősítése végett, ahol csak lehetett, mégis igyekeztem megtalálni a szavak magyar megfelelőjét, mint például a „public discourse" esetében a közbeszélgetés szót. Emellett lábjegyzetben számos helyen az eredeti angol szöveg-részleteket is közlöm, bízva abban, hogy a mondatokban tükröződő amerikai kultúra révén érthetőbbé válnak a szólásszabadság különleges mércéi.

Mint Hans Georg Gadamer írja: „...a beszélgetésnek saját szelleme van, s a nyelv, amelyen folyik, magában hordja saját igazságát, azaz „feltár" és megmutat valamit, ami aztán ettől fogva van."[12] A szavak körültekintő megválasztása a szólásszabadság kérdéseiben is alapvető

10 Lásd a magyar szólásszabadság-jogi irodalom alapművét: Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994; lásd továbbá Halmai Gábor: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum, 2002.

11 Lásd: Sólyom László megtalálta a szerepét. *Magyar Nemzet*, 2000. június 3. Idézi: Halmai Gábor: Hátramenetben az alapjogvédelem? *Fundamentum*, 2000/3.

12 Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat, 1984. 269.

jelentőségű, például nem mindegy, hogy a jogok tiszteletben tartásáról, vagy azok biztosításáról beszélünk. Az előbbi szavak használata tartózkodást követel az államtól, az utóbbiaké viszont tevőleges állami fellépésre utal.[13]

Közbeszélgetés

Tanulmányomban közbeszélgetésen egy közösség nyilvánosan zajló kommunikációját értem. A nyitott, félelem nélküli közbeszélgetés olyan a társadalom számára, mint a friss levegő. Az ilyen közbeszélgetés létezéséhez többek között arra is szükség van, hogy a diskurzus méltányosan és az észérveknek teret adva folyjon, a többség és a befolyásos személyek pedig önkorlátozást gyakoroljanak.

Robert Post így ír az amerikai demokrácia válaszoló voltáról: „...a demokrácia fogalmának, amit felvázolok, és amelyet „válaszoló demokráciának" hívok, kevés köze van a leíró társadalomtudomány szokásos kellékeihez. Ez nem kifejezetten a képviselet rendszereiről, a választási mechanizmusokról, az érdekcsoportokról, és hasonlókról szól. Ennek lényege inkább demokratikus intézményeink jelentésének hermeneutikai megértésében található. Azt állítom, hogy az amerikai alkotmányjog az elmúlt hatvan évben a válaszoló demokrácia eszményét alkalmazta a nemzet politikai tájképének formálásában. Ez a legszembeszökőbb a Bíróságnak az Első Kiegészítésről[14] szóló jogértelmezéséből, amely a legközvetlenebbül vonatkozik a demokratikus törekvések kimondására."[15] Post szerint „...a közösségen és a válaszoló demokrácián belüli közbeszélgetés ellentétes szabályozása"[16] abból adódik, hogy „a common law [...] szabadon szabályozza az udvariasság szabályait megsértő nyilvános beszédet. A válaszoló demokrácia viszont azon kommunikatív médiumként fogja fel a közbeszélgetést, amelyen keresztül az egyének kiválaszthatják közösségi életük formáit. Tehát ellenáll annak, hogy előzetesen létező társadalmi kötelezettségeket tükröző viselkedési

13 E megkülönböztetés jelentőségére Kis János hívta fel a figyelmemet 1996-ban, az új alkotmány tervezetének előkészítésekor.

14 Az amerikai alkotmány első kiegészítése többek között a szólás és a sajtó szabadságáról szól.

15 Post, Robert: Between Democracy and Community: The Legal Constitution of Social Form. *NOMOS*, XXXV (Democratic Community), (1993), 172–173.

16 Uo.: 174.

szabályok kikényszerítése zárttá tegye ezt a médiumot."[17] Post értelmezésében a törvények alkotmányosságának ellenőrzését lehetővé tevő „bírósági felülvizsgálat amerikai hagyománya"[18] is „a válaszoló demokrácia alapelve iránti elkötelezettség bizonyítéka"[19] a közbeszélgetésbe való „többségi beavatkozás"[20] korlátjaként.

Mint értekezésem harmadik fejezetében látni fogjuk, Robert Post szerint az általa meghatározott közbeszélgetés feltétele többek között az, hogy egyetlen közösség se érvényesíthesse a maga kulturális normáit a társadalom egésze felett.[21] Amennyiben azonban a társadalmaknak feltehetően a többségében van valamilyen uralkodó közösség – legyen az a különféle szempontok, például vallás, származás, életmód alapján létező többség, vagy egy befolyásos elit –, akkor a Post által sajátosan amerikaiként leírt nyilvános diskurzus az Egyesült Államokon kívül számos helyen csak más formában létezhet.

A Post-féle nyitott társadalmi kommunikáció azon feltétele alapján, amely szerint a sokféleségnek a társadalom alapvető, hagyományos értékének kell lennie, az Európa közepén fekvő Magyarországon, különböző népcsoportok keveredésének színhelyén, legalábbis esély lehet az általa felvázolt közbeszélgetés létezésére. Elég, ha arra gondolunk, hogy már Szent István király is egyebek mellett ezt a bölcsességet hagyta ránk fiához, Imre herceghez írt Intelmeiben: „...az egy nyelvű, és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny."[22]

Szent István szavainak igazságára, a magyar történelem szerencsésebb korszakai mellett, éppen az Egyesült Államok sikeressége is példa. Az amerikai társadalom közismert sokfélesége és a számtalan kultúrából származó kreativitás ugyanis éppen a közbeszélgetés Post által leírt, nyílt modellje révén érvényesülhet. E termékeny erő felhasználása végett pontosan fel kell mérnünk a nyilvánosan folyó eszmecsere magyarországi nyitottságát, és határai szélesítésének lehetőségeit.

17 Uo.: 174.

18 Uo.: 177.

19 Uo.: 177.

20 Uo.: 176.

21 Robert Post a Hustler-ügy kapcsán írja le az amerikai közbeszélgetésre vonatkozó koncepcióját. Post, Robert: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell. *Harvard Law Review*, Vol. 103, No. 3, January 1990.

22 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest: Szent István Társulat, 2002. 29.

Félelem nélküliség

A félelem nélküli közbeszélgetés a jól működő demokrácia feltétele. A félelem nélküliség központi eleme Bibó István nevezetes demokrata-fogalmának, amely a más véleményűekről és a cenzúráról is szól: „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. [...] [A] félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély óráiban ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség „bérenc"-einek, az „áruló"-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése."[23]

Brandeis bíró, az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának talán legszebb nyelvezetű véleményszabadság szövegében szintén sokszor ír a félelem hatásáról, mint például a következő részben: „Azok, akik elnyerték függetlenségünket, hittek abban, hogy az Állam végső célja az emberek szabaddá tétele képességeik fejlesztésére; és hogy a kormányzatban a tanácskozó erőknek kell érvényesülniük az önkénnyel szemben. A szabadságot egyaránt értékelték, mint célt és mint eszközt. Úgy hitték, hogy a szabadság a boldogság titka, és a bátorság a szabadság titka. [...] Felismerték azon veszélyeket, amelyeknek minden emberi intézmény ki van téve. De tudták, [...] hogy veszélyes elbátortalanítani a gondolkodást, a reményt és a képzeletet; hogy a félelem elnyomást szül; hogy az elnyomás gyűlöletet szül; hogy a gyűlölet veszélyezteti a kormányzat szilárdságát; hogy a biztonság ösvénye a feltételezett sérelmek és javasolt orvoslásuk szabad megvitatásának lehetőségében rejlik; és hogy a rossz tanácsok megfelelő ellenszerei a jók."[24]

23 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*, II. [Szerk.: Vida István.] Budapest: Magvető, 1986. 220. Idézi Kukorelli István, a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz írt különvéleményében.

24 Whitney v. California, 274 U. S. 357, 375 (1927) „Those who won our independence believed that the final end of the State was to make men free to develop their faculties; and that in its government the deliberative forces should prevail over the arbitrary. They valued liberty both as an end and as a means. They believed liberty to be the secret of happiness and courage to be the secret of liberty. [...] They recognized the risks to which all human institutions are subject. But they knew

Önkorlátozás

A félelem nélküli közbeszélgetés és a csorbítatlan szólásszabadság feltétele annak kizárása, hogy a többség és a hatalmasok politikai, gazdasági, társadalmi vagy más befolyásuk révén szűkre szabhassák a közbeszélgetés jogi kereteit.[25] Ez valóságos bűvészmutatvány, mivel e törvényi határokat éppen a hatalommal bíró személyek határozzák meg, esetenként a többség akaratát is figyelembe véve.

A hatalom önkorlátozás általi behatárolása nélkül olyan alkotmányos normák, mint az Egyesült Államokban a közszereplők bírálhatóságára vonatkozó híres New York Times-szabály,[26] vagy olyan alkotmányos intézmények, mint a valóban autonóm módon működő közmédia, nem lennének létrehozhatóak és fenntarthatóak. A gyűlöletbeszéd esetében is tulajdonképpen önkorlátozásra van szükség, hiszen a többség akár egy népszerűtlen vallási kisebbség lelkiismereti meggyőződését is gyűlöletesnek találhatja. Ha a többség nem gyakorolja az önkorlátozás alkotmányosan körülbástyázott kultúráját, az sokféle, valójában távolról sem visszataszító, csak éppen a polgárok nagyobb részének egyetértésével nem találkozó nézet elnyomását eredményezheti. A szólásszabadság érvényesítéséhez tehát bizonyos mértékig tanulmányom mindhárom vizsgált kérdésében az önkorlátozás kultúrájára és alkotmányos intézményeire van szükség.[27]

[...] that it is hazardous to discourage thought, hope and imagination; that fear breeds repression; that repression breeds hate; that hate menaces stable government; that the path of safety lies in the opportunity to discuss freely supposed grievances and proposed remedies; and that the fitting remedy for evil counsels is good ones." Lásd még: Blasi, Vincent: The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in Whitney v. California. *William and Mary Law Review*, Volume 29, Summer 1988, Number 4, 694.

25 Meiklejohn megfogalmazásában, a közösségnek „fel kell ismernie önnön bölcsességének, beállítottságának, és körülményeinek határait", és a „kormányzatnak magának kell korlátoznia a kormányzatot", bármily paradox is legyen e követelmény. Lásd: Meiklejohn, Alexander: *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. Harper Collins Publishers, 1948. 16–17.

26 New York Times Co. v. Sullivan 376 U. S. 254 (1964)

27 A többség zsarnokságáról, valamint az önkorlátozás szükségességéről és lehetőségeiről lásd: de Tocqueville, Alexis: *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa Kiadó, 1993.; Stuart Mill, John: *A szabadságról*. Budapest: Helikon, 1980.; Sajó András: *Limiting Government*. Budapest: Central European University Press, 1999.; Kis János: *Alkotmányos demokrácia – Három tanulmány, Alkotmánybíráskodás a mérlegen*. Budapest: INDOK, 2000. 169–184.

Az önkorlátozás nehézségeire beszédes esetekkel szolgál a történelem. John Miltont például a XVII. században lejátszódott angol forradalom során megszüntetett sajtó-engedélyezési rendszer újbóli életre hívása ihlette híres cenzúraellenes beszéde, az *Areopagitica* papírra vetésére.[28] Milton ékesszólóan bírálta, hogy éppen azok az angol honfitársai, akikben korábban annyi bizodalma volt, csak néhány évvel az előzetes cenzúra eltörlése után megint bevezették a sajtó-engedélyezés rendszerét, mivel tartottak a velük háborúban álló királyt támogató publikációk elszaporodásától. Amint uralomra jutottak, a forradalmi erők megijedtek a szabadon nyomtatott kiadványok[29] hatalmától, elfeledve, hogy éppen ők harcoltak az engedélyezési rendszer megszüntetéséért, amikor az ellenfelüket, a királyt szolgálta.

Ehhez hasonló példákat nem csak a távoli múltban, hanem a volt kommunista országoknak, vagy más posztdiktatórikus társadalmaknak a tapasztalatában is szép számmal találhatunk, ami a bejáratottabb demokratikus rendszerekben is segíthet valóban élőként megtartani az önkorlátozás bölcsességét.[30] Az új demokráciák számára alapvető jelentőségű, hogy a közhivatalnokok és egyéb befolyásos személyek önkorlátozásának szükségessége közvélekedéssé váljon, lehetővé téve a nyilvános vita valóban nyitott voltát.

A robosztus közbeszélgetés létezéséhez pontosan azon nagy befolyású, nyilvánosan fellépő személyek és csoportok önkorlátozása is szükséges, akik időnként goromba támadások céltáblái. A szabad közvitatkozás játékszabálya ugyanis az, hogy az említett személyeknek a közélet színpadára nem lépő polgároknál jóval több kritikát kell elviselniük. Ezt a normát közszereplőként nem könnyű elfogadni.

Egy kormányról sokat elmond, hogy miként viszonyul a bírálhatóságát biztosító közintézményekhez. Mint az embert, a hatalmat is jellemzi az őt érő kritikához való viszonya. De mindenkinek nehéz elismernie a saját

28 Milton, John: Areopagitica – A Speech for the Liberty of Unlicensed Printing, to the Parliament of England (1644). In: *Az angol forradalom tükre*. [Részletek.] Budapest: Gondolat, 1975.

29 Mint Vincent Blasi írja: „Then the new technology of mass communication was the unlicensed pamphlet, printed in bulk, in the vernacular, no longer confined to abstruse theological disquisitions." Blasi, Vincent: Milton's Areopagitica and the Modern First Amendment. *Ideas*, Vol. 4, No. 2, Fall 1996.

30 Lásd például: Snyder, Robert W. (szerk.): *After the Fall*. Volume 13, No. 3, *Media Studies Journal*, Fall 1999.; Vásárhelyi Mária–Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest: Új Mandátum, 1998.

maga által vétett hibákat, különösen, ha a bírálat éles, és címzettje meg van győződve arról, hogy szent céljai velük születetten helyesek és makulátlanok. Bárki arra a következtetésre juthat, hogy az őt érő kritikát el kell fojtani. A lehetséges elnyomó hatalmat természetesen nem csak mások, hanem mi magunk is képviselhetjük. Egyikünk sem közelítheti meg mondjuk egy platánfa tökéletességét, és ez a szomorú helyzet csak fokozódhat, ha hatalom kerül a kezünkbe. Szentgyörgyi Albert találó kifejezésével élve, „az őrült majom"[31] önkorlátozásával kapcsolatban saját magunkra is gondolnunk kell. Ezért kellenek intézményes garanciák ahhoz, hogy ne csak az udvari bolond szólhasson, ha a király meztelen.

Ha tisztában vagyunk természetünk szinte képtelen tökéletlenségével, valójában meglepőnek találhatjuk azt, hogy egyáltalán képesek vagyunk bármiféle önkorlátozó szabályozás kifejlesztésére. Hogyan lehet mégis bevezetni a szólásszabadság tiszteletben tartását eredményező alkotmányos önkorlátozást? E lépés megtétele talán olyan kitüntetett történelmi pillanatokat kíván, mint az Egyesült Államok megalapítása,[32] vagy a kommunizmust követő demokratikus átmenet Magyarországon. Az amerikai alkotmány megalkotóit számos európai ország rettenetes tapasztalata figyelmeztette arra, hogy mit jelent például egy vallás elnyomása egy másik vallás nevében, ráadásul a legkegyetlenebb eszközökkel. Az Egyesült Államok alapító atyái tudatában voltak annak, hogy milyen veszélyes túl sok hatalmat egy kézben hagyni. Figyelemre méltó egybeesés, hogy a rendszerváltás idején az új magyar demokrácia – elutasítva a totalitárius kormányzatok gyakorlatát, építve a demokráciák és a korábbi demokratikus átalakulások tapasztalataira, valamint a liberális politikai filozófia, részben már az amerikai alkotmány szövegezői által is ismert műveire[33] –, hasonlóan gyanakvó volt az összpontosított állami hatalommal szemben.

Az önkorlátozás szükségességének felismerése azonban csak szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy bármely hatalom behatárolható

31 Szentgyörgyi Albert: *Az őrült majom*. Budapest: Magvető, 1989.

32 Mint Frank I. Michelman írja: „In Number 49 of The Federalist Papers, James Madison [...] asked us, in effect, to imagine the Constitution's own founding moment as on the yonder side, before the Fall, a part of Edenic time..." Michelman, Frank I.: Conceptions of Democracy in American Constitutional Argument: The Case of Pornography Regulation. *Tenn. Law Review*, Volume 56, No. 2, Winter 1989, 318.

33 Lásd például: Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Könyvkiadó, 1999.

legyen. Ehhez külső szerkezeti megszorításokra is szükség van. Mint Odüsszeusz a szirének énekét hallgatva, mi sem lehetünk igazán képesek megkötni saját magunkat, hanem olyan szerkezetet kell teremtenünk, amelynek segítségével korlátozni tudjuk egymást.[34] Miként lehetséges ilyen külső korlátokat létrehoznunk? Úgy, ahogyan Lawrence Lessig írja le a kormányzati hatalom amerikai alkotmányba foglalt alapelvi és szerkezeti korlátainak összjátékát: „...structure builds substance."[35] (A szerkezet építi az elvet.)

A közszereplők bírálatának szabadságát például véve: Mind az Egyesült Államokban, mind Magyarországon először, történelmi fordulópontok idején a véleménynyilvánítási szabadság és a hatalmi ágak megosztásának az elvei és a szerkezeti biztosítékai lettek megfogalmazva.[36] A jogszabályok alkotmányossági kontrolljára módot adó bírósági felülvizsgálat intézménye pedig létrehozta a szólásszabadságot e kérdésben védő jogi mércét.[37] Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága, illetve a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága állított korlátokat a közügyek vitatóit fenyegető eljárások szorgalmazói elé. Ez több tekintetben a korábbi, szólásszabadságot sértő szabályozás megfordítását jelentette, az alkotmányba foglalt elvekre építve. A megosztott hatalmi ágak megfelelő működése így munkálta ki az alkotmányos elv véleménynyilvánítási szabadságot óvó értelmezését.

A rendszerváltáskor született magyar alkotmány[38] – a második világháború után alkotott nyugat-német alkotmány mintáját követve –, a szólás szabadságát az alapvető emberi jogok egyikének tekinti, amely ilyenként csak törvénnyel korlátozható, de még a törvény sem szűkítheti lényeges tartalmát. [39] Az Egyesült Államok alkotmányának első

34 Az árbochoz kötözött Odüsszeusz Jon Elster által használt metaforáját az alkotmányos önkorlátozás természetének kifejezésére, Sajó András említi. *Limiting Government*, 7.

35 Lessig, Lawrence: *Code and Other Laws of Cyberspace*. Basic Books, 1999. 8.

36 Lásd az Egyesült Államok és a Magyar Köztársaság alkotmányának vonatkozó részeit.

37 New York Times Co. v. Sullivan 376 U. S. 254 (1964); 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.

38 Bár a demokratikus átmenet alkotmányozása a kommunista korszak alkotmányának alapvető módosításai révén történt, az így született alkotmány lényegében újnak tekinthető. Lásd: *A megtalált alkotmány?*.

39 Lásd a Magyar Köztársaság alkotmányának 8. és 61. §-át. Az alkotmány más alapjogok mellett a szólásszabadságra vonatkozó törvények elfogadását is az országgyűlési képviselők kétharmados többségű támogatásához köti. (61. §) Az

kiegészítéséből a véleményszabadságról szóló rész így szól: „Congress shall make no law [...] abridging the freedom of speech, or of the press" (A kongresszus nem alkothat törvényt [...] a szólás, vagy a sajtó szabadságának csorbítására). Miután az amerikai Legfelsőbb Bíróság nem bármely törvényt kizáró tilalomnak tekinti az idézett szavakat, a szólásszabadság határainak megállapítása akként is értelmezhető, hogy a különböző típusú beszédek esetében mely jogszabályra vonatkozik az „abridging" (csorbítva) szó? A magyar alkotmány esetében hasonló kérdésként merülhet fel, hogy mely korlátozások jelentik a véleménynyilvánítási szabadság lényeges tartalmának megszorítását? Miként lehet tehát elkerülni az alkotmány önkényes értelmezésének veszélyét?[40] Hogyan őrizhetjük meg az alkotmányos önkorlátozás valódi jelentését?

Erre az nyújt esélyt, hogy az alkotmányba foglalt elvek koherens, a szólásszabadságot óvó interpretációja[41] a törvényhozó és a végrehajtó hatalomtól elkülönült intézmények, az amerikai Legfelsőbb Bíróság, illetve a magyar Alkotmánybíróság feladata. Odüsszeusz tehát nem oldozhatja el kötelékeit saját kezével, ha netán túl csábítónak találja a szirének énekét. Viszont vonzó ajánlatot tehet annak, aki megoldhatja a köteleket – tehetjük hozzá a bírók függetlenségének fontosságát hangsúlyozva.

A bírók nem szigetelhetik el magukat teljesen a társadalomban széles körben osztott nézetektől. Magyarországon például, az Alkotmánybíróság megfogalmazhatja a véleményszabadság alaptörvénybe írt elvének a közszereplők bírálatának szabad voltát biztosító értelmezését. Az alkotmányos norma érvényesüléséhez azonban arra is szükség van, hogy az ország politikai vezetői és legalább többségükben a polgárok is tudatában legyenek a szólásszabadság alapvető értékének, beleértve abba a közhivatalnokok bírálhatóságának akadálytalanságát. Ha e

Alkotmánybíróság mellett az ombudsmanok intézménye is további, különleges biztosítékát jelenti az alkotmányban felsorolt jogok, köztük a véleménynyilvánítási szabadság tiszteletben tartásának. Lásd az alkotmány V. fejezetét, az 1989. évi XXXII. törvényt az Alkotmánybíróságról, a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényt, valamint az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvényt.

40 Egy jogelv emberi értelmezésének esetlegességénél is riasztóbb lehet a modern technológiájú gép vak hatalma, mint arról Lessig ír. Lessig, i. m.: 9.

41 Az amerikai, illetve a magyar alkotmány értelmezéséről lásd például: Dworkin, Ronald: *Freedom's Law: The Moral Reading of the American Constitution*. Harvard University Press, 1996.; Kis: *Alkotmánybíráskodás a mérlegen*.

közvélekedés hiányzik a közösség morális normái közül, az feltehetően előbb-utóbb az alkotmánybírók érvelésében is tükröződik.[42]

Az Alkotmánybíróság az ország kultúrájának egészére ható döntéseket hozva felvilágosító és demokratikus tanító szerepet játszhat, időnként az uralkodó véleményekkel szemben is.[43] De ha nem válik a társadalom közös tudásává a hatalom önkorlátozásának szükségessége, általában is, és különösen a szólás szabadságát és a közbeszélgetés nyitott és erőteljes mivoltát illetően, akkor elképzelhető, hogy az Alkotmánybíróság nem lesz képes megvédeni ezeket az értékeket.

Mint a harmadik fejezetből látható lesz, a közszereplők bírálatának szabadságáról szóló alkotmánybírósági határozatot[44] követően is kérdés maradt az, hogy a bírók miként követik e döntést[45], az újságírók mennyiben építenek arra,[46] és az egész társadalom mennyire érti meg és támogatja az új szólásszabadság-jogi mércét.[47] Mindezek a reakciók pedig együttesen befolyásolják az alkotmány véleményszabadságot illető alkotmánybírósági értelmezésének jövőbeni alakulását.

Úgy tűnik tehát, hogy jog és kultúra kölcsönhatása e területen is érvényesül. A jog befolyásolja a kultúrát, de jelentése valójában a kultúrában gyökerezik. Lessig ír arról, amit „a britek értenek azon, amikor az alkotmányukról beszélnek, [...] nem pusztán törvényi szöveget, hanem életstílust."[48] A legegyszerűbben szólva tehát: a jog kultúra.

42 Robert Post szerint, mint a Berkeley-i Kalifornia Egyetem jogi karán tartott előadásában mondta, az amerikai bírósági döntések ellentmondásait csak akkor érthetjük meg, ha úgy tekintünk a bírókra, mint kulturális antropológusokra, akik a társadalom változásait fogalmazzák meg.

43 Az Alkotmánybíróság 1990-ben például eltörölte a halálbüntetést (23/1990. [X. 31.] AB határozat), a többség viszont, a közvéleménykutatások szerint népszavazás esetén nem támogatná ezt a döntést.

44 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.

45 Lásd: Halmai Gábor: A sajtónyilvánosság határainak módosulásai.; Fleck Zoltán: A véleménynyilvánítás szabadságának bírói korlátozása. Mindkét tanulmányt lásd: *A nyilvánosság rendszerváltása.*

46 Az újságírók helyzetéről és szemléletéről lásd például: Vásárhelyi Mária: Újságírói autonómia és sajtószabadság. In: *A nyilvánosság rendszerváltása.*; Vásárhelyi Mária: „A sajtó ingatag..." Újságíró kutatás 2000. *Élet és Irodalom*, 2000. december 22.

47 Charles Nesson professzor a Harvard Egyetem jogi karán tartott előadásában így fogalmazott: „We are the law. The people are the law. And we have to insist on some quality." (*Harvard Law School Forum*, March 15, 2000).

48 Lessig, i. m.: 5.

A kultúrában rejlik közbeszélgetés és önkorlátozás kapcsolatának kulcsa is. E kapcsolat látszólag ellentmondásos, hiszen tanulmányomban az önkorlátozás szükségessége mellett érvelek, de egyúttal azt is mondom, hogy a polgárok szabadon fejthessék ki a véleményüket, legyen szó közhatalmasságok bírálatáról, vagy akár visszataszító, gyűlölködő nézetek kifejezéséről. A demokrácia különböző szabályai és szerepei valójában kiegészítik egymást. A szólás tekintetében nem teljesen korlátlan szabadságról van szó, bár a szólásszabadság korlátozása csak a végső esetben igazolható. Különböző kulturális normák a jogszabályoktól függetlenül is önkorlátozást igényelhetnek a nyilvánosan megszólalóktól. A köztisztségviselők és más befolyásos közszereplők részéről azonban ezen túlmenően is önmérsékletre van szükség. A közélet színpadára lépőknek el kell fogadniuk azt, hogy hatalmukat nem használhatják az őket érő kritika elfojtására. Egy társadalom mindenkori többségének pedig tartózkodnia kell bármely éppen kisebbségben lévő csoport nézeteinek az elnyomásától. Viszont mind a közszereplőknek, mind egy egészséges közösség túlnyomó többségének, minden adandó alkalommal a leghatározottabban el kell ítélniük a gyűlölködést.

Minek a szabályozása?

A szólásszabadság-jog legfontosabb paradoxona az, hogy bármiféle véleményszabadságot érintő jogszabály valójában nem korlátozhatja elsődlegesen a véleményszabadságot, hanem először az azt potenciálisan korlátozó hatalmaknak kell gátat vetnie, éppen a véleménynyilvánítás szabadságának védelmében.[49] Ezért az ilyen szabályozás előfeltétele mindazon hatóságok

49 Mivel az állam csak az egyik a szabad véleménynyilvánításra leselkedő veszedelmek közül, bizonyos esetekben indokolt lehet a más veszélyek elleni szerepvállalása, természetesen kizárólag gondosan körülhatárolt módon és mértékben. Gazdasági csoportok túlnyomó befolyásának mérséklése végett paradox módon az állam beavatkozására lehet szükség a szólás szabadságának védelmében, holott azt feltehetően leginkább éppen az állami intervenció fenyegeti. Az Egyesült Államokban például, 1999 és 2001 között számos közérdekű ügyekben fellépő szervezet, köztük a Center for Media Education és a Media Access Project sürgette a szövetségi kormányt, hogy az kötelezze a szélessávú kábelhálózatok üzemeltetőit a nyitott, diszkriminációmentes hozzáférés biztosítására valamennyi internetszolgáltató számára. Az ügy részletes leírását lásd: Molnár Péter: Internetjog az Egyesült Államokban. *Jel-Kép*, 2001/2.

hatáskörének körültekintő megszorítása, amelyek felhatalmazásukkal visszaélve a szólás szabadságát megsérthetik. Emiatt is helytelen a szólásszabadság szabályozásáról beszélni, mivel a szóban forgó törvényeknek sokkal inkább a különböző állami intézmények szabad véleménynyilvánítást korlátozó hatalmának kell határt szabniuk, csak kivételesen állítva akadályokat bizonyos szűken meghatározott vélemények kifejezése elé. Mielőtt ez utóbbira egyáltalán sor kerülhetne, előbb szigorú keretek közé kell szorítani a nyilvános bírálatra sokszor túlérzékeny jogalkotó és jogalkalmazó intézmények közbeszélgetést korlátozó lehetőségeit. E paradox feltétel teljesítése a szólásszabadság-jogi gondolkodás egyik fő feladata.

A szólásszabadságra különösen igaz, hogy a szabályozás indokolt voltát, mint Sajó András megfogalmazta, az államnak kell igazolnia: „Az állam kötelessége, hogy bebizonyítsa, miért is van szükség a szabadság korlátozására: rajta van a bizonyítási teher."[50] Nem a szólni kívánó személynek kell megindokolnia azt, hogy miért áll szabadságában azt mondani, amit gondol, hanem a közölt gondolatok tartalmának, vagy kifejezésük módjának a korlátozása igényel igazolást. Tanulmányom második fejezetében a szólásszabadság, illetve korlátozásának igazolásai között kitérek a konstitutív és az instrumentális elméletek,[51] politikai és nem politikai közlések, támogatott beszéd, szólás és médiaszabadság, valamint a kommunikáció különleges eszközeinek és azok szűkösségének az összefüggéseire, továbbá az interneten gyakorolt szólásszabadság sajátosságaira. Az értekezés további részeiben pedig a közszereplők bírálatának szabadságáról, a gyűlöletbeszéd jogi megítéléséről és a közmédia függetlenségének biztosítékairól lesz szó, először mindegyik témában az Egyesült Államokat, aztán Magyarországot vizsgálva. Mint látható lesz, a különböző jogi lehetőségek közötti választás mindhárom kérdéskörben alapvetően befolyásolja a közbeszélgetés állapotát.

50 „Erre a hipotézisre nekem nincs szükségem." Mink András interjúja Sajó Andrással. *Fundamentum*, 1998/3.

51 Lásd Halmai: A *véleményszabadság határai*, IV. fejezet, 2. rész.

2. A szólásszabadság, illetve korlátozásának igazolásai

Frederick Schauer egyik tanulmányában azt a kérdést veti fel, hogy lehetséges-e igazolni a szólásszabadság alapelvét, a szabadság általános elvétől megkülönböztetett és annál szigorúbb követelményként. Schauer kételkedik ebben, viszont arra a következtetésre jut, hogy a liberális társadalmakban a szabadság mellett általában szóló érvek által a véleményszabadság számára is nyújtott védelem „...nem lenne túl rossz." („...that might not be so bad.")[52] Schauer ezen állítása legfeljebb a meggyökeresedetten szabadelvű országokra lehet igaz. Elég a harmadik fejezetben részletesen elemzett Sullivan-ügyet példának venni, hogy nyilvánvaló legyen: szólásszabadság nélkül a többi szabadságok úgy erősödhetnek meg, ahogy egy hosszútávfutó levegő nélkül teheti meg a maratoni távot. Ha ugyanis nem lehet a büntetéstől való félelem nélkül bírálni a hatalmukkal visszaélőket, akkor a szabadság eszméje puszta szólammá üresedhet.

A szólásszabadság alapelvének igazolási kísérletei között a legalapvetőbb különbségtétel a szólást önértéknek tekintő és a véleménynyilvánítást eszközként felfogó elméletek között tehető.[53] Az Egyesült Államokban az előbbi, konstitutív igazolást képviseli például Edwin Baker,[54] az utóbbi, instrumentális igazolásra példa John Stuart Mill elmélete az igazság szabad vitában való fellelhetőségéről,[55] valamint a demokratikus

52 Schauer, Frederick: The Phenomenology of Speech and Harm. *Ethics*, July 1993, 653.

53 E kétféle igazolás leírását lásd Halmai: *A véleményszabadság határai*, IV. fejezet.

54 Baker, C. Edwin: Harm, Liberty, and Free Speech. *Southern California Law Review*, Volume 70:979, 1997.

55 Stuart Mill, John: *A szabadságról*. Budapest: Helikon, 1980. Mill elgondolásáról részletesebben is szó lesz az ötödik fejezetben.

önkormányzat elvét középpontba állító teória Alexander Meiklejohn által megfogalmazott változata.[56]

Megítélésem szerint, a szólásszabadság személyes jog, mert ha a XXI. század elejére maradt még valami pozitív jelentése annak a szónak, hogy emberi, akkor az bizonyosan ahhoz a képességünkhöz is kötődik, hogy érzéseinket és gondolatainkat, ha tökéletlenül is, de ki tudjuk fejezni. A szólásszabadság és – annak korlátjaként – az emberi méltóság szembeállítása ezért meglehetősen erőszakolt. Miként lehetséges egyáltalán emberi méltóságról beszélni szólásszabadság nélkül?[57]

A beszélő autonómiájára koncentráló, Baker által vallott nézettel[58] szemben, Meiklejohn és Owen Fiss a közönség jogaira összpontosítanak.[59] Robert Post ellenben éppen azt hangsúlyozza, hogy a beszélő és a közönség érdeke valójában nem különíthető el, mivel interaktív kapcsolatban vannak egymással. Post elmélete nem besorolható a konstitutív/instrumentális felosztás szerint. A demokrácia működtetésében való részvételt hangsúlyozó felfogása egyén és közösség elválaszthatatlan kapcsolatából indul ki.[60]

Post szerint az amerikai bírósági döntésekben alkalmazott szólásszabadság tanok zavarosságát az okozza, hogy azok a szólást tekintik védettnek, különböző kivételeket fogalmazva meg. Post véleménye az, hogy valójában bizonyos értékek védettek, amiket a beszéd testesít meg

56 Meiklejohn, Alexander: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. Harper Collins Publishers, 1948. Meiklejohn elméletéről részletesebben is szó lesz tanulmányom harmadik fejezetében.

57 A szólásszabadság és a személyiség kapcsolatáról lásd például: Raz, Joseph: *Ethics in the Public Domain: Essays*. Ch. 6. *Free Expression and Personal Identification*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

58 Baker a Berkeley-i California Egyetemen tartott előadásában példaként említette saját részvételét a vietnami háború elleni tüntetéseken. Mint elmondta, nem hitt abban, hogy befolyásolni tudja az eseményeket, egyetlen ismerőssel sem kommunikált a tüntetésen, célja kizárólag személyes nézetei kifejezése volt.

59 Lásd Meiklejohn: *Free Speech and its Relation to Self-Government.*; Fiss, Owen M.: *Liberalism Divided. Freedom of Speech and the Many Uses of State Power*. Westview Press, 1996. Fiss művének bírálataként lásd: Post, Robert: Equality and Autonomy in First Amendment Jurisprudence. *Michigan Law Review*, Volume 95, No. 6, May 1997.

60 Lásd Post, Robert: Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence. *California Law Review*, Volume 88, No. 6, December 2000. Post nézeteinek leírásában a Berkeley-i California Egyetemen 2001. tavaszán tartott előadásaira is támaszkodom.

különféle kommunikációs közegekben. A szólásszabadság ezen igazolása nem eszköznek tekinti a véleménynyilvánítást, mivel a védendő érték a védett szólás belső tartalma.[61]

Politikai és nem politikai beszéd

Az Egyesült Államokban Meiklejohn fogalmazta meg a politikai beszéd abszolút szabadságának álláspontját, egyúttal kizárva a nem politikai, tehát nem a közügyekről szóló beszédet a védett szólások köréből.[62] Így más elgondolásoknál kevesebb véleménynyilvánításnak kínált védelmet, azt viszont korlátlannak tartotta. E fordított arányosságú grafikonon ábrázolható feltételezett összefüggésnek azonban éppen az ellentettje az igaz. Ha a véleményszabadság valamely területét illetően sérül, akkor az a többi részét is csorbítja. Post a személyes autonómia és a közbeszélgetés egymást feltételező voltát világosan kifejtő kitűnő tanulmányában[63] meggyőző kritikáját adja Meiklejohn tipikusan instrumentális szólásszabadság elméletének.

Ráadásul a politikai és a nem politikai beszéd megkülönböztetése meglehetősen önkényes lehet, már csak azért is, mert a szólás jelentése nagymértékben függ a kontextustól. Egy régi amerikai óriásplakáton például boldog család autózik kies tájon. Az elől ülő, kissé idiótán mosolygó házaspár mögött nagymama és kislány utazik, utóbbi mellett az ablakon kiskutya kandikál ki. A mesterkélt életöröm erőltetett kifejezése áthatja az egész képet, egyedül a nagymama arca mutat némi természetességet, ő egyszerűen az időskor derűjével tekint a jövőbe, bár őróla is nehezen hihető, hogy semmi olyan tapasztalata nem volt élete során, ami a gondterheltség árnyékát vetné tekintetére. A kép felett felirat olvasható: World's Highest Standard of Living (A világ legmagasabb életszínvonala). Az elsuhanó hegyoldalon pedig lendületes kézírással a

61 Lásd Post, Robert: Recuperating First Amendment Doctrine. *Stanford Law Review*, Volume 47, No. 6, July 1995.

62 Lásd Meiklejohn: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. Meiklejohn egy későbbi művében némileg kiterjesztőbbé tette elméletét, lásd Meiklejohn, Alexander: The First Amendment Is An Absolute. *The Supreme Court Review*, 1961, 245.

63 Post, Robert: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse. *University of Colorado Law Review*, Volume 64/Issue 4/1993.

következő szavak láthatók: There's no way like the American Way (Nincs az amerikaihoz fogható élet).

Egy ilyen hirdetés felfogható autóreklámként, politikai propagandaként, a régi szép idők nosztalgikus emlékeként, vagy ezek különféle arányú keverékeként. Értelmezhető tehát politikai és nem politikai beszédként is. Az előbbire példa Margaret Bourke-White 1937-ben, a Life Magazin számára készített fotója.[64] Az „At the Time of the Louisville Flood" című képen a plakát előtt az Ohio folyó áradásának károsultjai állnak sorba kormánysegélyért. A hirdetés boldogságtól kicsattanó autós családja fehér, a sorban állók kizárólag feketék.

Ugyanazon hirdetés eltérő bekeretezése volt a Music Televisionben 2001 nyarán látható videoklip, a Pearl Harbor című film zenéjéből. A „Faith" szentimentális dal, a kísérő mozgóképek elején az énekesnő mögött megpillantjuk az előbbiekben leírt plakátot, amely ebben a környezetben elsősorban a múltra való ábrándos visszagondolás illusztrációja.

Támogatott beszéd

A támogatás (subsidy) feltételhez kötése a véleményszabadság korlátozására törekvők egyik meghatározó eszközévé vált.[65] New York polgármestere, Rudolf Giuliani a költségvetési támogatás megvonásával fenyegetőzött, amikor 1999 őszén el akarta érni, hogy a Brooklyn Múzeum bezárja azt a kiállítását, amelynek egyik képe szerinte vallási közösséget sértő volt. A kerületi bíróság azonban alkotmányellenesnek ítélte a művészet szabadságának e korlátozási kísérletét.[66] Egy korábbi példa a Rust-ügy, amelyben a Legfelsőbb Bíróság alkotmányosnak ítélte az abortuszszal kapcsolatos felvilágosítás tilalmát a szövetségi költségvetésből támogatott családtervező központokban.[67] E döntés megalapozott bírálatát és a közpénzekből támogatott beszéd kérdéskörének kiváló elemzését nyújtja Robert Post „Subsidized speech" című tanulmányában.[68]

Republikánus szenátorok és kongresszusi képviselők, John McCain, George W. Bush elnökjelölt-jelölt vetélytársa vezetésével fogadtatták el azt a törvényt, amely az 1990-es évek második felének internetjogi kísérleteitől[69] eltérően, nem a szükségszerűen önkényesen erkölcstelennek ítélt tartalmak büntetőjogi tilalmával próbálkozik. Ehelyett a társadalom különböző rétegeit elválasztó információs szakadékok áthidalásában kulcsszerepet játszó könyvtárak és iskolák szövetségi költségvetési támogatásának feltételéül szabja tartalomszűrő szoftverek alkalmazását. A költségvetési módosító javaslatként beterjesztett előírás a törvényhozásban széles támogatást kapott. Clinton elnök ugyan egyet nem értését fejezte ki, de végül is 2000. december 21-én, a költségvetés részeként kénytelen-kelletlen aláírta a rendelkezést.

Az új törvényt, még elfogadása előtt, erőteljesen bírálta többek között az American Library Association, az American Civil Liberties Union (ACLU) és a New York Times szerkesztőségi cikke[70]. Az ACLU állásfoglalásában[71] „clumsy" (ügyetlen, otromba) módszernek nevezi a szűrők kvázi kötelezővé tételét – az iskolák és a könyvtárak minden bizonnyal nincsenek abban a helyzetben, hogy lemondjanak a szövetségi költségvetésből való részesedésről –, okkal bírálva azt, hogy a tartalom-szűrés rossz hatásai, illetve a célját illető eredménytelensége ezúttal is érvényesülnének. Az alkalmazandó szoftverek számos, mindenki által hasznosnak tartott oktató-művelő tartalmat is kiszűrnének. A kiskorúaktól elzárni kívánt erőszakos vagy pornográf képekhez és információkhoz a felnőttek sem férnének hozzá, számos kiskorú viszont más úton, akarva-akaratlan mégis rátalálna ezekre a tartalmakra. Chris Hansen, az ACLU egyik szakértője a szabályozást helyettesítő módszereket javasolt a gyermekek vitathatatlanul fontos védelmére, például megfelelő kereső rendszerek alkalmazását.

Az amerikai törvényhozók azonban, akik feltehetően szűrők nélküli rendszerben is hozzáférnek az internethez, úgy döntöttek, hogy az információs szakadék túloldalán lévők csak a világháló „otrombán" szűrt tartalmához juthassanak hozzá. Ez a szemlélet a feminista Barbara Kruger

64 Hamburg Kennedy, Marla (szerk.): *Car Culture*. Salt Lake City: Howard Greenberg Gallery, Gibbs Smith Publisher, 1998.
65 Jack Balkin a Harvard Egyetemen tartott előadásán fogalmazta meg e véleményét.
66 The Brooklyn Institute of Arts and Sciences v. The City of New York and Rudolph W. Giuliani, individually and in his official capacity as Mayor of the City of New York. United States District Court Eastern District of New York, 99 CV 6071 (November 1. 1999).
67 Rust v. Sullivan, 500 U. S. 173 (1991).
68 Post, Robert: Subsidized Speech. *The Yale Law Journal*, October 1996.
69 Lásd e fejezet utolsó részét.
70 *A Misguided Pornography Bill*. TNYT, 2000. november 12.
71 *Censorship in the Box*, www.aclu.org.

New York-i metrókocsikban is látható, néhány öltönyös férfit ábrázoló képén olvasható feliratra emlékeztet: „77% of anti-abortion leaders are men, and 100 of them will never be pregnant." (Az abortusz-ellenes vezetők 77 százaléka férfi, és 100 százalékuk sohasem lesz terhes.)

Mint az 1990-es évek második felében már több alkalommal, várhatóan az amerikai bíróságok dolga lesz eldönteni, hogy a törvényhozók – ezúttal a beszéd támogatásának feltételhez kötésével – alkotmánysértő módon próbálták-e megvédeni a kiskorúakat az interneten fellelhető erőszakos vagy pornográf képektől és információktól. Kérdés, hogy a szövetségi Legfelsőbb Bíróság erre a törvényre is igaznak tartja-e majd, amit az első, a világháló tartalmát szabályozni kívánó amerikai törvény alkotmányellenesnek ítélésekor állapított meg az akkori kísérletről: „Burn down the house to roast the pig."[72] (Felgyújtja a házat, hogy megsüsse a malacot.)

Szólás-, sajtó-, és médiaszabadság,[73] *a beszéd különleges eszközei és azok szűkössége*

A szólás szabadságának klasszikus esetei alapvetően az állam tartózkodását igénylik. Az állam önkorlátozása szükséges a közszereplők szabad bírálatát, vagy a közösség akár túlnyomó része által gyűlölettel terhesnek tartott kifejezéseket illetően is. A közhatalmat gyakorló személyeknek az előbbi esetben tiszteletben kell tartaniuk mások jogát arra, hogy félelem nélkül bírálhassák őket, az utóbbiban pedig még a többség nyomásának is ellenállva tartózkodniuk kell a tiltó szabályozástól.

A média modern eszközeihez való hozzáférés lehetővé tételéhez viszont az állam aktív szerepvállalására lehet szükség.[74] A nyomtatott sajtó és az internet esetében az állam fellépésének arra kell szorítkoznia, hogy megakadályozza a monopóliumok kialakulását, illetve a piaci erőfölénnyel való visszaélést. A rádiózás és a televíziózás terén azonban

72 Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U. S. 844 (1997).

73 A sajtó-, illetve médiaszabadság feltételeiről lásd: McQuail, D.: *Media Peformance*. Sage Publications Inc., 1992. 102., idézi: Gálik Mihály: *Médiagazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó, 2001. 84.

74 Vincent Blasi szerint a demokráciában játszott ellenőrző szerepe miatt a sajtónak különleges jogosítványokat kell biztosítani. Lásd: Blasi, Vincent: The Checking Value in First Amendment Theory. *American Bar Foundation Journal*, Volume 521, Dt. 1977.

sajátos szempontok igazolhatják az előbb említetteken túlmenő szabályokat, ezért a médiaszabályozás kifejezés e médiumokkal kapcsolatban használható.[75] Fiss, Cass Sunstein, és a szólásszabadság más kérdéseiben egyébként tőlük eltérő véleményen lévő Baker[76] egyaránt úgy gondolják, hogy az államnak fel kell lépnie azért, hogy a médiarendszer valamennyi hang megszólalására lehetőséget adjon.[77] Elképzelésük szerint a médiapiac korlátozása nem kevesebb, hanem több beszédet eredményez.[78]

A rádiózás és televíziózás terén a kommunikációhoz használt eszközök sajátossága igazolhatja a szólás szabadságának korlátozását, a közlések tartalmától sem függetlenül. A „régi új" médiumok, a rádió és a televízió, történetük korai kezdeteitől eltekintve hagyományosan sokkal szabályozottabbak, mint a nyomtatott sajtó. Az Európai Emberi Jogi Egyezmény a véleményszabadságról szólva kifejezetten említi az államok jogát a műsorszolgáltatás engedélyhez – és ezáltal nyilvánvalóan feltételekhez – kötésére.[79] Ez azt jelenti, hogy a hatóságok eldönthetik: ki és milyen módon szólhat a rádiózás és a televíziózás útján, illetve ki és miként nem.

75 Tudatosan kerülöm az olyan, jelentésüknél fogva szólásszabadság-ellenes kifejezések használatát, mint „a sajtó szabályozása", vagy „az internet szabályozása". Ebben a tekintetben kivétel a médiaszabályozás szó, amely a nyomtatott sajtónál vagy az internetnél bizonyos mértékig indokolhatóan szabályozhatóbbnak tekintett rádiózásra és televíziózásra vonatkozik.

76 Edwin Baker 1999-ben folytatott beszélgetésünk során úgy fogalmazott, hogy a szólás tartalmát sem egyének, sem a média esetében nem tartja korlátozhatónak. A sajtó számára különleges jogosítványokat is szükségesnek tart, például a bizalmas információforrások védelmét. A modern kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés biztosítása végett viszont pártolja az állam természetesen gondosan körülhatárolt, de aktív fellépését.

77 Fiss, Owen M.: *Liberalism Divided. Freedom of Speech and the Many Uses of State Power*; Sunstein, Cass: *Democracy and the Problem of Free Speech*. The Free Press, 1993., bírálatát lásd: Sajó András: Hírpirítós és sajtótisztesség. *Világosság*, 1995/3.; Baker, C. Edwin: The Media What Citizens Need. *University of Pennsylvania Law Review*, 384, December 1998.; Baker, C. Edwin: An Economic Critique of Free Trade in Media Products. *North Carolina Law Review*, Volume 78, No. 5, June 2000.

78 A médiaszabályozás és az új kommunikációs technológiák összefüggéseinek gondolatgazdag elemzéseként lásd: Price, Monroe E.: *Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power*. Boston: MIT Press, 2002.

79 Európai Emberi Jogi Egyezmény, 10. cikkely, 1. bekezdés.

A rádiózás és a televíziózás szabályozásának – például közérdekű program-követelmények magántulajdonú adókra is vonatkozó előírásának, vagy a közmédia fenntartásának – a fő indoka a műsorszórásra használható hullámhosszok szűkös száma. Halmai szerint azonban ez a szempont – az új kommunikációs technológiák által nyújtott lehetőségek miatt –, már meghaladott.[80] A frekvenciákért folytatott, helyenként éles viták[81] azonban azt mutatják, hogy a rádió-, és tévéműsorok terjesztésének hagyományos módja továbbra sem helyettesíthető mással. A műsorszóró hullámhosszok szűkössége ma sem történelem. Erre példa a non-profit adók helyzete Magyarországon és az Egyesült Államokban is. A magyarországi közösségi rádiózás zászlóshajója, a 2002-ben végül újra frekvenciához jutó Tilos Rádió, 2001-ben nem csak az ORTT sajátos pontozási eljárása miatt nem kapott további műsorszolgáltatási lehetőséget,[82] hanem azért sem, mert túl kevés hullámhossz lett megpályáztatva nem-kereskedelmi adók részére. Történt ez annak ellenére, hogy a rádió– televízió-törvény szerint legalább minden harmadik frekvenciát bármely településen non-profit adók számára kell megpályáztatni.[83]

A nem kereskedelmi médiumok lehetőségei az Egyesült Államokban még korlátozottabbak. Az Amerikában közösségi kommunikációs eszközként indult rádiózás hamarosan alapvetően kereskedelmi vállalkozássá vált. Az 1936-os kommunikációs törvény 1996-ban elfogadott módosítása pedig radikálisan enyhítette a tulajdoni korlátozásokat. Ennek következménye a médiakoncentráció drámai mértékű erősödése és a programok egyneműsítése lett. Az új szabályozás következményeinek ellensúlyozására a Federal Communications Commission (FCC, Szövetségi Kommunikációs Bizottság) 2000-ben több ezer új, kis hatókörű non-profit adó engedélyezésének tervét jelentette be. E program a rádiózás korai hagyományához való visszatérést is jelentette volna, azonban nagyrészt megbukott.[84] A nagy kereskedelmi műsorszolgáltatók érdekképviseleti szervezete, a National Association of Broadcasters (NAB) ugyanis sikeresen lobbyzott a törvényhozásban az úgynevezett „low power radio" állomások technikai feltételeinek megszigorítása érdekében.[85] A működő rádiók adásait zavaró, állítólag várható interferenciára hivatkozó NAB-hez, sokak megütközését kiváltva a versenytől tartó tekintélyes közrádió, a National Public Radio (NPR) is csatlakozott. Az FCC meggyőző állítása szerint viszont nem fenyegetett interferencia. A sűrűbben lakott – és ezért több működő rádióállomással rendelkező – területek rádióműsort szolgáltatni kívánó közösségeinek egyelőre mégis csak az internet marad. Az új médium, mint alternatíva, azonban nem pótolja a továbbra is legolcsóbb és a közönség által legegyszerűbben hozzáférhető rádiós műsorszórás lehetőségét. Ráadásul a világháló sokak szerint maga is a kommercializálódás irányába halad.[86]

80 Lásd: Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai*. Ezzel szemben lásd: Sajó András: Semlegesítő törvény a médiabéke első lépése. *Népszabadság*, 1994. szeptember 12. A változó kommunikációs technika hatásáról lásd továbbá: de Sola Pool, Ithiel: *Technologies of Freedom*. The Belknap Press of Harvard University Press, 1983; Benkler, Yochai: Communications infrastructure regulation and the distribution of control over content. *Telecommunications Policy*, Volume 22, No. 3, 1998.

81 Lásd például az Országos Rádió és Televízió Testület országos kereskedelmi televízió-frekvenciákra kiírt pályázatáról: Sipos Pál–Bordán Attila–Németh Szilárd–Stodulka Péter: „...az írás megmarad" – A kereskedelmi tévépályázatok hírműsorairól. *Mozgó Világ*, 1997/10.

82 Lásd: Szőnyei Tamás: Kő a szájban. Az ORTT és a Tilos Rádió. *Magyar Narancs*, 2001. április 19.

83 1996. évi I. törvény, 101. §. (3).

84 Lásd például: Ruggiero, Greg: *Microradio & Democracy. (Low) Power to the People*, New York: The Open Media Pamphlet Series, Seven Stories Press, 1999.; Benjamin–Lichtman–Shelanski: *Telecommunications Law and Policy*. Ch. 8.: *Case Studies in Low Power FM Radio and Digital Television*. Carolina Academic Press, 2001.; Molnár Péter: *Low Power, High Impact*. www.mediachannel.org.

85 Közben az Egyesült Államokban a kereskedelmi média nem fizet számottevő díjat a frekvenciák használatáért. Ezt nem csak az állami szerepvállalást általában elfogadhatóbbnak tartó Demokrata Párt képviselői bírálják, hanem például Bob Dole, a Republikánus Párt 1996-os elnökjelöltje (104th Congress 2nd Session, 142 Cong Rec S 3443, April 17, 1996), és William Safire, a New York Times konzervatív szemleírója is (*Spectrum Squatters*, TNYT, October 9, 2000.). Ráadásul a műsorterjesztés technikai szűkösségének állítólagos meghaladtával a kereskedelmi adók közérdekű program-kötelezettségeinek nagy részét is eltörölték. Ez utóbbi változás sem idézte elő azonban azt, hogy a médiacégek legalább fizessenek a hullámhosszok birtoklásának továbbra is különleges, minden más műsorterjesztési alternatívánál olcsóbb lehetőségéért. A koncentráció mértékének 1996-ot követő növekedése által a szűkösség pedig bizonyos értelemben még fokozódott is. A monopólium-ellenes előírások persze kijátszhatóak, a program-követelmények formálisan teljesíthetők, a frekvencia használatáért fizetett magas díj pedig csökkentheti például a drága tényfeltáró programokra fordítható – különösen a magyarországihoz hasonlóan kis piacon – eleve korlátozott összegeket, szólnak az említett szabályozások elleni érvek.

86 Lásd például: Lessig, i. m.

A médiaszabályozást a frekvenciák szűkös számán túl, alapvetően az először csak beszélő, aztán már mozgó képeket is sugárzó doboz igéző erejével,[87] a rádió-, és televízióprogramok sajátos, egyidejű tömeghatásával igazolják. Az internet ugyan hasonlóképpen képes egy képernyőhöz szögezni használóját, mint a televízió, mégis sokkal személyesebb és interaktívabb kommunikációt tesz lehetővé. A betelefonálós műsorokra alkalmasabb rádió sem használható olyan személyre szabottan, mint a világháló. A rádiózás újra megnövekedett népszerűsége[88] abból a szabályozást nem érintő sajátosságból következik, hogy a csak hangokat közvetítő készülék biztosítja számunkra a legnagyobb mozgásszabadságot. Hallgatható autózás vagy munka közben, és éppen a számítógép előtt ülve is. A rádió ráadásul nem béklyózza előre gyártott képekhez a képzeletünket. Belőle „csak" beszédet, zajokat és zenét hallunk.

A rádiózás és televíziózás szabályozásának igazolására az eddig említett szempontokhoz képest kevésbé komolyan vehető az, amely szerint a nyomtatott sajtó „szabályozatlanabb" volta miatt szükséges a médiapiac nagyobb mértékű ellenőrzése. A szabályozás további indokaként óhatatlanul felmerül viszont a hatalmas médiacégek egyre korlátozhatatlanabbnak tűnő befolyása.[89] A közmédia közérdekű működésének biztosítása

87 A televíziónak még az internet korában is érvényesülő hatalmát jól érzékelteti az az amerikai színdarab, amely egy tolókocsiba kényszerült szerző mozgássérültekről szóló szappanoperájának drámáját mutatja be: Block, Simon: *A Place at the Table*. www.mcctheater.org. A televízió hatásáról szóló magyar színdarabként lásd Szakonyi Károly *Adáshiba* című művét (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.). Lásd továbbá: McKibben, Bill: *The Age of Missing Information*. New York: Random House, 1992.

88 Lásd: Pease, Edward C. (szerk.): Radio – The Forgotten Medium. *Media Studies Journal*, Volume 7, No. 3, Summer 1993.

89 Lásd például: Solomon, Norman–Cohen, Jeff: *Wizards of Media Oz. Behind the Curtain of Mainstream News*. Common Courage Press, 1997.; McChesney, Robert W.: *Corporate Media and the Threat to Democracy*. New York: The Open Media Pamphlet Series, Seven Stories Press, 1997.; McChesney, Robert W.: *Sit Down, Shut Up, and Shop: Welcome to the Golden Age of Propaganda*, Paper presented at conference: „Rethinking Public Media in a Transitional Era" Center for Media, Culture, and History, *NYU School of Law*, January 12, 2001.; Lubell, Jonathan W.: The Fourth Estate Beyond the Rule of Law. *Verdict*, Volume 7, No. 2, April 2001. Eben Moglan, a Columbia Egyetemen tartott előadásában úgy fogalmazott, hogy Rupert Murdoch szólásszabadságát védve, valójában az érdeke szerinti cenzúra gyakorlásának lehetőségét biztosítjuk a médiamogul számára. Ezért Moglan szerint már nem az az igazi kérdés, hogy kiről mit lehet mondani – azaz például miként lehet bírálni közszereplőket –, hanem az,

pedig megkerülhetetlen törvényhozási kérdés. Maga a közmédia léte mutatja, hogy a rádiózás és a televíziózás megítélése teljesen különbözik bármely más médiumétól. Csak egy szabályozhatónak tekintett kommunikációs eszköz esetében lehet szinte természetes az, hogy az államok médiaintézményeket működtetnek.

A közrádiók és köztelevíziók különleges példái a szólásszabadság-jog paradox, önkorlátozó voltáról az előző fejezetben mondottak igazságának. A közmédia által az államnak úgy kell hozzájárulnia a közbeszélgetés ésszerűbbé és méltányosabbá tételéhez, hogy közben nem korlátozhatja a diskurzus nyitottságát, amire éppen a közmédia léte adhat lehetőséget számára. Lehetséges ez egyáltalán? Nem túlságosan veszélyes ez a vállalkozás? Hiszen a közmédia számos helyzetben erősítheti a demokráciát és a kultúrák közötti párbeszédet, de alkalmas pontosan az ellenkező célok szolgálatára is. Olaszországban a köztelevízió az egyetlen, amelyik nem a 2001-ben már másodszor miniszterelnökké választott Berlusconi tulajdona.[90] A gyűlöletkeltő állami propaganda-média viszont nagymértékben hozzájárult a volt Jugoszlávia tragédiájához az 1990-es években.[91] Pedig a közmédia talán éppen a válsághelyzetben lévő országokban játszhatná a legfontosabb szerepet, a gyűlölködés ellenében kölcsönös tiszteletet teremtő közbeszélgetést hozva létre a különböző közösségek között.[92]

A közrádió és a köztelevízió esete a mesebeli lány feladatára emlékeztet: „Hoztam is meg nem is." E népmesei bölcsesség sokatmondó. Az állam aktív szerepvállalása nélkül nem létezhet köztelevízió és közrádió,

hogy egyáltalán ki tud hallhatóan megszólalni? Emiatt szerinte, bár például a közszereplők szabadságának szélesítése is fontos lépés, máris tovább kell menni az új kérdés megválaszolása, a média-behemótok hatalmának korlátok közé szorítása felé.

90 Az olasz és más közmédia intézmények lehetőségeivel szembeni kétségek megfogalmazásaként viszont lásd például: Giglioli, Pier Paolo: State, Market and Media: Some Lessons From Italy. In: Bajomi-Lázár Péter–Hegedűs István (szerk.): *Media and Politics*. Budapest: Új Mandátum, 2001.

91 Lásd Brunner, Nena Skopljanac–Gredelj, Stjepan–Hodzic, Alija–Kristofic, Branimir (szerk.): *Media and War*. Zagreb–Belgrade: Centre for transition and civil society research–Agency Argument, 2000.

92 Lásd például: Price, Monroe–Verhulst, Stefaan: *Global Transformations in Public Service Broadcasting: A Comparative and Analytic Approach*. Paper presented at conference: *„Rethinking Public Media in a Transitional Era", Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law*, January 12, 2001.

de ha az állam beleszól a működésükbe, akkor sem létezhet közrádió és köztelevízió.[93] Ezért ha egy állam közmédiumok létrehozását és fenntartását támogatja, akkor a legelső törvényhozási kérdés az, hogy miként biztosítható azok autonómiája, mert az közérdekű tevékenységük előfeltétele.

Szólásszabadság az interneten[94]

Az Egyesült Államokban az internet elterjedését követően, a kommunikációs törvény 1996-os módosításának részeként elfogadott Communications Decency Actről (CDA, kommunikációs illendőségi törvény) folyó jogvita döntő kérdése az volt, hogy az internet működésének alkotmányos kereteit a nyomtatott sajtó, vagy a rádió és televízió mintájára kell meghatározni. A CDA az erkölcstelennek ítélt internet-tartalmak 18 éven aluliak számára, vagy általuk hozzáférhető módon történő közzétételét kriminalizálta. A televíziózás és a rádiózás esetében – egy illetlen szavakat használó rádióműsor esete, a Pacifica-ügy[95] óta – nem csak az obszcén, hanem a még kevésbé definiálható erkölcstelen közlésekre is korlátozások vonatkoznak. Nagyon lényeges viszont, hogy a műsorrendet érintő – az érintett műsorokat az éjszakai órákba száműző –, nem pedig büntetőjogi korlátokról van szó.

Az amerikai bíróságok szenvedélyes nyelvezetű érveléssel ítélték alkotmányellenesnek a CDA-t, hangsúlyozva, hogy a minden eddiginél nyitottabb és demokratikusabb új médium legalább akkora mértékű szabadságot kell kapjon, mint a nyomtatott sajtó.[96] 1996 nyarán, a törvényt először alkotmányellenesnek ítélő Philadelphia-i kerületi bíróság három eljáró tagja közül Dalzell bíró egyenesen az interneten zajló kommunikáció káoszban rejlő erejét dicsőítette, a szólásszabadság hamisíthatatlan tiszteletét tükröző szavakkal.[97]

93 E feladvány Egyesült Államok-beli és magyarországi megoldási kísérleteiről lesz szó tanulmányom 7. és 8. fejezetében.

94 Ebben a részben az internet fejlesztésében élenjáró Egyesült Államokból vett példák elemzésére szorítkozom.

95 FCC v. Pacifica, 438 U. S. 726 (1978).

96 American Civil Liberties Union v. Reno, 521 U. S. 844 (1997).

97 ACLU v. Reno, No. 96–963, United States District Court for the Eastern District of Pennsylvania.

A törvényhozás második nekifutásra szűkebb szabályozással próbálkozott, csak a kereskedelmi célú, kiskorúakat sértő közléseket fenyegetvén büntetéssel – a szabadságvesztés felső határa pedig két év helyett egy év lett volna. A Child Online Protection Act (COPA, „A gyermekek védelme az interneten" törvény) esetében a Legfelsőbb Bíróság 2002. május 13-án – a törvény Első Kiegészítéssel való összefüggéseinek átfogóbb vizsgálata végett – új eljárás lefolytatására utasította az illetékes fellebbviteli bíróságot, fenntartva a tilalmat a jogszabály végrehajtására.[98]

Az amerikai bíróságok döntéseiben nagy szerepet játszott az, hogy a szólásszabadság csoda-technikájának tartott internet valóban határtalan távlatokat nyújt. A világháló működéséhez szükséges technikai lehetőségek nem természet adta módon behatároltak. Ezzel szemben, a rádiózás és a televíziózás esetében – mint az FCC közösségi rádiókra vonatkozó tervének megtorpedózása mutatja –, még ha vannak szabad frekvenciák, akkor is sikeresen lehet azzal érvelni, hogy használatuk esetén kommunikációs dugó keletkezne a légtérben.

A számítógép képernyője azonban ugyanolyan erővel tudja foglyul ejteni nézőjét, ugyanúgy sivár valóság-pótlékot is kínálva, mint a mára már unásig ismert – de közben éppen az internet révén is változó – hagyományos média. Ezáltal az új médium hatása bizonyos mértékig hasonlóbb a rádióéhoz és a televízióéhoz, mint a nyomtatott sajtóé. Az internet példa nélkülien individuális jellege mégsem teszi lehetővé a rádióra és a televízióra oly jellemző egyidejű tömeghatást. A 2000 utolsó hónapjaiban zajlott amerikai elnökválasztási jogvitáról szóló információkat például sokan akár nagyjából egyidőben is kereshették mondjuk a

98 ACLU v. Aschroft, lásd: www.aclu.org. A CDA-t és a COPA-t számos más szervezettel együtt megtámadó ACLU és szövetségesei, illetve az amerikai bíróságok az erkölcstelennek ítélt világháló-tartalmak tiltását eddig alapvetően megakadályozták. Az internet nagyfokú szabadságot biztosító architektúrájának veszélyeztetettsége azonban – feltéve, hogy az ezzel kapcsolatban megfogalmazott aggodalmak legalábbis részben megalapozottak – azt jelzi, hogy a fontos bírósági sikerek ellenére maga a világháló szólásszabadságának megőrzéséért folytatott küzdelem elveszíthető. Lásd Lessig, i. m.; Lessig, Lawrence: *The Future of Ideas. The Fate of the Commons in a Connected World*. New York: Random House, 2001. Lessig a Stanford Law Schoolban 2001. február 12-én, az internet szabadságát védő Electronic Frontier Foundation (EFF) szervezésében tartott előadását egyenesen ezzel a drámai mondattal kezdte: „We are in the middle of a war." (Egy háború közepén vagyunk.) Bővebben lásd: Molnár Péter: *Internetjog az Egyesült Államokban*.

CNN website-ján, az így tájékozódók mégis sokkal egyénibben követhették az eseményeket, mint a mégoly sok tévéprogram közül válogató nézők.[99]

A különböző kommunikációs eszközök már jó ideje emlegetett összekapcsolódása a monopóliumokra, illetve az azokkal való visszaélés elleni versenyjogi szabályozásra irányítja a figyelmet. E téren az Egyesült Államokban szükségesnek tűnik az állam fellépése, mivel például a 2000-ben született médiabehemót, az AOL Time Warner, olyan mértékben lehet egyszerre régi és új médiumok tulajdonosa,[100] ami már az internet szabadságát is veszélyeztetheti.[101]

A sokáig a törvények hatókörén kívül esőnek tartott internet[102] szá-

99 Robert Pepper, az FCC stratégiai tervezési igazgatója szerint az internet és a hagyományos televíziónál sokkal individuálisabb használatot lehetővé tevő Internet TV esetében nem működnek az eddig alkalmazott jogi technikák. Robert Pepper: *Internet TV*, conference paper for the Internet TV conference of the Columbia Institute for Teleinformation, www.fcc.org.

100 Az AOL Time Warner a hagyományos médiumok terén a szó szoros értelmében korlátlannak tűnő mértékben terjeszkedik, meglehetősen vitatható bírósági döntések következményeképpen. 2001-ben alkotmányellenesként – a szólásszabadságot sértőként – megsemmisítettek például két meglehetősen fontos FCC-szabályt. Az egyik azt zárta ki, hogy egy kábeltársaság a kábel- és műholdas piac előfizetőinek több mint 30 százalékát láthassa el, a másik pedig 40 százalékban határozta meg a kábeltársaság saját vállalkozásai által nyújtható szolgáltatások felső határát. Time Warner Entertainment Co. v. FCC, 2201, No. 94–1035, United States Court of Appeals for the District of Columbia Circuit.

101 Lásd: Rubinfeld, Daniel L.–Singer, Hal J.: Open Access to Broadband Networks: A Case Study of the AOL/Time Warner Merger. *Berkeley Technology Law Journal*, Volume 16, Number 2, Spring 2001.; Lessig, Lawrence: Will Clinton Ruin the Internet? *The New Republic*, June 19, 2000. Közben a média-óriáscégek hatalmával versengő telefontársaságok is meg akarnak szabadulni a hálózataikhoz való nyitott hozzáférés biztosítását előíró szabályoktól. Lásd: In Capitol, AT&T and Bells Fight to Control Web Access. *TNYT*, August 29, 2001.; The Bigger Picture. *The Wall Street Journal*, August 27, 2001.

102 Nadine Strossen, az American Civil Liberties Union (ACLU) elnöke, 2000-ben töretlen bírósági sikerekről adhatott számot: „...az ACLU hét olyan törvényt támadott meg, amelyek a cyberbeszéd tartalmi megszorítását célozták. Eddig minden ügyet megnyertünk, összességében két tucat eltérő ideológiájú bíró előtt." Strossen, Nadine: Freedom of Speech – Issues for a new election and a new century. In: Snyder, Robert W. (szerk.): Campaign 2000. *Media Studies Journal*, Volume 14, No. 1. Winter 2000.

mos szakértő szerint teljesen új jogi megközelítést igényel.[103] A Társaság a Szabadságjogokért szerint, az új médium egyedülállósága miatt globális, különleges, hangsúlyozottan liberális alapelvekre épülő szabályokra van szükség, éppen a szólásszabadság megóvása érdekében, valamint a jogbizonytalanság elkerülése, a magánszféra védelme és az információszabadság megerősítése végett.[104] Lessig pedig egészen odáig megy, hogy a következőket állítja az Internetnek az amerikai alkotmány első kiegészítésének értelmezésére gyakorolt hatásáról:

„Kétszáz évvel azután, hogy az alkotmányozók elfogadták az alkotmányt, a net megtanított minket az első kiegészítés jelentésére. Ha ezt komolyan vesszük, akkor az első kiegészítés azt kívánja tőlünk, hogy a neten kívüli beszéd architektúráját is meglehetősen radikálisan újragondoljuk."[105]

A magát az amerikai internet-elmélet úgynevezett technorealistái közé soroló, kiegyensúlyozott megközelítést nyújtó Andrew Shapiro is azt írja, hogy az internet átalakíthatja a demokráciák működését: „Az egyes egyéneknek több felelősségük lesz a szabadság fenntartásában, a demokrácia megoltalmazásában, és a civil társadalom létrehozásában – és ez önmagában megváltoztatja a kormányzás természetét."[106]

Az internet hozta változás azonban, mint megint csak sok szerző figyelmeztet rá, új veszélyt is jelent a szólás szabadságára és a demokráciára.[107] A legvésztjóslóbban éppen Lessig írja le az internet köztes ellenőrző pontok nélküli architektúrájának fenyegető átalakulását, amely kifinomultsága és rejtettsége miatt a törvényi korlátozásoknál súlyosabb megszorítását

103 Eli Noam, a Columbia Egyetemen tartott szemináriumán viszont a szólásszabadságra általában vonatkozó jogszabályok érvényesítését az internet esetében is szükségesnek tartotta.

104 Az internet szabadságáról. TASZ *Álláspont*, 9. szám, 1999. december, www.c3.hu/~hclu/.

105 Lessig, i. m.: 167.

106 Shapiro, Andrew: *The Control Revolution*. A Century Foundation Book, 1999, 230. A különböző demokrácia-felfogásokból következő eltérő médiamodellekről lásd: Baker, C. Edwin: *The Media that Citizens Need*. A tanácskozó vagy érdekérvényesítő demokrácia és szólásszabadság kapcsolatáról pedig lásd: Michelman, Frank I.: *Conceptions of Democracy in American Constitutional Argument: The Case of Pornography Regulation*.

107 Lásd például: Shapiro, Andrew: *The Control Revolution*.; Noam, Eli: Why the Internet Will Be Bad for Democracy? Paper presented at the *Telecommunications Policy Research Conference*, Alexandria, VA, September 1999, www.citi.columbia.edu.

jelentheti a kommunikácó szabadságának.[108] Baker pedig – a médiaszabályozást általában elemezve –, ironikusan így kommentálja az új interaktív technológiákhoz széles körben fűzött reményeket:

„A rózsás nézet (»The rosy view...«), hogy ez az új technológia megszünteti a média régi elégtelenségeit, határozottan valószínűtlennek tűnik."[109]

A következő két fejezet témáját, a közszereplők bírálhatóságát például véve azt láthatjuk, hogy az internet radikálisan kiterjesztette a közvetlen kritika lehetőségét. Az interneten közzétett rágalmazás – mint az internetjog bármely más kérdése – megítéléséhez, először is meg kell értenünk, hogy mennyiben működik másként a cybertér, mint a hagyományos kommunikációs terek. „A rágalmazás halott?" – kérdezi könyvében Mike Godwin.[110] Godwin 1998-ban ezt írja: „...ha a netnek (vagy hasonlóan terjesztett és hozzáférhető, utána következő technológiáknak) kellene a jövő évszázad elsődleges tömegmédiájává válniuk, akkor nehezen érthető, hogy miért kéne bárkinek sírnia, ha a rágalmazási perek egészen eltűnnek."[111] Godwin szerint „...a net, amely képes mindenkit felhatalmazni a sértő valótlan állítások megválaszolására, meg tudja változtatni..."[112] a rágalmazási jog teljes kontextusát. A média világának ezen változás előtti állapotát így írja le Kathleen M. Sullivan: „...az intézményesedett sajtó, etikai önszabályozás (és egyúttal a vezetőség önérdeke) által kormányozva gondosan ellenőrizni fogja a történeteket és többször is megerősíti a kétséges tényeket, mielőtt közzétenné azokat, még a per valószínű fenyegetésének hiányában is."[113] George Freeman a rágalmazási jog elemzése után hasonló következtetésre jut: „A jó újságírói normák szigorúbbak lehetnek. Egy szabad piaci rendszerben, az újságírás minőségét inkább a felelősségteljes újságírásnak, mint a törvényi mércéknek kell ösztönöznie."[114]

108 Lásd Lessig, i. m.
109 Baker, C. Edwin: *The Media that Citizens Need.*
110 Godwin, Mike: *Cyber Rights – Protecting Free Speech in the Digital Age.* Times Books, Random House, 1998. 93–94.
111 Uo.
112 Uo.
113 Sullivan, Kathleen M.: First Amendment Intermediaries in the Age of Cyberspace. *UCLA Law Review,* August 1998.
114 Freeman, George: *Defamation.* Material for the annual Meeting of the NYSBA Committee on Media Law on the 28th of January, 2000.

Azonban, mint Kathleen M. Sullivan írja, a cybertérben „...a rágalmazások többé már nem mennek keresztül az intézményesült sajtó valószínűsíthetően működő, önszabályozó szűrőjén."[115] Ellenben mint Godwin, Sullivan is megállapítja, hogy az internet szélesíti a válaszadás lehetőségét. Az pedig, hogy valakinek „...gyors hozzáférése van a médiához a róla közzétett valótlanságok megtámadására"[116] – mint Bill Turner írja –, az egyik eleme az illető közszereplő mivoltának. Szintén az internet széles körben való elérhetősége miatt, Turner szerint „...a digitális rágalmazás bizonyításának nem könnyebbnek, hanem nehezebbnek kell lennie."[117]

A *netbeszélő* ugyanis nem csak azért különleges véleménynyilvánító, mert potenciálisan óriási közönséghez tud szólni akkor is, ha nem fér hozzá a hagyományos média eszközeihez. Azáltal is különbözik a földi árnyékvilágbeli társaitól, hogy közvetlenül, hatékony szerkesztői szűrő nélkül, és ha kívánja, névtelenül tudja eljuttatni mondanivalóját másokhoz. A cyberbeszéd e kivételes tulajdonságai irányítják a figyelmet a virtuális világban közvetítő szerepet játszók – köztük az internet-szolgáltatók – bizonyos szempontból még a kommunikáció hagyományos közbenső szereplőinél is nagyobb jelentőségére.[118]

A Sullivan által említett „valószínű szűrő" azonban a cybertér előtti világban sem gátolta meg valamennyi állítólag rágalmazó állítás közlését, és ez nem csak a bulvársajtó meglehetősen erőteljes jelenléte miatt igaz. Bár egy interneten közzétett állítás potenciálisan sokkal több embert érhet el, mint egy – Schauer szavaival – „a hátsó kerítés felett"[119] elhangzó kijelentés, a valóságos világban sem áll közvetítő minden nyilvánosan megszólaló személy mellett. Judith A. Lachman háromszöge a rágalmazóról, közönségéről és a rágalmazás által érintett személyről, nem is említi a kommunikációs folyamat esetleges közbenső szereplőit.[120]

115 Sullivan, Kathleen M.: i. m.
116 Turner, William B.: What Part of „No Law" Don't You Understand? *Wired,* March 1996.
117 Uo.
118 A beszéd-közvetítők kritikus szerepéről lásd: Shapiro, Andrew: *The Control Revolution,* Ch. 18.: *In Defense of Middlemen.*
119 Schauer, Frederick: The Supreme Court 1997 Term, Comment – Principles, Institutions, and the First Amendment. *Harvard Law Review,* November 1998. 84.
120 Lachman, Judith A.: Reputation and Risktaking. In: Denis, Everette E.– Noam, Eli M. (szerk.): *The Cost of Libel: Economic and Policy Implications.* Columbia University Press, 1989.

Lachman modellje ezért akár jobban is illhetne az internet közegére, mint a korábbi médiumok világára, legalábbis, ha ismerjük a netbeszélő személyét. Az azonosíthatatlan megszólalók gyakori esetében azonban egyedül a közvetítő lehet Lachman háromszögének harmadik sarka. Ezzel el is jutottunk az internet-szolgáltatók perelhetőségének kérdéséhez.

Az előbbiekben írtak következtében, az interneten közzétett rágalmazás esetén a fő kérdés az, hogy egyáltalán ki tehető felelőssé a megrágalmazott személy megítélésének állítólagos romlásáért. Az interneten zajló kommunikáció során névtelenül is lehet állítani más megbecsültségét nagymértékben rontó tényeket. A névtelen vádaskodás persze nem csak a cybertérben képzelhető el, az interneten viszont szokásos, nem pedig kivételes eset az, hogy a megszólaló nem fedi fel kilétét. Az Egyesült Államok bíróságai a kilencvenes évek második felében több esetben is foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a rágalmazónak tartott állítások közlőjének ismerete híján az internet-szolgáltató felelőssé tehető-e személyiségi jogi jogsértés miatt. A szolgáltató felelőssége persze más esetekben, például gyermek-pornográfia közzététele esetén is felmerül, itt most csak a rágalmazás Egyesült Államok-beli megítélését ismertetem.

Az első fontos, azóta több esetben megerősített precedens az 1997-es Zeran-ügy[121] volt. Valaki névtelenül azt az információt tette közzé az interneten, hogy Zeran a rengeteg áldozatot, köztük sok gyermek életét követelő oklahomai merényletet követően a terrorcselekményt viccesen beállító pólókat árusít, és a megadott otthoni telefonszámán lehet megkeresni a pólók megvásárlása végett. Zeran ennek következtében számtalan súlyosan becsmérlő telefonhívást kapott, köztük halálos fenyegetéseket. Az internet-szolgáltató AOL, többszöri megkeresésére sem tett meg mindent az információk eltávolításáért, amelyeket az azokat közlő személy ráadásul ismételten közzétett. Zeran a rágalmazó azonosíthatatlanságára, és az AOL eljárására hivatkozva a szolgáltató ellen indított pert, amelyet elvesztett. Az ügyben eljáró bíróság az 1996-ban a kommunikációs törvénybe iktatott azon új rendelkezést alkalmazta, amely szerint az internet-szolgáltatók mentesek az általuk csak továbbított tartalmak miatti felelősség alól.[122]

121 Zeran v. AOL, United States Court of Appeals, Fourth Circuit, No. 97–1523.

122 Mint látható, a CDA-ről elhíresült törvénymódosítás számos egyéb alapvető jelentőségű rendelkezést is tartalmazott, például a most leírtat, illetve a média-tulajdoni korlátozások korábban említett nagy mértékű enyhítését.

Az internet szolgáltatók felelősségének kizárása is vezethetett ahhoz, hogy egy 2000-ben született bírósági határozat szerint a cybertérben megrágalmazott személy már kérheti a bíróságtól a rágalmazó személyének azonosítását.[123] A Graham v. Oppenheimer ügyben[124] az első fokon eljáró bíróság nem kevesebb, mint 675 ezer dollár kártérítést ítélt meg egy orvos számára, aki egy másik orvos által a Yahoo egyik vitafórumán álnéven közzétett közléseket magára nézve rágalmazónak ítélte. A felperes orvos ügyvédeinek hat-hét hónapig tartó nyomozás után sikerült azonosítaniuk az alperest, aki korábban álnevű önmagával email-üzenetet váltva is igyekezett szerepét elfedni. Az interneten névtelenül megszólalók azonosítása persze sok esetben nem lehet lehetséges.

123 Adam Liptak és George Freeman, a The New York Times két magyar származású ügyvédje – akik a cég jogászai közül a sajtópereket viszik –, kérdésemre elmondták, hogy egyetértettek a bíróság döntésével. Liptak szerint a névtelen beszéd lehetősége fontos Amerikában, de aki gyakorolni akarja, az tegye úgy, hogy valóban azonosíthatatlan legyen.

124 Man gets $675K for anonymous defamation on Internet. *Virginia Lawyers Weekly*, 2000. november 27.

3. A New York Times-szabály

„...debate on public issues should be uninhibited, robust and wide-open."[125]

A Sullivan-ügy

A New York Times-szabály 1964-ben született,[126] a feketék egyenjogúságát célul tűző polgárjogi mozgalom történetének részeként.[127] A New York Times 1960-ban egy hirdetést tett közzé, amelyet sok jól ismert közszereplő, például Eleanor Roosevelt, a volt elnök özvegye, Harry Belafonte és Nat King Cole is aláírtak.[128] A közzétett szöveg tiltakozott a Martin Luther Kinggel és a polgárjogi mozgalom más résztvevőivel szemben, Alabama állam Montgomery városában elkövetett jogsértések ellen. Sullivan, mint magát érintve érző közhivatalnok, beperelte a lap kiadóját a hirdetés, megítélése szerint becsületsértő állításai miatt.

Az első fokú bíróság bírója, akinek nagyapja a déli oldalon harcolt az amerikai polgárháborúban, a tárgyalóteremben külön ültettette a feketéket és a fehéreket, annak ellenére, hogy a szegregációt a Legfelsőbb Bíróság 1954-ben alkotmányellenesnek ítélte.[129] Az alabamai bíróságok hatalmas összegű kártérítést ítéltek meg Sullivan-nek. Az Egyesült Államokban a rágalmazási ügyeket már ekkor is polgári jogi úton kezelték, ez

125 New York Times Co. v. Sullivan 376 U. S. 254 (1964), 270. „A közügyek vitatásának korlátlannak, robosztusnak és szélesre nyitottnak kell lennie."

126 A híres mérce megfogalmazásáról és előtörténetéről lásd Lewis, Anthony: *Make no Law. The Sullivan Case and the First Amendment.* Random House, 1991. Lewis műve olyan lebilincselő, hogy 1999 telének egyik késő éjszakáján egy fiatalember még a hosszú nap legvégére kimerült többi utas társaságában a New York-i metrón utazva is látható izgalommal falta a nevezetes sajtóper történetének leírását. Ez még az Egyesült Államokban is figyelemre méltó teljesítmény, ahol a „tárgyalás-filmek" külön műfajt képeznek, kifejezve és széles körben tudatosítva különböző jogi kérdések fontosságát.

127 A Sullivan-döntés polgárjogi mozgalomhoz kapcsolódó eredetét hangsúlyozza Sólyom László is. Lásd: *Tóth Gábor interjúja Sólyom Lászlóval.*

128 Heed Their Rising Voices. *New York Times*, March 29, 1960, L25. Lásd még: Lewis, i. m., melléklet.

129 Brown v. Board of Education, 347 U. S. 483 (1954). Lásd Lewis, i. m.

azonban önmagában nem csökkentette a sajtószabadságot, és a feketék egyenjogúsítási harcát támogató liberális lapokat fenyegető veszélyt. A New York Times kiadója ellen ugyanis 11 további, összesen 5 600 000 dollárra szóló per volt folyamatban Alabamában.[130] A Legfelsőbb Bíróság mérföldkövet jelentő döntése nélkül a déli államok bíróságai tönkre tehették volna a hátrányos megkülönböztetést bíráló újságot.

A Sullivan által kifogásolt hirdetés valóban több téves, a tényleges jogsértéseket némileg eltúlzó állítást tartalmazott. A Legfelsőbb Bíróság mégis a lap javára ítélt, megfogalmazva az azóta híressé vált szabályt:

„Álláspontunk az, hogy az alkotmányos garanciák olyan szövetségi szabályt követelnek, amely szerint közhivatalnok a hivatali tevékenységére vonatkozó becsületsértő állításért nem kaphat kártérítést, kivéve ha bizonyítja, hogy azt állítást szándékos rosszindulattal tették, azaz annak tudatában, hogy az téves, vagy teljes nemtörődömséggel annak téves vagy nem téves volta iránt."[131]

A magyar szabályozással való összehasonlítás végett, és egyébként is kiemelendő, hogy az amerikai Legfelsőbb Bíróság nem egyszerűen a gondatlanságnál, hanem az annál jóval súlyosabb felelőtlenségnél húzta meg a jogkövetkezmények nélküli bírálat határát. Az ítéletet író Brennan bíró a szándékossághoz közel álló „reckless disregard" kifejezést használta, amelyet az imént teljes nemtörődömségként fordítottam magyarra. A beszédes szavak tartalmát jól illusztrálja, hogy bár a New York Times archívumában meglévő cikkek alapján a lap munkatársai ellenőrizhették

130 Egy lap kártérítési perrel történő halálos ítéletére posztkommunista példával szolgál a sajtónak jogi segítséget nyújtó, New York-i Libel Protection Resource Center (LDRC, www.ldrc.com) kiadványa, a LibelLetter 1999. novemberi száma. A Belorusz Köztársaság vezető ellenzéki lapját, mint a LibelLetterben olvasható, „megszüntette egy bírósági döntés, amely hatalmas összeget ítélt meg a nemzetbiztonsági főnök által reputációját sértőnek ítélt cikkekért", amelyek többek között azt tartalmazták, hogy „Viktor Sheiman, a biztonsági tanács elnöke házat vásárolt a szüleinek, magának pedig luxusnyaralót építtetett a közelben". Az újság – a New York Times védelmére kelőhöz hasonló bíróság hiányában – túlélése érdekében már többedszerre kényszerült arra, hogy új címen jelenjen meg.

131 New York Times Co. v. Sullivan. 279–280. „The constitutional guarantees require, we think, a federal rule that prohibits a public official from recovering damages for a defamatory falsehood relating to his official conduct unless he proves that the statement was made with »actual malice« – that is, with knowledge that it was false or with reckless disregard of whether it was false or not."

volna a tévesnek bizonyult állítások[132] valóságtartalmát, a bíróság ennek elmulasztását nem ítélte a meghatározott felelősségi mércét kimerítőnek. A bíróság elfogadta a lap érvelését, miszerint a tekintélyes aláírók személye biztosítéknak tűnt a hirdetés tartalmának helytállóságára nézve, ami a lényeget tekintve igaz is volt. Hangsúlyozandó, hogy a Legfelsőbb Bíróság, szokásától eltérően azért tért ki az előtte lévő ügy konkrét részleteinek megítélésére, mert ezáltal is biztosítani kívánta a megfogalmazott szabály sajtószabadság-párti alkalmazását. Mint a Mr. First Amendment-nek (Első Kiegészítésnek) nevezett szólásszabadság szakértő ügyvéd, Floyd Abrams írja, a Sullivan-döntés „...magában foglalta saját végrehajtását, feladatul szabva, hogy a rágalmazási eseteket felülvizsgáló fellebbviteli bíróságok maguk végezzék el az ügy iratainak teljes, független áttekintését, biztosítva, hogy az éppen a Sullivan-döntésben kimondott alkotmányos jogok ne lehessenek veszélyeztetve esküdtszékek, vagy tárgyaló bírók által."[133]

A New York Times-szabály szövegéből az is kitűnik, hogy a Legfelsőbb Bíróság a perbe fogott bírálóról az eljárást kezdeményező közhivatalnokra helyezte a bizonyítás terhét. Ez a váltás is alapvető része a korszakalkotó döntésnek, nagymértékben bátorítva a kritikus véleménynyilvánítókat. Hiszen ha a megszólalónak bírósági eljárás esetén bizonyítania kell egy közhivatalnokot, vagy más közszereplőt állítólagosan rágalmazó állításait, az a nehezen elkerülhető büntetéstől való félelem révén fagyasztó hatással lehet a közbeszélgetésre.

Brennan kifejtette, hogy az a szabályozás, amely szerint egy közhivatalnok bírálójának kell bizonyítania kijelentései igaz voltát, túlságosan széles,[134] mert az igaznak gondolt és meglehet, hogy valóban igaz kritikák kifejezésétől is visszatart. Brennan, John Stuart Mill-t idézve

132 Megjegyzendő, hogy a szólásszabadság, a véleményszabadság és a véleménynyilvánítási szabadság szavak különbségét mutatja az, hogy közszereplők bírálata esetében döntő jelentősége van annak, hogy a kritika vélemény-e, vagy tényállítás. Ebben az összefüggésben a véleményszabadság és a véleménynyilvánítási szabadság kifejezések a vélemény közlésének szabadságaként is értelmezhetőek. A szólásszabadság szónak nincs ilyen szűkítő jelentéstartalma, legfeljebb a beszédre, mint a kommunikáció formájára vonatkozóan, bár a nem beszéd útján kommunikált üzeneteket is nevezhetjük szólásnak. A véleményszabadság kifejezés viszont egyértelműbben magában foglalja a közlések bármiféle módját.

133 Abrams, Floyd: On William J. Brennan, Jr. *Harvard Law Review*, Volume 111:1, 1997, 18–23.

134 Lásd Krokovay Zsolt: A szélesség. Egy alkotmányos mérce. *Világosság*, 1993/2.

hangsúlyozza: „Még a hibás állítás is a nyilvános vitához való értékes hozzájárulásnak tekinthető, mivel »a tévedéssel való összeütközése folytán az igazság világosabb érzékelését és elevenebb hatását«[135] idézi elő."[136]

A valóság bizonyításának jelentőségét jól érzékelteti egy brit Holocaust-tagadó, David Irving nagy nyilvánosságot kapott ügye.[137] Irving rágalmazási pert indított Deborah E. Lipstadt, amerikai professzor és kiadója, a Penguin Books ellen. Azt állította ugyanis, hogy Lipstadt – először 1993-ban az Egyesült Államokban kiadott – *Denying the Holocaust* című könyve súlyosan sértette történészi reputációját. Irving Nagy-Britanniában perelt, mivel a brit rágalmazási jog az alperesre helyezi állításai bizonyításának terhét, szemben az Egyesült Államokkal, ahol ezen ügy lezárulta előtt 36 évvel e teher a felperesre került.

2000. április 11-én a Holocaust-tagadó mégis elvesztette a pert. Charles Gray bíró hangsúlyozta, hogy „Irving saját ideológiai indítékai miatt konokul és szándékosan meghamisította és manipulálta a történelmi bizonyítékokat".[138] Az antiszemita szerző történészi pályafutása az ítélettel remélhetően véget ér. Mégis sikerült neki a történelmet bíróság elé citálnia.[139] Ezáltal a történelmi igazság csak megerősödött, a brit szabályozás viszont alaposan megkérdőjeleződött. Mint Walter Reich, az Egyesült Államok-beli Holocaust Memorial Museum volt igazgatója írta még az ítélet megszületése előtt, Irving elképzelhető pernyertességétől tartva: „...egy ilyen ítélet a brit rágalmazási jog természetéről mondhat valamit, és egyáltalán semmit sem a Holocaust valóságáról."[140]

Egy – igaz nem demokratikus – afrikai példa pedig messze a New York Times-szabály megfogalmazása előtti időket idézve emeli ki a valóság bizonyításának jelentőségét, érzékeltetve, hogy az Egyesült Államok is milyen messziről jutott a Sullivan-döntésig. Mint a LibelLetter tudósított róla: „Bheki Makhubu elvesztette az állását, mint vasárnapi szerkesztő, és hat év börtön fenyegeti, ha elítélik a rágalmazás ellene emelt büntetőjogi vádja alapján."[141] Makhubu a következőt írta Szváziföld egyetlen független újságjában: „...a király legutóbbi szeretője nem egyszer, de kétszer is kimaradt a középiskolából".[142] A LibelLetter idézi az eljáró ügyészt is: „Ez az ügy nem az igazságról szól. Még ha valaki igazat is mond valaki másról, mégis megvádolható lehet rágalmazásért."[143] Ez utóbbi kijelentés pontosan a régi angol common law koncepcióját idézi a lázító rágalmazás (seditious libel) bűncselekményéről.[144] Mint Anthony Lewis írja: „Az igazság nem nyújtott védelmet, mert a bűncselekmény okozta sérelem a megbecsültség csökkentésében mutatkozott meg, amit az igazság eredményezhetett a leghatásosabban. Ahogy mondani szokták, mennél nagyobb az igazság, annál nagyobb a becsületsértés."[145] Érthető álláspont, nem? Hiszen ha például egy megvásárolható közhivatalnok korrupt volta nyilvánosságra kerül, az feltehetően sokkal inkább lerombolhatja megbecsültségét, mint valamely megalapozatlan támadás. Ráadásul, logikus vagy sem, az igaz kritika sokszor jobban sért bennünket, mint az igaztalan. Ezért az idézett mondást így is fogalmazhatjuk: Mennél nagyobb az igazság, annál rosszabb a reakciónk.

Bármilyen megdöbbentő, a New York Times-szabály megfogalmazásáig a rágalmazás és a becsületsértés nem tartozott az amerikai alkotmány első kiegészítése által védett beszédek közé. Olyannyira nem, hogy a szólás szabadságának a szélesítésére törekvő szaktekintély, Zechariah Chafee sem látott sok esélyt a védelmére. A közügyek vitatásának korlátlan szabadsága mellett érvelő, és ezzel a Sullivan-döntést megalapozó Alexander Meiklejohn elképzelését vitatva így ír: „...a közkérdésekre vonatkozó némely beszéd oly gyűlöletes, hogy a bíróság nagyon vonakodna megvédeni azt a törvényi büntetésektől. Nem filozófusokkal foglalkozunk, akik azt írhatják, ami a kedvükre való, hanem legalább öt, a törvényhozók és az ügyészek gátolására kért emberrel. [...] Vegyünk néhány példát. Egy újság megvesztegethetőséggel vádolja a polgármestert.

135 „Mill, On Liberty (Oxford: Blackwell, 1947.) at 15."
136 New York Times Co. v. Sullivan, 279.
137 Egy hasonló, hírhedt francia eset leírását lásd: Bán Tamás: A Holocaust tagadása: A Faurisson-ügy. *Fundamentum*, 1999/1.
138 Gray bírót idézi a New York Times: Critic of a Holocaust Denier Is Cleared in British Libel Suit. *TNYT*, April 12, 2000.
139 Ezt fejezi ki a New York Times szerkesztőségi cikkének címe: History in Court. *TNYT*, April 14. 2000.
140 Walter Reich: The Stakes in a Holocaust Trial. *TNYT*, January 19, 2000. A bizonyítási teher tekintetében a közszereplők bírálhatóságát egyébként szélesítő Sunday Times-ügy (Reynolds v. Times Newspaper Ltd. &s, the House of Lords, October 28, 1999.) sem hozott változást Nagy-Britanniában.
141 *LibelLetter*, November 1999.
142 Uo.
143 Uo.
144 Lásd: Sólyom László: A *személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.; Halmai Gábor: A *véleményszabadság határai*.; Lewis, i. m.
145 Lewis, i. m.: 52. „The greater the truth, the greater the libel."

Egy olasz rádió-állomás Ezra Pound azon állítását közvetíti, hogy a háborúban való részvételünk utálatos hiba. Egy szónok egy nagyon súlyos étel-hiány idején azt mondja a választók éhes tömegének, hogy a jegyrendszer bizottság annyira korrupt és nem hozzáértő, hogy a tagok azonnali halálának a követelése az éhezés elkerülésének a legjobb módja, kivéve, ha készek lemondani. Világos, hogy kevés bíró adhat alkotmányos védelmet az ilyen szólásoknak."[146]

Az idézetből nem csak az emelendő ki, hogy Chafee a polgármester bírálatát a Sullivan-döntés előtti szemléletnek megfelelően együtt említi az éhezőket uszító személy beszédével, vagy Pound visszataszító véleménynyilvánításával. Azt is fontos hangsúlyozni, hogy Chafee mondatai egyfajta realisztikus szociológiai megközelítést fejeznek ki. Nem feltétlenül azt, hogy mely szólásokat lenne helyes védeni, hanem azt, hogy mely szólások bírók általi alkotmányos védelmére van esély, például egy befolyásos, feltehetően törvényhozói és ügyészi kapcsolatokkal is rendelkező polgármesterrel szemben. A bírók lehetőségei persze nagy mértékben attól is függenek, hogy az alkotmány mérvadó értelmezése milyen irányt szab számukra. Ennek megfelelően, a Sullivan-ügy előtt, a közügyek állítólagosan rágalmazó vitatóinak nem sok védelmet nyújthattak.

E terhes örökséggel történő szakítás éppen az Egyesült Államok egyik legértékesebb hagyományára épült, annak elutasítására, hogy a közhivatalnokok megtorolhassák az őket érő kritikát. Mint Henry Monaghan írta a New York Times védelmére felkért Herbert Wechsler-re, a Columbia Egyetem professzorára emlékezve: „Az végül is meglehetősen világos volt, hogy az országos média csak a csőd kockázatával tud tudósítani a Délen (a déli államokban) zajló polgárjogi mozgalomról, kivéve, ha a Sullivan-döntést (az alabamai bíróságét) megsemmisítik. Ami mindazonáltal fontosnak számított, az a győzelem alapja volt. E ponton Herb újraformálta a rágalmazási jogot, a kormány-hivatalnokok bírálatát és az első kiegészítést uraló összefüggésekkel kapcsolatos jogi gondolkodást. [...] A common law paradigmája ellen, egy másik paradigmát hívott segítségül: az amerikai ellenszenvet az akár büntetőjogilag üldözött, akár kormánytisztviselők által indított polgári jogi perek útján eljárás alá vont lázító rágalmazással (»seditious libel«) szemben. Számára az amerikai köztársaság azon a hiten nyugodott, hogy széles tere van a kormányhivatalnokok bírálatának. A Legfelsőbb Bíróság egyetértett. A lázító rágalmazásnak nem lehetett helye az Egyesült Államokban, és ez, mint egy kiemelkedő kommentátor mondta, »alkalom volt utcabálra« (»occasion for dancing in the streets«)."[147]

Harry Kalven pedig így foglalta össze a Sullivan-döntésnek a rágalmazási jogon messze túlmutató jelentőségét: „Az Első Kiegészítés próbakövévé a lázító rágalmazás eltörlése vált, és az, amit ez magában foglalt a közügyekre vonatkozó szólás szabadságának az amerikai demokráciában betöltött szerepéről. A Times-ügy drámája az volt, hogy az elétárt politikai zsákutcából az erre kényszerített Bíróság úgy szabadította ki magát, hogy visszatért az Első Kiegészítés lázító rágalmazásra vonatkozó korlátozásaiban fellelendő lényegéhez."[148]

A New York Times-szabályt azonban komoly kritikák is érték. Black bíró – akinek párhuzamos véleményéhez Douglas bíró csatlakozott –, a következőképpen érvelt a szabad sajtó létét fenyegető, közhivatalnokok által indított rágalmazási perek teljes kizárása mellett:

„Véleményem szerint a Szövetségi Alkotmánynak el kellett hárítania ezen, a sajtóra nézve halálos veszedelmet, a sajtó lerombolásának lehetőségét kizáró egyetlen lehetséges módon – a sajtónak feltétlen védettséget adva annak bírálatáért, ahogyan a közhivatalnokok közkötelezettségeiket elvégzik. [...]

Ez a Nemzet, úgy sejtem békében élhet közügyek és köztisztségviselők nyilvános vitatása miatt indított rágalmazási perek nélkül. Kétlem azonban, hogy egy ország szabadságban élhet, amelynek polgárai fizikai szenvedésnek vagy pénzügyi gondnak tehetők ki azért, mert bírálják kormányukat, annak cselekedeteit vagy hivatalnokait."[149]

Hugo Black a közérdekű ügyek vitatásának korlátlanul szabad voltát „az Első Kiegészítés minimális biztosítékának"[150] tekintette. A Sullivan-ügy tétjét pontosan ismerte, mivel Alabamában született és nőtt fel, ifjúkorában a Klu-Klux-Klan tagja volt, amiért természetesen támadások is érték, amikor Franklin D. Roosevelt 1937-ben a legfőbb bírói fórum tagjává jelölte. Az előítéletes szemléletet saját életéből ismerő Black a Bíróság történetének egyik legliberálisabb, nagy hatású

146 Zechariah Chafee, Jr.: Book Review. 62 *Harvard Law Review*, 1949.

147 Monaghan, Henry Paul: A Legal Giant is Dead. *Columbia Law Review*, October, 2000. Az idézet végén szereplő szavakat az Alexander Meiklejohnnal folytatott magánbeszélgetés alapján közreadta: Kalven, Harry: The New York Times Case: A Note on the Central Meaning of the First Amendment. *1964 Sup. Ct. Rev.*, 191, 221 n. 125., lásd: Monaghan, FN34.

148 Kalven, uo.

149 New York Times Co. v. Sullivan. 295., 297.

150 Uo.: 297.

bírója lett. A Sullivan-döntéshez fűzött párhuzamos véleményében, mint Roger K. Newman írja, „...Black Alabamáról, és esküdtszékeiről való megcáfolhatatlan tudásából, fanyar szellemességéből és kegyetlen realizmusából merített."[151] Black így írja le Alabama, mint az egyik jellegzetes déli állam politikai körülményeit, pontosan érzékeltetve a New York Times perének pszichológiai hátterét:

„Montgomery egyike azon helyeknek, ahol a szegregáció megszüntetésével szemben széleskörű ellenségesség mutatkozott meg. Ez az ellenséges érzület némelykor kiterjedt a szegregáció felszámolását helyeslő személyekre is, különösen az úgynevezett „külső agitátorokra", amely kifejezés ráragasztható az olyan lapokra, mint a Times, amelyet New York-ban adnak ki. [...] az ellenségesség ezen érzéseinek legalább akkora szerepük volt a félmillió dolláros ítéletben, mint a károk felbecsülésének. Reálisan nézve, a jegyzőkönyv alapján arra következtethetünk, hogy a Times publikációja, ahelyett, hogy megkárosította volna Sullivan rendőrtiszt politikai, társadalmi, vagy pénzügyi presztízsét, megerősítette azt."[152]

Black tehát tudta, hogy a Sullivan-döntés nélkülözhetetlen volt. Mint Brennan bírónak írt, egyet nem értése ellenére is elismerő levelében fogalmazott: „Még a jogi alapelvek legtöbb találmánya is sürgető szükségességből fakad."[153] Black a New York Times-szabályt csak kiindulópontnak tartotta a közügyek vitatásának teljes szabadságot adó alkotmányos norma kialakításához. 1965 januárjában, Meiklejohn temetési szertartásán mondott szavai Bibó István híres – a bevezetőben már hosszabban is idézett – definíciójára emlékeztetnek. „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni" – írta Bibó.[154] Black így méltatta Meiklejohn-t:

„...egyetértett azzal az általam bizonyosan osztott eszmével, hogy azoknak akik szeretik ezt az országot, nem szabad félniük attól, amit az emberek hallhatnak vagy mondhatnak közügyekről. A félelem eléggé rossz bármely területen, de sehol sem veszélyesebb, mint a szólás szabadsága terén."[155]

Dworkin a szólásszabadság Brennan által alkalmazott – és mint láthattuk, például Kalven által is osztott –, a demokrácia eszközeként való igazolását bírálta.[156] A közbeszélgetés szabadságának ezen megalapozása, mint már említettem, Meiklejohn nagy hatású koncepciójára épít. Meiklejohn így érvelt:

„A szólásszabadság alapelve az önkormányzás programjának szükségleteiből fakad. Ez nem a Természet vagy az Értelem elvont Joga. Ez az alapvető amerikai megegyezésből következik, amely szerint a közügyek általános szavazással döntendők el. [...] Amikor egy politikai kérdés »a ház előtt« van, a szabad emberek választása az, hogy nem csukott, hanem nyitott szemmel tekintenek rá. Eszméktől, bármely eszmétől félni annyi, mint alkalmatlannak lenni az ön-kormányzásra. A közjóra vonatkozó eszmék bármely ilyen elnyomását feltétlen helytelenítésével ítéli el az Első Kiegészítés. [...] Ha azonban [...] a szólásszabadság alapelve nem valamely feltételezett »Természeti Jogból« származik, hanem az általános szavazójog általi önkormányzás szükségleteiből, az rögtön nagyon behatárolja az alapelv kiterjedését. Az Első Kiegészítés által adott garancia akkor nem biztosított valamennyi beszélőnek. Csak annak a beszédnek biztosított, amelyik közvetlenül vagy közvetve olyan ügyekre vonatkozik, amelyekkel a szavazóknak foglalkozniuk kell – tehát, csak a közérdekű ügyek megfontolására."[157]

Meiklejohn elképzelése, elfogadása esetén, a politikai beszéd teljes szabadságáért feláldozná a többi szólás alkotmányos védelmét. De lehetséges-e egyáltalán a közügyeket érintő és a nem politikai beszéd elkülönítése? Chafee szerint nem: „Meiklejohn úr érvelésének legsúlyosabb gyengesége az, hogy a közügyeket érintő, illetve nem érintő beszéd közötti, általa feltételezett határon nyugszik. Ez a vonal szerfelett homályos. Az igazság az, hogy minden témának van közügyi oldala."[158] Chafee egyúttal védelmébe veszi a szólás személyes szabadságának értékét: „A szólás szabadságához fűződő egyéni érdek, amelyet Szókratész fejezett ki, amikor azt mondta, hogy ő inkább meghal, mintsem abbahagyja a beszédet, túl értékes ahhoz, hogy egészen a megfelelő eljárás cikkelyének bizonytalan szavaira hagyjuk.[159] Mégoly becses is az önkormányzás, önmagában csak egy kis része az életünknek."[160]

151 Newman, Roger K.: *Hugo Black – A Biography*. Pantheon Books, 1994. 535.
152 New York Times Co. v. Sullivan. 294.
153 Idézi Newman, i. m.: 535.
154 Bibó, i. m.: 220.
155 Idézi Newman, i. m.: 536.

156 Lásd Dworkin, i. m.
157 Meiklejohn, Alexander: *Free Speech and its Relation to Self-Government*.
158 Chafee, i. m.
159 Meiklejohn a közügyekre nem vonatkozó beszéd védelmére az amerikai alkotmány ötödik kiegészítésébe foglalt megfelelő eljárás („due process") alkalmazását elegendőnek tartotta.
160 Chafee, i. m.

A Sullivan-döntés Dworkin által is megírt kritikájával szemben felhozható az, hogy nehéznek tűnhet a közbeszélgetés szabadságához fűződő közérdekhez hasonlóan meggyőző érvet szembeállítani az állítólag megrágalmazott személy bárki – így a bírók és az esküdtek által is – könnyen átélhető sérelmével. A közszereplők bírálata esetén azonban, mint erről még részletesebben szó lesz, általában a közügyekkel önként kapcsolatba került személyekről van szó. A demokrácia működésének szempontja ezért az ilyen ügyekben a magát sértve érző személy oldaláról eleve jelen van. Ezért azt nem csak nem szabad, de nem is szükséges a beszélő személyes véleménynyilvánítási jogát eszközzé lefokozva érvényesíteni, annak ellenére sem, hogy a közbeszélgetés természetszerűen politikai jellege miatt – különösen közhivatalnokok bírálata esetén –, a szólásszabadságnak a demokrácia előfeltételeként való igazolása kézenfekvőnek tűnhet. Ez utóbbi érv elsődleges alkalmazását valójában csak az indokolhatja, ha az egyéni autonómiára alapozott megközelítés nem kaphat kellő támogatást, mint az a Sullivan-ügyben is történt.[161]

Fontos kiemelni, hogy a Brennan által írt vélemény helyenként nem pusztán a demokrácia eszközeként értelmezi a szólás szabadságát, hanem a személyes vélemény kifejtésének jogáról is szól. Brennan az amerikai alkotmány egyik szövegezőjét idézve írja: „Mint Madison mondta, »A visszaélés bizonyos mértékig elválaszthatatlan bármely dolog megfelelő használatától, és ez semmire sem igaz jobban, mint a sajtóra.«[162] Brennan korábbi esetek érveivel így folytatja: »Másokat meggyőzendő a maga nézőpontjáról, egy ügy szószólója, mint tudjuk, olykor túlzásokhoz, az egyházban vagy az államban kiemelkedő helyzetben volt vagy lévő személyek becsmérléséhez, és még hamis állításokhoz is folyamodik. Ennek a nemzetnek a népe azonban, a történelem fényében elrendelte, hogy a mértéktelenségek és a visszaélések valószínűsége ellenére, ezen szabadságok hosszú távon tekintve nélkülözhetetlenek egy demokrácia polgárainak felvilágosult véleményéhez és helyes életviteléhez.«[163] [...] a téves állítás elkerülhetetlen a szabad vitában, és védettnek kell lennie, ha a szólás szabadságainak »a fennmaradásukhoz szükséges« »lélegző teret« biztosítani kívánjuk."[164]

161 Lásd: Lewis, i. m.

162 „*4 Elliot's Debates on the Federal Constitution* (1876), p. 571." New York Times Co. v. Sullivan, 271.

163 „Cantwell v. Connecticut, 310 U. S. 296, 310."

164 „N. A. A. C. P. v. Button, 371 U. S. 415, 433." New York Times Co. v. Sullivan, 371–372.

Kétségtelen azonban, hogy Brennan hangsúlyosan a demokrácia szempontjaival indokolja a közhivatalnokok bírálatának szabadságát. Szerinte a polgárnak a kormányt „ugyanannyira kötelessége bírálni, mint amennyire a hivatalnoknak kötelessége ügyeket intézni."[165] E ponton Brennan Brandeis bírónak a tanulmányom ötödik fejezetében elemzett Whitney-ügyben kifejtett párhuzamos véleményére utal. Mint Brandeis írja, az Egyesült Államok függetlenségét kivívók – akiknek szabadságba vetett hitét Brandeis kivételes ékesszólással érzékelteti –, abban is hittek, „...hogy a szabadságra a tétlen emberek jelentik a legnagyobb veszélyt; hogy a nyilvános vita politikai kötelesség".[166]

A Sullivan-döntéssel szembeni kritikák közül érdemes még megemlíteni a következőt: bármennyire is védi a sajtó – és más beszélők – szabadságát az, hogy a New York Times-szabály a pert indító bírált személyre helyezte a bizonyítás terhét, emiatt a szerkesztőségeknek hozzáférést kell biztosítaniuk dokumentumaikhoz a felperes, illetve annak jogi képviselői számára. Ez már önmagában is elég kellemetlen lehet. A magas perköltségek pedig annak ellenére is súlyos terhet jelenthetnek a közszereplőt kritizáló személy számára, hogy a New York Times-szabály alapján csaknem bizonyosan pernyertesnek tudhatja magát. Emiatt időről-időre javaslatok születnek a kártérítés lehetősége nélküli nyilvános elégtételnek a felperes számára könnyebben elérhetővé tételére.[167] A Sullivan-ügyben kialakított mérce célja szerinti működőképességét bizonyíthatja viszont az, hogy a sajtó biztosítási szerződések révén elkerülheti a perek pénzügyi kockázatát. Ez a módszer persze szintén költséges, és a kisebb médiacégek számára a biztosítási díj összege is túlságosan nagy lehet. A bírálatra válaszként indított perekkel szembeni védekezés azonban a New York Times-szabályból következőnél egyszerűbb eljárás esetén is drága mulatság lenne, különösen ha a sajtónak kellene bizonyítania állításai igaz voltát, amely esetben a perköltségek még magasabbra is rúghatnának, mint a Sullivan-döntés szerinti ügymenet során. A

165 New York Times Co. v. Sullivan, 282.

166 Whitney v. California, 375.

167 Lásd például: Franklin, Marc A.: A Declaratory Judgment Alternative to Current Libel Law. *California Law Review*, Volume 74, Number 3, May 1986. Lásd továbbá Dworkin, i. m. Charles Fried, a Harvard Law School professzora azt a figyelemreméltó érvet fogalmazta meg egy előadása során, hogy a nyilvános elégtételre szorítkozó szabályozás az igazság hivatalos deklarálásának gyakorlatához vezetne, még ha ez bírósági döntések formájában is történne meg. Rá-

média perbeli esélyeit illetően pedig óriási a különbség, ami kompenzálhatja a szerkesztőségekben való felperesi kutakodás hátrányait, legalábbis akkor, ha az újságírók képesek a bizalmasan szerzett dokumentumokat átadó személyek kilétét titokban tartani.

Közügyek és közszereplők

A Sullivan-ügy vitathatatlanul korszakalkotó hatását a Legfelsőbb Bíróság további döntéseinek sora erősítette meg.[168] A Butts- és a Walker-ügyekben[169] Warren főbíró fejtette ki, hogy miért kell a New York Times-szabályt a nem közhivatalnok közszereplők bírálatára is kiterjeszteni. Warren négy másik bíró által támogatott álláspontját Steven H. Shiffrin így foglalja össze:

„...Warren főbíró azzal érvelt, hogy a politikai folyamat során érvényesülő korlátozások közszereplőkre való alkalmazhatatlansága aláhúzta a tevékenységükről folyó gáttalan vita fontosságát,[170] mivel »a közvélemény lehet az egyedüli eszköz, amely által a társadalom megkísérelhet hatni a viselkedésükre«. Warren azt az észrevételt tette, hogy egyre inkább »elmosódottak a megkülönböztetések a kormányzati és a magán szektorok között«, a közszereplők pedig, a közhivatalnokokhoz hasonlóan, »gyakran befolyásos szerepet játszanak a társadalom igazgatásában«, és mint osztály, gyorsan hozzáférnek a tömegmédiához »mind a politika befolyásolása, mind a nézeteik és a tevékenységük kritikájának elhárítása végett.«"[171]

168 A Sullivan döntés utóéletéről általában lásd például: Lewis, i. m., valamint: Sack, Robert D.: Protection of Opinion under the First Amendment: Reflections on Alfred Hill, „Defamation and Privacy under the First Amendment". *Columbia Law Review*, Volume 100:294, 2000.

169 Curtis Pub. Co. v. Butts and Associated Press v. Walker, 388 U. S. 130 (1967).

170 Warren főbíró, Harlan bíró álláspontjával szemben érvelt, aki szerint a nem közhivatalnok közszereplők bírálata esetén csak a New York Times-szabályhoz képest összehasonlíthatatlanul enyhébb, bár szintén minősített jogi mérce lehet megfelelő, mivel a nevezett személyekre nem vonatkoznak a politikai hatalom korlátozásai. E tényből, mint az idézetből kitűnik, Warren éppen ellenkező következtetésre jutott.

171 Shiffrin, Steven H.–Choper, Jesse H.: *The First Amendment. Cases – Comments – Questions.* [Second Edition.] St. Paul, Minn.: American Casebook Series, West Group, 1996. 78. A belső idézetek forrása: Curtis Pub. Co. v. Butts and Associated Press v. Walker, 388 U. S. 130 (1967).

A Rosenbloom-ügyben[172] – amelyben a perelt műsor bűnösnek állította be egy nudista magazin terjesztőjét, akit a Philadelphia-i rendőrség obszcén anyagok forgalmazása miatt tartóztatott le –, a Legfelsőbb Bíróság tagjai nem tudtak abszolút többséget kialakítani. A Brennan által írt többségi vélemény amellett érvelt, hogy a közügyeket érintő állítások feltétlenül élvezik a New York Times-szabály védelmét, azaz „tekintet nélkül arra, hogy vajon híresek vagy ismeretlenek azon személyek, akik belekeveredtek"[173] egy közérdekű ügybe. Black bíró ebben az ügyben is fenntartotta a Sullivan-döntéshez fűzött párhuzamos véleményében kifejtett, a tudatosan hamis tényállítások számára is teljes alkotmányos védelmet szükségesnek tartó álláspontját.

A bírósági gyakorlat éveken át követte a Rosenbloom-ügyben Brennan által írt véleményt, 1974-re azonban, mint Shiffrin írja, „megváltozott a (Legfelsőbb) Bíróság összetétele, akárcsak néhány (legfelsőbb bírósági) bíró gondolkodásmódja".[174] Az 1974-ben eldöntött Gertz-ügyben egy rendőr által meggyilkolt fiatalember családját képviselő ügyvéd perelte be rágalmazásért az American Opinion című konzervatív lapot, amely bűnöző, leninista, kommunista múlttal, és a nevezett rendőrt hamisan meggyanúsító összeesküvéssel vádolta őt. A Legfelsőbb Bíróság, az ügyben eljáró bíróságokkal szemben úgy ítélte meg, hogy a New York Times-szabály nem vonatkozik Gertz esetére. A legfőbb bírói fórum ugyanis kimondta, hogy a közélet színpadára nem önként lépő, és jó hírnevük nyilvános megvédésére a közszereplőknél kevesebb lehetőséggel rendelkező magánszemélyeknek nem kell a Sullivan-döntésben foglalt szándékos rosszindulatot bizonyítaniuk, még ha az általuk indított rágalmazási per tárgyát képező állítás közérdeket is érint. A Legfelsőbb Bíróság, a New York Times-szabály érvényességének a Rosenbloom-ügy többségi véleménye szerinti kiterjesztését tehát elutasította, a rágalmazási jog részleteinek tisztázásával viszont lényegesen hozzájárult a közügyek vitatóinak védelméhez, a következőket állapítva meg:

– Az állítólagosan megrágalmazott személy lehet „all purpose public figure", azaz olyan széles körben híres és befolyásos személy, aki bármely célból, bármely környezetben közszereplőnek minősül, vagy „limited purpose public figure", azaz olyan szintén neves, de nem átható ismertségű és hatalmú egyén, aki nem automatikusan és általánosan számít

172 Rosenbloom v. Metromedia Inc., 403 U. S. 29 (1971).

173 Uo., idézi Shiffrin, i. m.

174 Shiffrin, i. m.: 78.

közszereplőnek, hanem csak akkor és annyiban, amennyiben magát önként egy közérdekű vita forgatagába veti.

– Ha rágalmazásért perelnek, a közszereplőknek ugyanúgy szándékos rosszindulatot kell bizonyítaniuk, mint a közhivatalnokoknak. Magánszemélyek bírálata esetén az egyes tagállamok határozhatják meg, hogy milyen mértékű hiba felperesi bizonyítása alapozza meg az állítólagosan rágalmazó személy felelősségét. A legtöbb állam a gondatlanságot, azaz a vitatott állítás ésszerű gondosság nélküli közzétételét szabja mércéül.

– Semmilyen rágalmazási perben nem ítélhető meg büntető célú kártérítés („punitive damages"[175]), vagy kártérítés feltételezett kárért („presumed damages"), anélkül, hogy a felperes szándékos rosszindulatot bizonyítana. Bármely felperesnek bizonyítania kell tényleges kárát („actual damages") ahhoz, hogy azért kártérítést kaphasson.

Brennan bíró a Gertz-döntés ellenében is fenntartotta a Rosenbloom-ügyben írt véleményét, kifejtve, hogy „a közhivatalnokokat és közszereplőket érintő rágalmazások túlnyomó többsége esetében a médián keresztül történő válaszadás képessége ugyanazon az összetett kérdésen fog múlni, amelyen egy magánszemély ügyében: azon a megjósolhatatlan eseményen, hogy a médiát továbbra is érdekelni fogja-e a sztori. Ezért az a bizonyítatlan és nagymértékben valószínűtlen általánosítás, hogy a »közszereplőknek« egy még teljesen nem meghatározott, közérdeklődést keltő ügyekbe belekeveredett osztálya inkább képes lesz a média útján válaszolni, mint az ilyen ügyekbe szintén belebonyolódott magánszemélyek, túl törékenynek tűnik ahhoz (»seems too insubstantial a reed«), hogy egy alkotmányos megkülönböztetés nyugodjék rajta."[176]

Brennan messzemenően elégtelennek találta a kártérítés különböző fajtáira vonatkozó megszorításokat, és bírálta a Gertz-döntés várható következményét, a gondatlansági felelősség „népszerűtlen nézetek elnyomásával fenyegető"[177] érvényesítését közügyeket érintő, de magánszemélyekre vonatkozó állítások esetén. Érvei a gondatlansági mércét közhatalmat gyakorló egyének és közszereplők bírálata esetén is alkalmazni rendelő, a következő fejezetben részletesen elemzett magyar alkotmánybírósági határozattal[178] szemben is megfontolandóak, az esküdtszék tagjainak helyébe bírókat helyezve:

„...az ésszerű gondosság szabálya a közügyekben érintett magánszemélyek esetében – ami a mai döntés valószínű eredménye –, öncenzúrához vezet, mivel a kiadóktól számtalan bizonytalan tényező gondos mérlegelését követeli a publikáció előtt. Az ésszerű gondosság szabálya »nehezen megfogható«,[179] [...] megterheli a sajtót »azon találgatás tűrhetetlen súlyával, hogy egy esküdtszék miként becsülheti fel bármely névre, képre vagy arcképre vonatkozó utalás pontosságának bizonyítására tett lépések ésszerűségét«.[180] [...] Az ésszerű gondosság rendszerében a kiadók és a műsorszolgáltatók közzététel előtti ítéletet kell alkossanak az esküdt becsléséről olyan különböző megfontolásokat illetően, mint a hírgyűjtő rendszer mérete, működési eljárásai és pénzügyi helyzete, vagy mint a pontosság magasabb szintjén lévő, kevésbé gyakori és drágább tudósítás bevezetésének viszonylagos költségei és hasznai. [...] az ésszerű gondosság szabályában rejlő hajlékonyság a legkockázatosabban idézi elő a veszélyt, hogy az esküdtszék, azon »heves, cipős és olykor kellemetlenül éles támadások« elnyomásának eszközévé változtassa a mércét, amelyeknek védetteknek kell lenniük, ha az Első [...] Kiegészítés biztosítékai érvényesülnek."[181]

A *New York Times*-szabály nem megkerülhető – a Hustler-ügy és a Food Lion-ügy

A Hustler-ügy[182] tárgya a pornómagazin azon karikatúrája volt, amely Falvell tiszteletest részegen, a kertjükben lévő vécében saját anyjával közösülve ábrázolta. A Food Lion élelmiszer áruházlánc ügyében[183] az ABC televízió társaság két munkatársa – újságíró mivoltát titkolva –, az egyik bolt alkalmazásába lépve leleplező tévériportot készített az üzlet

175 A magyar Ptk. hasonló jogintézménye a közérdekű bírság, mint olyan, a polgári jogtól idegen, büntető jellegű rendelkezés, amit a sajtótörvény után a Ptk.-ból is indokolt lenne elhagyni. Lásd e tanulmány negyedik fejezetét.

176 Gertz v. Robert Welch, Inc., 363–364.

177 Uo.

178 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.

179 Time, Inc. v. Hill, 385 U. S. 374, 389 (1967).

180 Uo.

181 Gertz v. Robert Welch, Inc., 366–367. Az idézet végén olvasható belső idézet forrása: Monitor Patriot Co. v. Roy, 401 U. S. 265, 277 (1971).

182 Hustler Magazine and Larry C. Flynt v. Jerry Falwell 485. U. S. 876 (1988). Az ügyről lásd Milos Forman *Larry Flynt, a provokátor* című filmjét.

183 Food Lion v. Capital Cities/ABC, United States Court of Appeals for the Fourth Circuit 194 F.3d 505 (4th Cir. 1999).

vásárlókat veszélyeztető gyakorlatáról, például lejárt szavatosságú húsáruk fogyaszthatósági dátumának megváltoztatásáról. Mi lehet közös két ennyire különböző esetben? Az, hogy mindkét ügyben közszereplők – az országszerte ismert tele-prédikátor Jerry Falwell, illetve az élelmiszer áruház-láncot tulajdonló cég –, a New York Times-szabály megkerülésével próbáltak kártérítéshez jutni az őket ért kritika miatt, a bíróságok azonban következetesen elutasították őket. A Food Lion-ügyben eljáró bírók a Legfelsőbb Bíróság Hustler-ügyben hozott ítéletére, mint irányadó precedensre alapozták döntésüket.

A Falwell és Larry Flynt, a Hustler magazin kiadója közötti sajátos tárgyú jogvitát eldöntő amerikai legfelsőbb bírósági ítélet jelentőségét tehát nem csak az adja, hogy a bíróság egy rendkívül durva karikatúrát is védett szólásnak minősített, többek között a gúnyrajzok közbeszélgetésben betöltött szerepének nagyra értékelése miatt. A később főbíróvá vált Rehnquist, az Egyesült Államok legmagasabb bírói testületének egyik legkonzervatívabb tagja által írt Hustler-döntés egyúttal egyértelművé tette, hogy közszereplők nem kerülhetik meg a New York Times-szabály korábbiakban idézett szigorú tesztjét.

A karikatúra szabadságát és értékét illetően, a következő fejezetben elemzett magyarországi bírói határozatok kritikájaképpen is érdemes idézni a Legfelsőbb Bíróság részletes elemzésének néhány, szakírókat is segítségül hívó megállapítását:

„Egy karikaturista a következő szavakkal fejezte ki e művészet természetét: »A politikai karikatúra a támadás, a gúnyolódás, a nevetségessé tétel és a szatíra fegyvere; a legkevésbé akkor hatékony, amikor vállon próbálja veregetni némelyik politikust. Általában olyan szívesen fogadják, mint a méhcsípést, és mindig megütközést kelt némely körökben.« Long, *The Political Cartoon: Journalism's Strongest Weapon*, The Quill, 56, 57 (Nov. 1962). [...] Thomas Nast, valószínűleg a legnagyszerűbb karikatúrista napjainkig, [...] a polgárháború utáni korszakban [...] »folyamatosan túllépett a jó ízlés, a hagyományos modor korlátain«. C. Press, *The Political Cartoon* 251 (1981). [...] Történelmi távlatból nézve világos, hogy közbeszélgetésünk tetemesen szegényebb lenne nélkülük."[184] (A karikatúrák nélkül.)

Falwell rágalmazás miatt is pert indított, de azt elvesztette, mert az ügyben döntő esküdtszék úgy ítélte meg, hogy a Hustler magazinban közölt paródia „ésszerűen nem érthető a felperesre, vagy a részvételével

184 Hustler Magazine and Larry C. Flynt v. Jerry Falwell, 54–55.

megtörtént tényleges eseményekre vonatkozó valóságos tények leírásának".[185] Közszereplőként pedig, a New York Times-szabály alapján, a javára szóló kártérítés megítélésére eleve csak tényállítások esetén lett volna esélye, amennyiben azok valótlansága mellett, az újság szándékos rosszindulatát, vagy súlyos hanyagságát is bizonyítani tudta volna.

Falwell azonban lelki szenvedés szándékos okozása (intentional infliction of emotional distress) miatt is pert indított, és ez volt az a keresete, amely az őt közszereplőként bíráló lapot védő alkotmányos norma megkerülésével fenyegetett. A Legfelsőbb Bíróság azonban határozottan arra a következtetésre jutott, hogy a New York Times v. Sullivan-ügyben megfogalmazott teszt a fenti jogcímen indított eljárásra is érvényes.

A döntés kitűnő elemzését adja Post, aki a Hustler-ügy kapcsán fejti ki az amerikai közbeszélgetésre vonatkozó koncepcióját.[186] A közszereplők bírálata mellett a gyűlöletbeszédre, és számos más típusú közlésre is érvényes megállapításait érdemes hosszabban is idézni:

„A nyilvánosságot [...], pontosan az képezi, hogy az egyének képesek beszélni egymással az eltérő kultúrák határain keresztül. Ebből a nézőpontból [...], az első kiegészítés tanának (»first amendment doctrine«) a társadalmi funkciója [...] egy olyan védett tér kialakítása, amelyen belül ez a kommunikáció megtörténhet. Szociológiai szempontból azonban, e tér folyamatos létezésének legalább öt előfeltétele van. Először is, a társadalomnak a kultúrák és a hagyományok sokaságát kell magában foglalnia. Az egyetlen egy közösség normái által jellemzett társadalom nem lesz arra ösztönözve, hogy felszabadítsa közbeszélgetését az említett normák szabályozása alól.[187] [...]

185 Uo.: 49.

186 Lásd Post, Robert: *The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell.*

187 Az egyféle közösségi normák elnyomó voltára nyújt példát a lengyel Jerzy Stuhr *Big Animal* című, 2000-ben, Krzysztof Kieslowski forgatókönyve alapján készült filmje. A filmbeli kisváros lakói egyszerűen nem tudják elviselni azt, hogy egy házaspár az arra járt cirkusz által hátrahagyott tevét magánál tartsa. A szokatlan, távoli kultúrából származó háziállat befogadása a homogén közösség egészének szemléletétől eltérő gondolkodásmódot kommunikál, ami teljes, a városka vezetésének hivatalos fellépéséig menő elutasításba ütközik. A földhözragadt szűklátókörűség fullasztó közegében egyedül egy ábrándos lelkű lány rokonszenve jelzi az újra való nyitottság iránti vágyat.

Másodszor, még egy kulturálisan heterogén társadalom sem tarthatja életben a közbeszélgetést, kivéve, ha a társadalom értékeli a sokféleséget és kívánatosnak tekinti annak megőrzését. [...] az erős közösségek törekedni fognak arra, hogy az állam hatalmát használva érvényesítsék a saját általános kommunikációs normáikat. A common law rágalmazásra, és a magánszféra megsértésére vonatkozó szabályai éppen ilyen, a kommunikációt törvény által »egyetemes« kulturális minták alá rendelni kívánó erőfeszítéseket képviselnek.[188] A sokféleség iránti elkötelezettség hiányában tehát, a heterogenitás ténye jól elsüllyeszthető az egyöntetűség felé mutató jogi tendencia határain belül. Az első kiegészítés jogtudománya elkötelezett a sokféleség iránt, mivel módszertani individualizmusa [...] végső soron a közösségi élet önkéntes koncepciójából ered. Az első kiegészítés pontosan azért követel semlegességet az államtól[189] a közösségek vásárterén, mert a nevezett közösségekben való tagságot személyes választásból következőnek tekinti. Az egyén így a társadalom működésének kiváltságos elemévé válik.

Harmadszor, a közbeszélgetés résztvevői csak akkor tudnak kommunikálni egymással, ha van valami megvitatnivalójuk. [...] A hír a megosztható információ médiumaként működik, szerfelett különböző hagyományok és kultúrák embereit hozva össze. [...]

Negyedszer, az egyéneknek okuk kell legyen arra, hogy belépjenek a közbeszélgetés birodalmába, az ő saját közösségükön túl lévőkkel való kommunikáció végett. [...] a közös indítékot a demokratikus ön-kormányzás és az egyének által megosztott politikai sors motivációjaként kell értenünk. Mivel a mi kormányzatunk[190] »a nyilvánosságot képező egész népesség«[191] óhajaira válaszol, az eltérő hagyományokból és közösségekből való személyeknek meg kell kísérelniük kommunikálni egymással, ha részt kívánnak venni abban a párbeszédben, amely végső soron irányítja a teljes nemzet cselekvését.

Ötödször, a kommunikáció nem pusztán közös információt igényel, hanem a közlések jelentésének és értékelésének általánosan elfogadott mintáit is, amelyek által az egyes információk jelentősége felbecsülhető. Ezen minták szükségességéből következően a közbeszélgetés születését érzékeny egyensúly alapozza meg: ha a közbeszélgetésben az emberek túl sok mindenen osztoznak, ha egyszerűen ugyanannak a közösségnek a tagjai, a közbeszélgetés kialakulásához szükséges sokféleség nem lesz jelen. Másrészről viszont, ha az említett személyek túl kevesen osztoznak, ha egyáltalán nincs közös mértékük az információk jelentésének értékelésére és felbecsülésére, akkor a közbeszélgetés nem tartható életben."[192]

Akárcsak a pellengérre állított Falwell, a Food Lion-esetben bírált áruházcég is megpróbálta megkerülni a New York Times-szabályt. Mint Russ Baker, nyomozó újságíró írja az ügyről: „Ez nem az ABC 1992-es Prime Time Live riportjának az érdeméről szólt, amely egy sor gyomorforgatónak mutatkozó étel-kezelési gyakorlatról tudósított, amit az észak-karolinai, Salisbury-i élelmiszerbolt-lánc csemege-áru és hús osztályain folytattak. A Food Lion v. ABC ügy nem rágalmazási per volt. Bár az 1100 boltból álló hálózat fenntartotta, hogy a riport valótlanságokat állított, nem az igazság kérdése felett pereskedett."[193]

A Reporters Committee for Freedom of the Press sajtójogi kiadványának szerkesztőségi cikke szerint: „Az újságírók ellen, tudósító technikáik miatt beadott keresetek közös vonásának tűnik az, hogy a perindítók az eljárásban találnak hibát, mivel nem tudnak vitába szállni az eredménnyel."[194]

188 Lásd Post, Robert: The Social Foundations of Defamation Law: Reputation and the Constitution. *California Law Review*, Volume 74, Number 3, May 1986.; Post, Robert: The Social Foundations of Privacy: Community and Self in the Common Law Tort. *California Law Review*, Volume 77, Number 5, October 1989.

189 Az állam semlegességének liberális eszméjéről lásd Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz, 1997.

190 Az eredeti szövegben itt szereplő „government" kifejezés az Egyesült Államokban nem csak a végrehajtó hatalmi ágat, hanem a teljes kormányzatot magában foglalja.

191 „The whole People, who are the publick". *Cato's letters*, No. 32 (as reprinted in the *New-York Weekly Journal*, Feb. 25 and Mar. 4, 1734), reprinted in Freedom of the Press from Zenger to Jefferson 15 (L. Levy ed. 1966).

192 Post: *The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell*. 634–636.

193 Russ Baker: Damning Undercover Tactics as „Fraud" – Can Reporters Lie about Who They Are? The Food Lion Jury Says No. *Columbia Journalism Review*, March/April 1997. 28.

194 Putting Food Lion in perspective. In: *The News Media and the Law*. Published by the Reporters Committee for Freedom of the Press, Fall 1999., 2. Mint arról a következő fejezetben szó lesz, a közszereplők bírálhatóságára vonatkozó különleges szabály megkerülésének magyarországi kísérletei esetén a sajtót perelők nem a hírek gyűjtésének technikáit kifogásolják, hanem a helyreigazítási ügyek megítélésének szólásszabadságot sértő bírósági gyakorlatát használják ki.

Az észak-karolinai bíróság bírója, ifj. Carlton Tilley, az esküdtszéknek adott instrukcióiban a következőket mondta:

„Maguknak semmiféle módon nem szabad foglalkozniuk azzal, hogy az ABC mit közvetített vagy nem közvetített a Food Lionról. A műsor tartalmáról semmilyen bizonyítékot nem hallottak. Ez szándékos. Lényegtelen, hogy mit sugárzott vagy nem sugárzott az ABC. A csalás, a birtokháborítás és a kötelességszegés[195] jogalapjának semmi köze sincs a program tartalmához."[196]

Mint Russ Baker beszámol róla, Tilley bíró döntése következtében az esküdtszék tagjai magát a Prime Time műsorát nem is látták. Mint Baker írja, az áruházlánc a per során egyébként – a Sullivan-ügy észak–dél ellentétére emlékeztető módon –, „ügyesen kihasználta a közönséges észak-karolinaiak „arrogáns, gazdag jenkik" elleni attitűdjét."[197] Baker szerint antiszemitizmus is érzékelhető volt a Food Lion ügyvédei részéről, akik a vidék nagyváros-ellenességére is rájátszva, ismételten rászálltak a New York-i székhelyű ABC zsidó utónevű munkatársaira, szemben a tévétársaság más alkalmazottaival.[198]

A Food Lion első fokon teljes sikert könyvelhetett el. Az esküdtszék csalásért az áruházlánc veszteségeit megtérítő kártérítésként 1400 dollárt, büntető kártérítésként pedig 5.5 millió dollárt ítélt meg, továbbá 2 dollár névleges kártérítést birtokháborításért és kötelességszegésért. A szövetségi kerületi bíróság azonban 315 ezer dollárra mérsékelte a büntető kártérítés összegét. A fellebbviteli bíróság pedig – elfogadva az ABC álláspontját –, visszautasította a csalásért megítélt kártérítéseket, mivel az élelmiszerbolt-hálózatnak nem sikerült bizonyítania, hogy az ABC két újságírójának, Lynne Dale-nek, és Susan Barnettnek a megtévesztő álláspályázata miatt szenvedett bármiféle kárt.[199]

195 Itt a munkáltatóval szembeni kötelesség megszegéséről van szó, amihez hasonlóan közalkalmazotti vétségért való elmarasztalás lett a végeredménye a negyedik fejezetben leírt egyik rágalmazási ügynek is.

196 Food Lion, Inc. vs. Capital Cities/ABC, Inc., The United States District Court for the Middle District of North Carolina Winston-Salem Division, Civil Action No. 6:92CV00592, Court's Instructions to the Jury.

197 Baker, i. m.: 33.

198 Baker, i. m.: 34.

199 Food Lion, Inc. vs. Capital Cities/ABC, Inc., United States Court of Appeals for the Fourth Circuit, 194 F.3d 505 (4th Cir. 1999). Lásd még: Food Lion fraud award against ABC thrown out. In: *The News Media and the Law*, 3–4.; The Press Wins, editorial, *The New York Times*, October 23, 1999.

A fellebbviteli bíróság csak a birtokháborításra és a kötelességszegésre vonatkozó 2 dolláros ítéletet hagyta jóvá. A bíróság szerint ugyanis, az áruházlánc Dale és Barnett felvételével abba nem egyezett bele, hogy a két újságíró a boltok nem nyilvános területén titokban videó felvételeket készítsen. A bíróság, az ABC érvelése ellenében megállapította továbbá, hogy az alkotmány első kiegészítése nem ad felmentést a birtokháborításra és a kötelességszegésre vonatkozó szabályozás alól, miután az ilyen, mindenkivel szemben érvényes, nem a beszéd korlátozását célzó törvények csak mellékes hatással („incidental effect"[200]) vannak a hírek gyűjtésére és közreadására. A „mellékes hatás" azonban, valójában csak névleges kártérítés esetén nem jelent a közügyek vitatásának szabadságát csorbító terhet a sajtó vagy más beszélő számára.

A fellebbviteli bíróság döntésének különleges jelentőségét az indoklása adja, amely a Hustler-ügyre építve megerősíti a közbeszélgetés szabadságát biztosító New York Times-szabály megkerülhetetlenségét. A bíróság, jóváhagyva a szövetségi kerületi bírók ez irányú ítéletét, elutasította az ABC vitatott műsora – valójában a Food Lion saját, a fogyasztókat veszélyeztető gyakorlata – következtében a jó hírnév sérelme folytán elszenvedett kár kompenzálását olyan perekkel, amelyeknek jogcíme nem a reputáció védelme. A fellebbviteli bíróság megállapította:

„A Food Lion megkísérelte elkerülni az első kiegészítésnek a rágalmazás miatti igényekre vonatkozó korlátozásait, nem a jó hírnév sérelmével kapcsolatos követelések által keresve kártérítést publikációkért, ragaszkodva az állam (Észak-Karolina) jogának általános, ez utóbbi követelésekre nem érvényes bizonyítási szabályaihoz. Ez eleve kizárt a Hustler Magazine v. Falvell döntés, 485 U. S. 46 (1988) által. A Food Lion elismeri, hogy azért nem rágalmazás miatt indított pert, mert »a rágalmazási per annak bizonyítását kívánta volna, hogy az ABC szándékos rosszindulattal ('actual malice') cselekedett.« A Food Lion ekképpen

200 Uo. A szólásszabadságra „mellékes terhet" jelentő szabályozás kétséges elméletének legalábbis az esetek egy részében tarthatatlan voltát mutató példaként lásd: United States v. O'Brien, 391 U. S. 367 (1968). A szövetségi Legfelsőbb Bíróság arra hivatkozva tartotta fenn a katonai behívóját a vietnami háború elleni tiltakozásképpen a bostoni városháza lépcsőjén elégető O'Brian elítélését, hogy a sorozás rendjét védő szabályok célja nem a beszéd korlátozása, azt csak mellékes hatásuk eredményezheti. Lásd továbbá: Dorf, Michael C.: Incidental Burdens on Fundamental Rights. *Harvard Law Review*, Volume 109, No. 6, April 1996.

megértette, hogy ha rágalmazás miatt perelte volna az ABC-t, akkor bizonyítania kellett volna, hogy a PrimeTime Live valótlan tényállításokat tartalmazott, amelyeket szándékos rosszindulattal, azaz a valótlanság tudatában, illetve a közlés igaz vagy hamis volta iránti súlyos gondatlansággal tettek közzé. Lásd: New York Times Co. v. Sullivan, 376 U. S. 254, 279–80 (1964). Világos, hogy a Food Lion egyik érvényesíteni akart igénye esetében sem volt kész a New York Times-szabálynak megfelelő bizonyítékot ajánlani. A Food Lion tehát arra törekedett, hogy rágalmazási típusú kártérítést kapjon nem a jó hírnév sérelméhez kapcsolódó követelések révén, a rágalmazás miatti igényekre vonatkozó szigorúbb (első kiegészítés) szabályok kielégítése nélkül. Úgy véljük, hogy az első kiegészítés kifogásainak ilyen megkerülését kizárja a Hustler-döntés. [...] A Hustler-döntés megerősíti, hogy amikor egy közszereplő felperes az első kiegészítés által védett beszédből[201] adódó kárának jogi úton való megtérítését keresi, akkor e felperesnek eleget kell tennie a New York Times-döntés bizonyítási szabályának. Itt a Food Lion nem volt kész a publikáció miatti kártérítésre vonatkozó ezen szabálynak való megfelelésre, semelyik állított követelésével kapcsolatban sem."[202]

201 Az amerikai alkotmány első kiegészítése, annak uralkodó értelmezése szerint nem véd bármiféle beszédet. Mint láthattuk, a New York Times-szabály megalkotása előtt az állítólagosan rágalmazó állítások sem minősültek az első kiegészítés által védett véleménynyilvánításnak. Lásd Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai*.

202 United States Court of Appeals for the Fourth Circuit.

4. A közszereplők bírálatának szabadsága Magyarországon

„...bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül..."[203]

A köztisztségviselők bírálhatóságának igénye mélyen gyökerezik Magyarország hagyományában. Történelmi példaként elég Wesselényi Miklós hűtlenségi perét felidéznünk a reformkorból: „Amikor az országgyűlés alsótáblájának ellenzéki többsége törvényben akarta kimondani az önkéntes örökváltság engedélyezését, s a felsőtábla a javaslatot többször visszavetette, a kormány utasítására a főispánok megpróbálták a követutasítás megváltoztatására bírni a megyéket, hogy ezzel a nemesség maga tagadja meg az engedményt. Szatmár vármegye 1834. november 10-ei közgyűlésén változtatta meg utasítását. A megye követe, Kölcsey Ferenc hazasietett, hogy meggyőzze küldőit az örökváltság szükségességéről. Segítségül hívta Wesselényit is, aki a leitatott és ellene izgatott kisnemességet igyekezett felvilágosítani a kormány hátsó szándékairól."[204] Wesselényi többek között a következőket mondta Nagykárolyban 1834. december 9-én:

„A nemességtől elválva, sőt vele ellenséges indulatban tartani a parasztságot: egy gonosz politikának volt sikerült problémája; (...) Ezen okokból már századok óta a kormány a köznépet terhelő ocsmány képre parasztvédői s köznép oltalmazói álorcát tett, de amely alatt ő szívta annak egyfelől zsírját. Most sem akarja a kormány ezen álorcát letenni, és ez volt az oka, miért igyekezett azon, hogy a parasztságot boldogítható V. cikkely nem a királyi helybenhagyás megtagadása által essék el, hanem a nemesség tegye azt semmivé. (...)"[205]

Ki vitatná, hogy valóban sértő szavak és a rosszhiszemű manipuláció kemény vádja szólnak ezekből a mondatokból, és mégis ki vitatná el

203 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 283).

204 Szemelvénygyűjtemény a Rubicon *Magyar szabadelvűek* című számához, 1998/3. Lásd még: Fónagy Zoltán: *Wesselényi Miklós*. Új Mandátum Könyvkiadó, 1998.

205 A beszéd emlékezetből leírt szövege Wesselényi saját kezű javításaival: MOL, Wesselényi család (P702) 5. cs. VA 666. Idézi: Rubicon, ugyanott.

Wesselényi jogát e beszéd elmondására, és nemcsak azért, mert az általa támadott kormány valóban „idegenszerű" volt? Ki tagadná, hogy a Wesselényi védelmét irányító Kölcsey és Deák nemcsak a haza függetlenségéért, hanem szabadságáért is harcolt?

Az öt évig húzódó per során a védők, mint Krokovay Zsolt írja, azzal érveltek, hogy „(...) sem a hely, sem a körülmények, sem a szándék nem tekinthető lázításra alkalmasnak".[206] A hűtlenséget a kormány nem tudta bizonyítani, a jogtalanul bebörtönzött Wesselényit mégis három év börtönre ítélték. Mint Fónagy Zoltán leírja, Wesselényi csak két hónap múltán, Széchenyi közbenjárásának is köszönhetően utazhatott Sziléziába súlyosbodó szembaja kezelésére, és végül az 1839-ben összeült országgyűlés, „az adó és újonc-megajánlási jog fegyverével"[207] harcolta ki, hogy Wesselényi és más politikai elítéltek amnesztiában részesüljenek. De, mint Fónagy írja: „A per ennek ellenére elérte egyik fő célját: az ellenzéki vezért kikapcsolta a politikai életből."[208]

A szólás és a sajtó szabadságát zászlajára tűző forradalmat és szabadságharcot is magában foglaló három évtized múltán, a kiegyezés évében Kállay Béni fordításában már magyarul is olvasható volt John Stuart Mill 1859-ben írott tanulmánya, *A szabadságról.*[209] A jeles műhöz írt előszavában Kállay a következő, nem kellőképpen becsben tartott bölcsességet hagyta ránk:

„A gondolatszabadság okvetlenül feltételezi azt, amit én gondolatbátorságnak szeretnék nevezni, s ami már nem a mások, hanem saját véleményeinkre vonatkozik. (...) Nem tudom, csalódom-e, de nékem úgy tetszik, hogy hazánkban a gondolatbátorság még nem fejlődött oda, hova az egyéni szabadság érdekében jutnia kellene. Nálunk, úgy látszik, az emberek még sokkal részlehajlóbbak saját véleményeik iránt, hogysem azok valódisága felett kétkedni bátorkodnának, vagy hogy éppen azok gyenge oldalait belátni és bírálni merészelnék."[210]

E gondolatbátorság hiányát jól érzékeltetik Heltai Jenő következő sorai, két karikatúrából álló, Kiskirályok című művének bevezetőjéből:

206 Krokovay Zsolt: *A szólásszabadság döntő jelentése.* In: *Deák Ferenc a liberális politikus.* Szerk.: Lenkei Júlia, T-Twins Kiadó, 1994.
207 Fónagy Zoltán: *A reformmozgalom első vezére.* Rubicon, 1998/3.
208 Ugyanott.
209 John Stuart Mill: *A szabadságról.* Helikon, Budapest, 1980.
210 Kállay Béni: *„A szabadságról" Előszó John Stuart Mill művéhez.* Holnap Kiadó, 1993.

„(...) Munkám a 19. század utolsó és a 20. század első éveinek párizsi élményeiből és impresszióiból született meg. (...) ...a revükben az uralkodókat, a hadvezéreket, szeretőiket hű maszkban ábrázolták, köztük akárhányszor a francia köztársaság elnökét is. Kánkánt táncolt a primadonnával. Ezen senki sem ütközött meg, a közönség tapsolt. (...) Amikor hazajöttem, még mindig az operetthősök meg az operettbirodalmak haldokló világát éltük. Akkor írtam ezt a két kis regényemet, ezt a két kis karikatúrát. (...)"[211]

Egy alkotmányellenes paragrafus végnapjai

A magyar Alkotmánybíróság történelmet írt 1994. június 24-én, amikor döntést hozott arról, hogy – határozata közzétételének napjával – megsemmisíti a Büntető Törvénykönyv (Btk.) 232. paragrafusát. (36/1994. AB határozat) Az alkotmányellenesnek minősített szabály *Hatóság vagy hivatalos személy megsértése* címszó alatt szigorúbban rendelte büntetni a nevezettek becsületének csorbítására alkalmas tény állítását, híresztelését, vagy az ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használatát, mintha ugyanezeket a cselekedeteket magánszemélyekkel szemben követték el. Ráadásul a rágalmazás büntetőjogi tényállásának megfelelő fent leírt cselekedettel azonosan rendelte büntetni azt, „aki a hatóság vagy hivatalos személy működésével kapcsolatban a hivatalos személy becsületének, vagy a hatóságot képviselő hivatalos személy megsértésén keresztül a hatóság becsületének csorbítására alkalmas kifejezést használ, vagy ilyen cselekményt követ el"[212]. Ez a meghatározás lényegét tekintve azonos a becsületsértés tényállásának megfogalmazásával, amit viszont a Btk. csak nagy nyilvánosság előtti elkövetés esetén rendel a rágalmazás alapesetével azonosan büntetni, figyelembe véve, hogy a tényállítás súlyosabb sérelmet okozhat, mint az azt nélkülöző, mégoly sértő vélemény. A 232. paragrafus szövege tehát a becsület csorbítására alkalmas tényeket nem tartalmazó, pusztán élesen kifejezésre juttatott kritikát egy kalap alá vette az említett tényeket tartalmazó bírálattal. Ez volt aztán a tartalomsemleges – tehát a közöltek tartalma iránt elfogulatlan – szabályozás!

211 Heltai Jenő: *Kiskirályok. (Family Hotel, VII. Emánuel és kora.)* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961, 7–8. o.
212 Btk. 232. § (2)

Hiába, ez volt a pártállam – gondolhatnánk, de akkor túl optimistának bizonyulnánk. A 232. § szigorított büntetésekkel fenyegető változata ugyanis az 1993. évi XVII. törvényben szerepel, és 1993. május 15-én lépett hatályba. A megdöbbentő tény magyarázatául szükséges felelevéníteni két akkoriban nagy port felvert esetet, amelyek a csodálkozó utókor számára érthetőbbé tehetik a történteket. Mindkét ügy egészen a Legfelsobb Bíróságig jutott a bírálók miniszterelnöki feljelentése nyomán. A rendszerváltást követő első kormány rossz viszonya a sajtóval közismert. Kevésbé ismert azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróság mindkét alkalommal olyan – sajnos még a későbbiekben is érvényesülő – szemlélettel ítélkezett, amely sajátos immunitást mutat az 1993-ban már a magyar bíróságok ítéletei ellen is rendelkezésre álló Emberi Jogok Európai Bíróságának álláspontja iránt, ráadásul a második esetben még az Alkotmánybíróság addigra már megszületett 1994-es döntésével szemben is. A két jogeset egyúttal rávilágít a szabályozás és a joggyakorlat két alapvető elemére: a valótlanság vélelmére, illetve az értékítéletek és a tényállítások eltérő megítélésére.

A valótlanság vélelme

Az egyik eset Eörsi Mátyás nevéhez fűződik. Eörsi 1992 júniusában az 1990 őszi taxisblokádról szólva a következőket mondta egy televízióműsorban: „Az akkori belügyminiszter azt fontolgatta, hogy a tömegbe lövet".[213] A Legfelsőbb Bíróság ezen üggyel kapcsolatos 1993-ban született döntésének szemléletét kifejezik a következő mondatok:

„Semmiképpen nem tekinthető jogszerű bírálatnak, kritikának, véleménynyilvánításnak a becsület csorbítására alkalmas és egyúttal valótlan

213 Az eset előtörténetéhez tartozhat az az incidens, amikor Eörsi a 90-es évek elején egy éjszakai költségvetési vita során olyan avantgárd gesztussal vétette észre magát, ami az érintett közszereplőkből meglehetősen heves reakciókat váltott ki. Az akkori ellenzék által – a költségvetés túl gyors megtárgyalása elleni tiltakozásképpen – megszervezett, sorozatos hosszú felszólalások miatt szemmel láthatóan feldühödött kormánypárti honatyák közül többet felpattanásra és Eörsi felé történő virtusteli megindulásra serkentett, amikor nevezett rövid távollét után kézi videokamerával visszatérve filmezni kezdte a kormányoldalon szemlélhető ábrázatokat. Az angol parlamentben jól látható vonalakkal jelzett kardnyújtásnyi távolságot azonban nem hidalhatták át, mert néhány méretesebb ellenzéki férfiú is mozgásba lendült, ráutaló magatartással jelezvén egyet nem értését, és ha e sorok írója jól emlékszik, a felgerjedt harag láttán Eörsi is eltette a kamerát.

tartalmú tény állítása, híresztelése, stb. (...) A védő hivatkozott arra is, hogy az elbírált cselekmény nem tekinthető jogellenesnek, így társadalomra veszélyesnek sem, mert a sértett – mint közszereplést vállaló politikus – az »átlagosnál többet köteles eltűrni«. A Legfelsőbb Bíróság ezzel az állásponttal nem értett egyet. A becsülethez és a társadalom megbecsüléséhez való jog olyan alkotmányos emberi alapjog, amely válogatás nélkül mindenkit megillet. A védelem által kifejtett nézet elfogadása a jogegyenlőség elvetését jelentené. A magyar büntetőjog nem gátol meg senkit a szabad bírálatban, illetve a véleményének szabad kifejtésében. A büntető anyagi jog éppen a valóság bizonyításának a megengedésével nyújt védelmet azoknak, akik méltányolható érdekből való tények felhasználásával sértik meg mások becsületérzését vagy emberi méltóságát. A szólásszabadság tiszteletben tartása nem jelentheti valótlan tartalmú és a becsület csorbítására alkalmas tények állítását, illetve a kulturálatlan, szükségtelenül gyalázkodó jellegű kifejezések használatával megvalósított »kritikát«. Ilyen jellegű cselekmények eltűrése kulturált jogállamban senkitől nem várható el."[214]

Eörsi védője hiába hivatkozott a strasbourgi Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatára a másodfokú bíróságnak a politikust megrovásban részesítő végzése ellen benyújtott felülvizsgálati indítványában. Annak ellenére, hogy Jeszenszky Géza külügyminiszter már 1992. november 5-én letétbe helyezte Strasbourgban az Európai Emberi Jogi Egyezmény ratifikációs okmányát, a Legfelsőbb Bíróság csak a „védelem által kifejtett nézetnek"[215] tekintette azt az álláspontot, „mely szerint a politikusokkal szembeni bírálat, kritika határai sokkal szélesebbek az általában megengedettnél".[216] A Legfelsőbb Bíróság a valóság bizonyításának a feltételes „megengedését" tekintette a bírálat és a vélemény szabadságának biztosítékaként. Ennek megfelelően „a felülvizsgálati indítványt kizárólag azért találta alaposnak, mert az alsóbb szintű bíróságok" – a terhelt már a nyomozás során megtett és az eljárás bírósági szakaszában többször megismételt kérése ellenére – „nem rendelték el a valóság bizonyítását".[217] A Legfelsőbb Bíróság ezért az első- és a másodfokú bíróság határozatát

214 Legfelsőbb Bíróság Bfv. III. 1060/1993.sz.
215 Uo.
216 Uo.
217 Uo. A valóság-bizonyítás mellőzésének abszurditását jól kifejezi az ügyről a HVG-ben tudósító Juhász Gábor cikkének címe: *A vád titokzatos tárgya*, HVG 1992. november 21.

hatályon kívül helyezte, és az első fokon eljárt kerületi bíróságot új eljárás lefolytatására utasította.

A 36/1994. AB határozat, illetve az általa keletkezett új helyzet egyik legproblematikusabb része éppen a valóság bizonyításával kapcsolatos. A kifejezetten a Btk. 182. §-ának alkotmányossági vizsgálatát kérő indítvány hiányában az Alkotmánybíróság ugyanis csak határozata indokolásában fogalmazta meg azt az egyértelmű álláspontját, hogy valójában a Btk. 182. §-a is alkotmányellenes:[218]

„A büntetőjogi szabályozás a valótlanság vélelmén alapul. Ez az egyéneket alappal elrettenti a közélet szereplőinek bírálatától, visszatartja még az igaz, illetve igaznak hitt tények nyilvánosságra hozatalától is. (...) A valóság bizonyítása esetén megfordul a büntetőeljárás alkotmányos alapelvéből, az ártatlanság vélelméből következő bizonyítási főszabály, azaz a bizonyítás terhét az viseli, aki ellen folyik a büntetőeljárás. Csak a bebizonyított valóság zárja ki az elkövető büntethetőségét. Abban az esetben, ha a tényállítás tartalmi valósága tekintetében nem alakul ki az eljáró hatóság meggyőződése, az elkövető bűnösségét meg kell állapítani. A tények valóságának nem bizonyíthatósága a büntetőeljárás alá vont személy terhére esik, és e vonatkozásban az ártatlanság vélelme nem érvényesül. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az igazsággal védekezés megengedése a bizonyítás terhe alatt nem csupán a tudatosan valótlan állítások tilalmát jelenti, hanem alkalmas arra, hogy elrettentsen a közhatalmat gyakorlók tevékenységének bírálatától.

A valóság bizonyítását a törvény feltételhez köti, a hatóság mérlegelésére bízza annak megengedhetőségét. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a Btk. 232. § (4) bekezdésében, valamint a 182. § (2) bekezdésben e feltétel megfogalmazása magát a valóság bizonyítását is alkotmányellenesen korlátozza. A közhatalmat gyakorlók, illetve a közéleti szereplők tekintetében a való tények feltárását, még ha az alkalmas is e személyek társadalmi megbecsülésének csorbítására, minden esetben közérdekűnek

218 Megjegyzendő, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányos alapjogokat védő, túlzottnak indokoltan nem minősíthető aktivista szerepfelfogást követve megsemmisíthette volna a valóság bizonyítására vonatkozó rendelkezést, és határidőt szabhatott volna az országgyűlés számára a véleménynyilvánítás szabadságát nem sértő szabályozás megalkotására. Az Alkotmánybíróság aktivizmusáról lásd: Halmai Gábor: *Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve.* Fundamentum 1999/2.; Arató András: *Az Alkotmánybíróság a médiaháborúban.* Világosság, 1994/2.

kell tekinteni; annak mérlegelését nem lehet a büntető ügyekben eljáró hatóságra bízni."[219]

A Btk. érintett bekezdése a következő: „A valóság bizonyításának akkor van helye, ha a tény állítását, híresztelését, illetve az arra közvetlenül utaló kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta."[220]

Az alkotmánybírósági határozat indokolása tehát a fenti rendelkezés alkotmányellenességét a közszereplők tekintetében kimondja, amiből ráadásul az is következik, hogy a közszereplők bírálata esetén a valótlanság vélelme, tehát a Btk. itt következő szövege is alkotmányellenes: „...nem büntethető az elkövető, ha a becsület csorbítására alkalmas tény valónak bizonyul."[221] Ennek alapján a rágalmazás büntetőjogi tényállását a hatályos Btk. szerint, közszereplőkre vonatkozó állítások elbírálásakor csak alkotmányellenesen lehet alkalmazni. Egyértelmű helyzetet azonban az teremtett volna, ha az Alkotmánybíróság megsemmisíti a Btk. vonatkozó paragrafusait.

Értékítélet és tényállítás

Egy évvel Eörsi miniszterelnöki feljelentést kiváltó mondatának elhangzása után, 1993 júniusában Lengyel László Veszprémben, újságírók jelenlétében a következő kijelentést tette: „A közigazgatásban kialakult a tökéletes korrupció, pontosan meg lehet mondani, melyik minisztert vagy főosztályvezetőt mennyiért lehet megvenni."[222]

E mondat is végigjárta az igazságszolgáltatás lépcsőfokait, míg végül a Legfelsőbb Bíróság 1994. december 1-jén hozott ítéletében a Lengyelt megrovásban részesítő, illetve 75 ezer forint egyévi próbaidőre felfüggesztett pénzbüntetésre ítélő első, illetve másodfokú bírósági határozatokat hatályon kívül helyezte, és a terheltet felmentette. Ez a döntés tehát már a 36/1994. AB határozat kihirdetését követően született. A Legfelsőbb Bíróság ítéletének indokolásában megállapítja, hogy bár „az Alkotmánybíróság 36/1994. számú határozatának nincs visszamenőleges hatálya, viszont az abban kifejtett indokok ezen eljárás során sem hagyhatók figyelmen kívül, mivel a jelen cselekmény elbírálása idején

219 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 284–285).
220 182. § (2)
221 Btk. 182. § (1)
222 Idézi a Legfelsőbb Bíróság, Bfv. II. 969/1994/8. sz.

ugyanúgy érvényesültek az alkotmányos elvárások, miként az Alkotmánybíróság határozatának később történt meghozatalakor. Ezen túlmenően a 48/1991., 30/1992. és a 37/1992. szám alatt hozott Alkotmánybírósági határozatokban a szabad bírálat és véleménynyilvánítás védelme, illetve korlátozása kapcsán kifejtettek is ebben a körben igényelnek értékelést."[223] Megjegyzendő, hogy e felsorolt Alkotmánybírósági határozatok tartalmát – az évszámok egyszerű egybevetéséből következően –, kétségkívül már 1993-ban, az Eörsi-ügy tárgyalása idején is figyelembe kellett volna vennie a Legfelsőbb Bíróságnak. Eörsi esete azonban a Legfelsőbb Bíróság szerint a régmúlt, vagy minimum a múlt, de semmiképpen sem a közelmúlt részét képezi – hiába, ha egyszer ilyen rohanó világban élünk –, legalábbis ez derül ki az ítélet indokolásának következő mondataiból: „Az Alkotmánybíróság az említett határozataiban és a Legfelsőbb Bíróság közelmúltban közzétett egyes eseti döntéseiben figyelemmel volt az emberi jogok és szabadságok védelméről szóló európai egyezmény elfogadásával fennálló nemzetközi szerződéses kötelezettségeinkre is. Az Egyezmény 10. cikkében biztosított emberi jog a véleménynyilvánítás szabadsága. A strassbourg-i nemzetközi bíróság a gyakorlatában az említett alapjog korlátozásának lehetőségét megszorítóan értelmezi."[224]

Lengyel büntetőperében a joggyakorlatának történetét kissé átíró Legfelsőbb Bíróság a közszereplők bírálatának szabadságáról szóló strasbourgi álláspontot a 36/1994. AB határozat megszületését követően már nem tekintette pusztán a „védelem által kifejtett nézet"[225]-nek. Mégis elfojtani alig tudott tiltakozás érződik az ítélet indokolásának következő részéből a megidézett reformkori elődeink szabadelvű szellemével rokon európai emberi jogi bírósági és magyar alkotmánybírósági felfogással szemben:

„Az emberi méltósággal és jó hírnévvel kapcsolatos alkotmányos jog érvényesülését a hazai jog az egyes idetartozó, azt sértő magatartások pönalizálásával védi. A büntető törvény azoknak a jogsértő magatartásoknak szankcionálását látja indokoltnak, amelyek a társadalomra veszélyességük fokára tekintettel már a büntetőjog eszközeinek igénybevételét teszik szükségessé. Ez jelenti a jogszerű kritikának és véleménynyilvánításnak a határát!"[226]

223 Uo. A 48/1991. (IX. 26.) AB határozatról lásd Halmai: *A véleményszabadság határai*. 257.
224 Uo.
225 Legfelsőbb Bíróság Bfv. III. 1060/1993. sz.
226 Legfelsőbb Bíróság, Bfv. II. 969/1994/8. sz.

Nem csak arról van itt szó, hogy a fenti idézet első mondata megfeledkezni látszik a személyhez fűződő jogok védelmének polgári jogi eszközeiről, bár azok önmagukban is elegendőek lennének. A valójában a szólásszabadsággal szemben csak a legszükségesebb esetekben alkalmazandó büntetőjog, a pönalizáció elengedhetetlenségét aláhúzó szenvedélyes felkiáltó mondat hivatott kifejezni a meggyőződést: márpedig a véleményszabadságnak is van határa, az sem érvényesülhet abszolút korlátlanul. Mintha a teljesen korlátlan szabadságról és nem a szólásszabadság indokolt kiszélesítéséről lenne szó.

A Legfelsőbb Bíróság úgy találta, hogy Lengyel kijelentése nem tartozik a szabad véleménynyilvánítás körébe, a Strasbourgban követett gyakorlat szerint sem. Így csak azért mentették fel Lengyelt, mert a Btk. 1993-as módosítása értelmében a hatóság megsértésének bűncselekményét csak a hatóságot képviselő hivatalos személy megsértésén keresztül lehetett megállapítani – ennyiben az 1993-as módosítás szűkítette a büntetéssel fenyegetett magatartások körét –, és a Legfelsőbb Bíróság megítélése szerint Lengyel kijelentéséből nem volt azonosítható a sértett személy. Ehhez képest a Legfelsőbb Bíróság meglepő határozottsággal utasította el a terhelt védője által előterjesztett felülvizsgálati indítvány azon érvét, miszerint „az idézett mondat nem minősíthető tényállításnak, és nélkülözi a becsmérlő, személyeskedő jelleget, csupán figyelemfelhívó kritikaként értékelhető"[227], és az ítélet indokolásának összegzésében is hangsúlyozta, hogy Lengyel „inkriminált kijelentése távolról sem állt összhangban a felelős véleménynyilvánítás körében megkívánt mértéktartással"[228].

De vajon összhangban van-e ez a mértéktartást kívánó megállapítás az Alkotmánybíróság 36/1994. számú határozatával? Az a véleménynyilvánítási szabadság határainak megvonásánál a következőképpen tesz különbséget értékítélet és tényközlés között:

„Az értékítéletre, az egyén személyes véleményére a véleménynyilvánítási szabadság minden esetben kiterjed, függetlenül attól, hogy az értékes vagy értéktelen, igaz vagy hamis, érzelmen vagy észérveken alapul. (...) A társadalom békéjének, demokratikus fejlődésének védelme nem igényli a büntetőjogi beavatkozást a hatóságok, hivatalos személyek tevékenységének, működésének olyan kritikájával, negatív megítélésével szemben sem, amely becsületsértő, gyalázkodó kijelentések, magatartások

227 Uo.
228 Uo.

formájában nyilvánul meg. Jelen esetben is érvényes a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban elfoglalt azon álláspont, miszerint paternalista hozzáállás büntetőjogi büntetésekkel formálni a közvéleményt és a politikai stílust. A véleménynyilvánítási szabadság nem ilyen feltétlen a tényállítások tekintetében. (...) nem terjed ki a becsületsértésre alkalmas valótlan tények közlésére akkor, ha a nyilatkozó személy kifejezetten tudatában van a közlés valótlanságának (tudatosan hamis közlés) vagy foglalkozása, hivatása gyakorlásának szabályai szerint elvárható lett volna tőle a tények valóságtartalmának vizsgálata, de a véleménynyilvánítási alapjog felelős gyakorlásából adódó gondosságot elmulasztotta."[229]

A fentieknek megfelelően a rendelkező rész így fogalmazza meg a Btk. rágalmazásról, illetve becsületsértésről szóló szakaszainak alkotmányos alkalmazási határait: „A hatóság vagy hivatalos személy, valamint a közszereplő politikus becsületének csorbítására alkalmas – e minőségére tekintettel tett –, értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás alkotmányosan nem büntethető; a becsület csorbítására alkalmas tényállítás, híresztelés, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezés használata pedig csak akkor büntethető, ha a becsület csorbítására alkalmas tényt állító, híresztelő, illetve ilyen tényre közvetlenül utaló személy tudta, hogy a közlése lényegét tekintve valótlan vagy azért nem tudott annak valótlanságáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta."[230]

A határozat indokolása szerint a jogalkalmazói gyakorlatnak kell meghatároznia azt, hogy a fentiek szempontjából kik minősülnek közszereplőnek, illetve azt, hogy „a közvélemény formálásában hivatásszerűen részt vevők esetében a gondatlanság megállapításának melyek a kritériumai"[231]. Ez utóbbi megállapítás, és általában az Alkotmánybíróság által megfogalmazott gondatlansági mérce problematikus voltára tanulmányom végén még visszatérek.

A 36/1994. AB határozatban tehát szó sincs mértéktartásról. Úgy tűnik, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak – a feledésbe merült, de Tamás Gáspár Miklós által újra használatba vett dallamos kifejezéssel szólva – nem sikerült igazán megbellebbítenie (interiorizálnia) az alkotmánybírósági szöveg szellemét.

229 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 277).
230 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 283).
231 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 284).

A 36/1994. AB határozat és a bírósági gyakorlat

A 36/1994. (VI. 24.) AB határozat „következményeként (...) mind a büntető bíróságok becsületsértési, rágalmazási ítéletei, mind pedig a személyiségvédelmi és sajtó-helyreigazítási perek elbírálása változott a bírói gyakorlatban„ – írja Halmai Gábor, a közszereplők bírálhatóságáról szóló, számos bírósági ügy zavarosságát tisztázó tanulmányában.[232] A Pesti Központi Kerületi Bíróság jellemző eseteit ismertetve megállapítja, hogy csökkent a büntetőügyek száma, és „a bíróságok egyre nagyobb arányban hoztak felmentő ítéleteket, amelyekben a vélemény és a sajtó szabadságát elébe helyezték a becsület védelmének."[233]

Azonban, mint néhány alábbi példából és Halmai elemzéséből kitűnik, a büntetőjog háttérbe szorulásával érthetően felértékelődő személyiségi jogi és helyreigazítási perek ítéletei ellentmondásosak, és gyakran figyelmen kívül hagyják az Alkotmánybíróság döntését. Ez azért is tarthatatlan, mert a büntetőjogi szankciók csak bizonyos szempontból súlyosabbak a polgári jogiaknál.[234]

Mint Halmai írja, „a magyar polgári bíróságok (...) gyakorlata lényegesen szigorúbb a közszereplőket kritizáló sajtóval szemben, mint az Alkotmánybíróság intenciója."[235] Márpedig az Alkotmánybíróság döntésének

232 Halmai Gábor: Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2, 17. o. Halmai számos esetben üdítő pontossággal mutatja ki a tanulmányában elemzett ügyek bírósági megítélésében mutatkozó zavarokat. Például azt, hogy milyen büntető jogi adatvédelmi szabályokat hagyott figyelmen kívül a bíróság, a füzesabonyi polgármester által szexuális partnerei tudta nélkül készített felvételek Magyar Narancs-ban közölt részletes leírását a polgármester magántitkait sértőnek ítélve, mondván, hogy a polgármester tette nem valósított meg bűncselekményt (23-24. o., PKKB 29. P. 90.974/1997/12.). Egy másik esetben azt tisztázza Halmai, hogy nem jóhírnév-sértés, hanem valójában adatvédelmi szabályok megszegése történt amikor a HVG a valóságnak megfelelően közölte egy volt országgyűlési képviselő állítólagos ügynökmúltjáról szóló – később az általa kezdeményezett bírósági eljárás során felülbírált – átvilágítási határozat eredményét (25. o., Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 17. P. III. 24. 194/1998/7.).
233 Halmai: I. m. 18. o.
234 Mint az előző fejezetben olvasható volt, az amerikai polgárjogi mozgalom idején a déli államokban hatalmas összegű kártérítési perek sorozatával próbálták térdre kényszeríteni a feketék egyenjogúsítását támogató liberális újságokat. E polgári jogi eszközök alkalmazása, az amerikai Legfelsőbb Bíróság beavatkozása – a Sullivan-döntés – nélkül sikerrel fenyegetett volna. Lásd Lewis: I. m.
235 Halmai: I. m., 32.

szellemében, a közélet színpadára lépők félelemmentes bírálhatóságát polgári ügyekben is biztosítani kell.[236] A bírósági gyakorlat ez irányú változását remélhetően elkerülhetetlenné teszi az is, hogy Magyarország már hosszú évek óta az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatósága alá tartozik. Halmai tanulmányában arra is rámutat, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkelye a véleményszabadságot korlátozó polgári jogi eszközökre is vonatkozik. A Bergens Tidende-ügyben született a strasbourgi bíróság első olyan ítélete, amelyben polgári pert illetően döntöttek egy közszereplő bírálhatósága mellett.[237]

A 10. cikkely, a véleményszabadság korlátozásának lehetséges szempontjai között említi „mások reputációjának vagy jogainak a védelmét"[238] is. A jogi szövegek logikájának szép példájaként, a korlátozási okok között szereplő idézett szavak valójában a véleményszabadság védelmére is módot adnak. Ugyanis a szólásszabadságot bármely esetben csak a 10. cikk 2. bekezdéséből kiolvasható szükségességi teszt teljesülése esetén lehet megszorítani. Mindaz tehát, ami a véleménynyilvánítás szabadságával szemben álló, a 10. cikk 2. bekezdésében felsorolt érdekek körébe esik, egyúttal ki kell, hogy állja a strasbourgi bíróság által kialakított teszt próbáját is. E mércét pedig, az emberi jogok védelmére hivatott európai bírók, a közszereplők bírálatára vonatkozó ügyekben a szólás szabadságának elsőbbséget adva alkalmazzák. Amiről itt szó van, az a szólásszabadság megszorításának a megszorítása.

Azonban, mint látni fogjuk, a Legfelsőbb Bíróság – az Eörsi- és a Lengyel-ügy – folytatásaként, szinte következetesen a közszereplők bírálhatóságát szűkítően értelmező döntéseket hoz. Különösen szembetűnő az alkotmánybírósági határozattal ellentétes bírósági ítéleti indokolásrészek valóságos burjánzása, ami több esetben az alapvetően helyes bírói döntések megalapozását is zavarossá és ellentmondásossá teszi. Ehhez minden bizonnyal nagymértékben hozzájárul a Legfelsőbb Bíróság azon büntető kollégiumi elvi állásfoglalása is, amelyik előbb idézi a 36/1994. AB határozat rendelkező részét, utána azonban – a jogalkalmazás számára

236 Sólyom László egy interjújában a közszereplők bírálatának fokozott védettségét a polgári jog területén is érvényesítendőnek tartotta, egyúttal bírálva a megítélt kártérítések alacsony összegét. Tóth Gábor Attila: *Interjú Sólyom Lászlóval.*

237 Bergens Tidende és társai kontra Norvégia, 2000. május 20. További hasonló döntésekről lásd: Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bírósága határozataiból. *Fundamentum*, 2002/2., 110–112.

238 Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikk, 2. bekezdés.

sajátos irányt mutatva – meglepő tartalmú megállapítást tesz: „Az Alkotmánybíróság határozatából következik, hogy a hatóság vagy a hivatalos személy becsületének a büntetőjogi védelme nem lehet nagyobb annál, mint ami bármely más személyt megillet."[239] Ezzel szemben az Alkotmánybíróság határozatából nyilvánvalóan az következik, hogy a büntetőjogi védelem a szóban forgó esetekben csak szűkebb, vagy ha úgy tetszik, kisebb lehet.

A fentiek ismeretében nem csoda, ha Magyarországon nem könnyen válik a jogi kultúra részévé a közügyek szabad vitatásának és a közszereplők szabad bírálatának alkotmányos védelme.

A becsületsértés határa

A Baranya Megyei Bíróság egy idevágó határozatában szó sem esik arról, hogy a tényállás szerint az őt igazoltatni kívánó rendőrökre durva, sértő, szidalmazó, illetve őket fenyegető kijelentéseket tevő vádlott a rendőrök hivatalos személyi minőségére tekintettel használt-e becsületsértő kifejezéseket – ami az adott helyzetben valószínűsíthető –, pedig ha így történt, akkor a vádlott a 36/1994. AB határozat szerint szavaiért alkotmányosan nem büntethető.[240] A megyei bíróság ugyan idézi az alkotmánybírósági döntés rendelkező részének becsületsértő értékítéletekre vonatkozó megállapítását, ítéletének a *Bírósági Határozatok*ban kiemelt mondatában azonban csak az alábbiak olvashatók: „A hatóságra vagy a hivatalos személyre tett lealacsonyító, szidalmazó, becsmérlő és az emberi méltóságot durván sértő kijelentések – az alkotmánybírósági határozat folytán – legfeljebb a becsületsértés vétségét valósítják meg, amely joghatályos magánindítvány alapján büntethető."[241]

A megyei bíróság – az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatva – csak azért mentette fel a vádlottat, mert az ügyben érintett rendőrök nem kívántak magánindítványt előterjeszteni. Kinek-kinek a Rejtő Jenő regényeire is építő fantáziájára van bízva annak az eldöntése, hogy a rendőrök nagyvonalúsága vajon összefüggésben volt-e azzal, hogy a megállapított tényállás szerint az ittas állapotban agresszíven fellépő, hadonászó –

239 BK 156. szám, 1995. V 25.; Bírósági Határozatok (BH) 1995. évi 9. szám.

240 Megjegyzendő azonban, hogy az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága szerint az ún. „támadó szavak" (fighting words) nem tartoznak az alkotmány első kiegészítése által védett szólások körébe. Chaplinsky v. New Hampshire, 315 U. S. 568 (1942) Lásd: Halmai: *A véleményszabadság határai.*

241 Baranya Megyei Bíróság BH 1995. 6. számú határozata.

foglalkozás nélküli, többszörös visszaeső bűnöző – vádlott, akit mivel támadásától lehetett tartani, megbilincseltek, megbilincselt kezével magát homlokon ütötte, és azt hangoztatta, hogy a sérülései miatt a rendőröket feljelenti.

Súlyosbító körülmény?

Az *Esti Hírlap* 1995. október 16-i és 17-i számában *Valami volt vezető nyomában* címmel olyan riportot közölt, ami a 36/1994. AB határozatban meghatározott mérce szerint túlmegy a közszereplők bírálata esetén szélesebb véleménynyilvánítási szabadság határán. A cikkekben meg nem nevezett, de egyértelműen azonosítható Boross Péter volt miniszterelnököt és fiát a szerző maffiakapcsolatokkal, korrumpáltsággal, hatalmi visszaélésekkel, fegyveres szerveződések eltűrésével vádolta. Bár az újságíró egy ideig fenntartotta állításait, az 1995. december 15-én a felperesek által kért megfogalmazású helyreigazításra kötelezéssel végződő sajtó-helyreigazítási per során már kiderült, hogy az *Esti Hírlap*ban közölt állításokat nem tudja bizonyítani. Így a rágalmazás és rémhírterjesztés miatt ellene folyó büntetőeljárás során a rágalmazás tekintetében beismerte bűnösségét, és megkövette Borosst és családját. A cikkek tartalma valóban annyira abszurd, hogy a büntetőeljárás kimenetele minden bizonnyal akkor is ugyanez lett volna, ha a bizonyítás terhe Boross Péterre mint közszereplőre hárul, ami egyébként, mint láttuk, a hatályos Btk. szerint nem lehetséges. A Pesti Központi Kerületi Bíróság (PKKB) 1998. június 15-én kelt ítéletében a rémhírterjesztés vétségében[242] bűnsegédként első fokon bűnösnek talált és pénzbüntetésre ítélt másodrendű vádlott – a cikkek súlyos állításait egyáltalán nem ellenőrző főszerkesztő, akivel szemben a rágalmazás miatt előterjesztett magánindítvány elkésett – felelősségével kapcsolatban az ítélet indokolásában azonban az alábbi mondat olvasható: A „bíróság a bűnösségi körülmények körében súlyosító körülményként értékelte a vádlott terhére, hogy egy olyan tartalmú cikk megjelenésében közreműködött, amely a Magyar Köztársaság volt miniszterelnöke és egyik családtagja ellen irányult, bizonyítékok nélkül teljességgel alaptalan vádakat tartalmazva."[243]

Nyilvánvalóan a 36/1994. AB határozattal ellentétes súlyosbító körülményként értékelni azt, hogy a cikk közszereplő ellen irányult. Az idézetből kitűnő, már ismerős szemlélet a sajtó-helyreigazítási perben hozott ítélet indokolásában is megtalálható: „A bíróság tehát a szerző magatartását súlyosan felróhatónak találta, szinte példátlan, sőt elképesztő az, hogy egy jelentős lapban, komoly terjedelemben rendkívül súlyos vádakkal illessenek (maffiavezérség, korrumpáltság, fegyveres szerveződések eltűrése) ismert közéleti, gazdasági szereplőket, ráadásul minden bizonyíték nélkül. (...) A bíróság szerint nem elhanyagolható szempont az, hogy az I. rendű felperes korábban az ország miniszterelnöke volt. Ilyen formában az olvasók szempontjából lehetséges olyan következtetés levonása a leírtakból, hogy az országban gyakorlatilag bárki megvásárolható(...) Ez a felperesek konkrét sérelmén túlmenően a demokratikus intézmények működésébe vetett közbizalom megingatására is alkalmas."[244]

Az *Esti Hírlap*ban megjelent kétrészes cikk szerzőjének és a lap főszerkesztőjének valóban kifogásolható eljárásánál nem kevésbé elképesztő, ahogyan a bíróság az elképesztőség elemének tekinti a súlyos vádakkal illetett személyek közszereplő mivoltát, ráadásul a vádak minden bizonyíték nélküli voltát – vagyis a valójában döntő tényezőt – csak ráadásul figyelembe veendő szempontként említi. Csak úgy süt az idézett sorokból a rossz értelemben vett tekintélytisztelet, ami szerint kevésbé felháborító az, ha nem – éppen helyzetüknél fogva védekezni jobban tudó – „ismert közéleti, gazdasági szereplőket"[245], hanem csak egyszerű magánszemélyeket érnek durva rágalmak alaptalanul. Az pedig, úgy látszik, elkerülte a tisztelt bíróság figyelmét, hogy „a demokratikus intézmények működésébe vetett közbizalom"[246] nem attól sajnálatosan gyenge Magyarországon, hogy felelőtlen újságcikkek is megjelennek, hanem attól, hogy számtalan hatalmi visszaélésre soha nem derül fény, vagy ha igen, a legtöbb esetben annak sincs közvetlen következménye. Az Alkotmánybíróság nyilvánvalóan tisztában volt evvel

242 Az Alkotmánybíróság 2000-ben – a 30/1992. és a 36/1994. AB határozatokra hangsúlyozottan hivatkozva –, alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette a rémhírterjesztés vétségéről szóló, nem csak a közveszély esetére vonatkozó szabályozást (Btk. 270.§). 18/2000. (VI. 6.) AB határozat. Az Országgyűlés a 2000. évi CXXV. törvénnyel fogadta el a Btk. hatályon kívül helyezett rendelkezésének új, az Alkotmánybíróság határozatának megfelelő szövegét. Lásd Halmai Gábor: *Hátramenetben az alapjogvédelem?* Fundamentum 2000/3, 73–74. o.; Halmai: *Kommunikációs jogok*. 137–141. o.

243 PKKB 9. B. VIII. 21. 312/1996/4. szám
244 PKKB 29. P. 93. 397/1995/11.
245 Uo.
246 Uo.

a korántsem csak magyarországi tapasztalattal, amikor a 36/1994. AB határozat indokolásában azokat a mondatokat írta, amelyeket világos és erőteljes megfogalmazásuk miatt hosszabban idézve is szeretnék a kedves olvasó figyelmébe ajánlani:

„Az Alkotmánybíróság mérlegelte egyrészről a büntetőjog orientációs szerepének lehetőségét a demokratikus jogállam alkotmányos berendezkedését jellemző intézmények iránti bizalom kialakításában és megerősítésében, másrészről a közhatalmi tekintély büntetőjogi védelmének történelmileg megtapasztalt negatív hatásait, a közügyeket érintő véleménynyilvánítási és sajtószabadság korlátozásának, a bírálat elfojtásának káros következményeit, továbbá azokat az előnyöket, amelyek a demokratikus társadalomban a véleménynyilvánítás szabadságából, az egyéneknek a közakarat képzésében való részvételéből, a közhatalmi testületek tevékenységének bírálhatóságából, tevékenységüknek a nyilvánosság biztosította társadalmi ellenőrzéséből nyerhetők.

A véleménynyilvánítási és sajtószabadságnak alkotmányos értékéről és a demokratikus társadalom életében betöltött jelentős szerepéről az Alkotmánybíróság határozataiban eddig kifejtett álláspontokból következik, hogy e szabadság különleges védelmet követel akkor, amikor közügyeket és a közhatalom gyakorlását, a közfeladatot ellátó, illetve a közéletben szerepet vállaló személyek tevékenységét érinti. (...) A demokratikus társadalom létezésének és fejlődésének nélkülözhetetlen eleme a közügyek vitatása, amely feltételezi a különböző politikai nézetek, vélemények kinyilvánítását, a közhatalom működésének bírálatát. A demokratikus hagyományokkal rendelkező társadalmak tapasztalatai szerint is e vitákban esetenként kellemetlen, éles, esetleg igazságtalan támadásokat intéznek a kormányzat és a közhivatalnokok ellen és nyilvánosságra kerülnek olyan tények is, amelyek a közéleti szereplők becsületének csorbítására alkalmasak.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint kiemelkedő alkotmányos érdek az állami és a helyi önkormányzati feladatokat ellátó szervek és személyek tevékenységének nyilvános bírálhatósága, valamint az, hogy a polgárok bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül vehessenek részt a politikai és társadalmi folyamatokban, a közéletben. (...)

A közügyekre vonatkozó véleménynyilvánítási és sajtószabadság kiemelkedően magas alkotmányos értéktartalmából következik, hogy alkotmányellenes, ha az állam súlyosabb büntetéssel fenyegeti azt, aki a hatóságról vagy a hivatalos személy tevékenységéről mond véleményt, bármilyen sértő is az, mint aki magánszeméllyel szemben ad hangot kedvezőtlen álláspontjának."[247]

A PKKB-n sajtó-helyreigazítás iránt indított, tehát polgári perben született ítélet idézett indokolását illetően enyhítő körülmény, hogy az a sajtótörvény akkor még hatályos rendelkezései[248] alapján, a közérdekű bírságról szóló részében tartalmazta „a felperesek konkrét sérelmén túlmenően" az olvasók iránti paternalista aggodalmat kifejező mondatokat.

A közszereplők képmása

A Kurír Elefánt 1992-ben, két egymást követő héten közölt szatirikus fotómontázst G. Nagyné Maczó Ágnesről, testépítő fürdőruhás alakot illesztve az országgyűlési képviselőnő arcképéhez.[249] Maczó, állítása szerint már az első megjelenés után tiltakozott az előbbiekben leírt ábrázolása ellen.[250] A HVG 1997-ben Nikolits István karikatúráját jelentette meg a címlapon, az ugyanabban a számban olvasható, botrányt keltő, titkosszolgálati eszközök törvénytelen alkalmazásával kapcsolatos ún. Nyírfa-ügyről szóló cikk illusztrációjaként bekötött szemmel, fülében parafa dugóval, kapcsokkal összefűzött szájjal ábrázolva a titkosszolgálati minisztert.[251] A képviselőnő, illetve a miniszter egyaránt pert indítottak személyiségi jogaik sérelme miatt, különös tekintettel a képmásukkal történt feltételezett visszaélésre.[252]

Az első ügyben a másodfokú bíróság elutasította a keresetet, többek között azzal indokolva az ítéletet, hogy „a közélet szereplőinek számolniuk kell azzal, hogy nemcsak az adott közéleti eseményről szóló tudósításnak lesznek szereplői, hanem a róluk készült kép- és hangfelvétel eszköze vagy tárgya lehet utánzásnak (parodizálásnak), szatirikus jellegű ábrázolásnak.

247 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 282–283).

248 A 1996. február 15-én hatályba lépett rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény csak az ítélet meghozatala után két hónappal helyezte hatályon kívül a sajtótörvény 19. §-ának közérdekű bírságra vonatkozó bekezdéseit, mint a felperesek és alperesek közötti viták és érdeksérelmek rendezésére hivatott polgári jogtól teljesen idegen, büntető jellegű szankciót, ami sajnos továbbra is megtalálható a Polgári Törvénykönyv 84. §-ának (2) bekezdésében.

249 Kurír Elefánt, 1992. február 8. és február 15.

250 Legfelsőbb Bíróság Pfv. IV.21 327/1993. sz.

251 *Nyírfától az erdőt*, HVG 1997. április 5.

A közéleti szereplők képmásának ilyen jellegű felhasználását nem lehet a hozzájárulásuktól függővé tenni. (...) ...a felperest ábrázoló fényképek egyéb személyiségjogot sem sértenek, mert olyan szövegkörnyezetben lettek elhelyezve, amelyből kitűnik, hogy az újság egy politikai jelenséget, a parlamentben elharapózott durva hangvételt kívánta a komikum eszközével szatirikusan bírálni."[253]

A fürdőruhában való megjelenést (mint az alábbiakban kiderül) ruhátlanságnak tekintő Legfelsőbb Bíróság azonban 1993-ban a jogsértés tényét megállapító, a további jogsértéstől eltiltó és az alperest nyilvános elégtétel adására kötelező elsőfokú bíróságnak adott igazat, ráadásul még kártérítést is megítélt a politikusnőnek – bár csak 300.000 forintot az általa igényelt 1.500.000 forintból –, továbbá 300.000 forint közérdekű bírságot is kiszabott a viccelődő kedvű újságra, egyebek mellett az alábbiakkal indokolva döntését:

„...a felperes arcképe ... jogosulatlanul lett felhasználva (mert az nem a felperes nyilvános közszereplésérőI készült, és a felperes a megjelentetéséhez nem járult hozzá), az ábrázolás módja pedig – a ruhátlanság – a felperest női mivoltában, emberi méltóságában is sérti. (...) Ebből következően, ha a fénykép a politikusi megnyilvánulások karikírozásának lenne is tekinthető, az ábrázolás módja miatt a jogsértés ugyancsak fennáll."[254]

A HVG említett ügye viszont – szemben a Kurír Elefántéval – már jóval a 36/1994. AB határozat megszületését követően zajlott, és az első valamint a másodfokú bíróság azonosan – a korábbi eset másodfokú ítéletéhez hasonlóan – értékelte a vitatott karikatúrát, a miniszter keresetét egyaránt elutasítva. Az elsőfokú bíróság indokolása így szól:

„...a HVG... hírmagazin. ...aktuális gazdasági és politikai eseményekről ad híradást, amely többnyire elemző, értékelő cikkekben jelenik meg. Az elemző, értékelő írások politikai véleményt, a szerkesztőség állásfoglalását tükrözik. A hírmagazin megjelölés azt is jelenti, hogy e cikkek képi illusztrációkkal jelennek meg. Az illusztráció karikatúra is lehet. A karikatúrának mint művészi ábrázolásnak az a lényege, hogy humorosan, szatirikusan, gunyorosan, a lényeget eltúlozva ábrázolja a személyeket vagy jelenségeket.

253 Idézi a Legfelsőbb Bíróság Pfv. IV.21 327/1993. sz. A Ptk. 80. §-ának (2) bekezdése: „Képmás vagy hangfelvétel nyilvánosságra hozatalához – a nyilvános közszereplés kivételével – az érintett személy hozzájárulása szükséges."

254 Legfelsőbb Bíróság Pfv. IV.21 327/1993. sz.

A bíróságnak az az álláspontja, hogy a közéleti személyiségnek a karikatúrája megjelenéséhez sem kell hozzájárulnia."[255]

A közszereplők képmásának karikaturisztikus közlésével kapcsolatos további ügyeket elemez Halmai Gábor. Az esetek[256] közös jellemzője, hogy az eljáró bíróságok közül kivétel nélkül, mindig a Legfelsőbb Bíróság foglalta el a szólásszabadságot legsúlyosabban csorbító álláspontot. Az egyik ügy (valójában ügycsoport) felperese ismét G. Nagyné Maczó Ágnes. Maczót a Hócipő, majd a Kurír is újra fürdőruhában ábrázolta, kezében pezsgőspohárral. A Hócipő farsangi számában közölt változat kiemelt kezdőbetűkkel a következő szöveget is tartalmazta: „Független Kis-Gazda Playgirl." Maczó először a Kurírt perelte, teljes sikerrel, miután a lapot a PKKB után és a Legfelsőbb Bíróság előtt a Fővárosi Bíróság is elmarasztalta, annak ellenére, hogy az utóbbi szerint – mint azt a Nikolits ügyben idézett bíróság is kifejtette -, a karikatúra közléséhez nincs szükség az ábrázolt személy előzetes hozzájárulására. Ugyanis a véleményszabadság iránt ebben az esetben legfogékonyabb Fővárosi Bíróság is úgy értékelte, hogy a Kurír közlése a képaláírás nélkül nem volt egyértelműen karikatúra. Ha a karikatúra eredeti kontextusából kiragadott közlése esetleg valóban vitatható is lehet, a Legfelsőbb Bíróság, amint azt Halmai összefoglalta, egyszerűen úgy ítélte meg, hogy „a képmás nyilvánosságra hozatala visszaélésszerűen történt".[257] Ezt, a véleménynyilvánítási szabadság mibenlétével kapcsolatos teljes értetlenséget tükröző indokolást vette át aztán a Fővárosi Bíróság, amikor az egyértelműen karikatúrát közlő Hócipő javára döntő PKKB ítéletét megváltoztatva 300 000 forint nem vagyoni kártérítést juttatott a politikusnőnek.[258] Tette ezt annak ellenére, hogy a PKKB tökéletes alkotmányjogi és nemzetközi jogi érveléssel utasította el Maczó keresetét.[259] A Fővárosi Bíróság ezen, a Legfelsőbb Bíróság immár csalhatatlanul szólásszabadság-ellenesnek tűnő irányát követő határozata, mint Halmai hangsúlyozza, szemben áll a fejlett jogállamok és az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatával. Ennek következtében az ilyen ítéletek esetén „...Magyarországra gyakori elmarasztalások várnának Stasbourg-

255 Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 1. P. III. 22054/1997/3.

256 Részletes leírásukat lásd Halmai: Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága, 21–23. o.

257 Uo.

258 Fővárosi Bíróság, mint másodfokú bíróság, 48. Pf. 23.777/1997/10. Az ítélet leírását lásd Halmai: *I. m.*

259 PKKB 29. P. 87.533/1996/4. Az ítélet leírását lásd Halmai: *I. m.*

ban,"- írja Halmai, majd így folytatja: „Ha a magyar polgári bíróságok az ítéleteiket a karikatúrák általuk jónak vagy rossznak ítélt színvonalára alapozzák, akkor vége a művészetek szabadságának, amit pedig a magyar és valamennyi jogállami alkotmány, valamint nemzetközi emberi jogi dokumentum a kifejezés szabadsága legbecsesebb, legkevésbé korlátozható összetevőjeként garantál."[260]

Ki közszereplő?

1998. áprilisában az alábbi polgári perben született ítélet – amelyben az elsőfokú bíróság elutasította Muskovszky Gábor ügyvéd keresetét – indokolásában az ügyvédet is közszereplőként említi. Muskovszky, aki azt sérelmezte, hogy a *Népszabadság*ban 1998. januárjában megjelent *Xénia-láz: nyerésre játssz!* című cikk[261] bűnözőknek tartott személyekkel hozta összefüggésbe a személyét, kétmillió forintos kártérítési pert indított az írás szerzője és a lap főszerkesztője ellen. Az első fokon eljáró bíróság ítéletének indokolásából az olvasható ki, hogy a bíróság csak Muskovszkyt – és a hozzá hasonló szerepet vállaló ügyvédeket – tartja közszereplőnek:

„Azt nem lehet vitássá tenni, hogy a felperes gyakorlatilag »közszereplővé« ezeknek a nagyvállalkozóknak az ügyei kapcsán vált, ami önmagában még nem jelent személyiséget ért sérelmet. Nyilvánvaló, hogy a sajtó és a média érdeklődése ezen ügyek és nem a tucat perek felé fordul, annak ellenére, hogy a felperes – saját előadása szerint is – ilyen típusú perekben is eljár."[262]

Muskovszky keresetének elutasítását a bíróság alapvetően azzal indokolta, hogy a cikkben említett bűnözőnek tartott személyeket jogerős ítélet nem marasztalta el, annak hiányában rájuk is vonatkozik az ártatlanság vélelme, és egy bizonyítatlan megállapításon kívül „a teljes szövegkörnyezet valós tényeket állít, melyeket egyébként a felperes sem sérelmezett (...), önkényes az a felperesi következtetés, melyet jogsérelme alapjaként megjelölt".[263] Az ügy érdekessége még, hogy a nevezett cikk miatt Szöllősi Istvánné is kétmillió forintos pert indított, de az elsőfokú bíróság, utalva nyilvánvalóan közszereplő mivoltára, egyszerűen azzal utasította el keresetét, hogy a cikk semmiben nem sértette meg az országgyűlési képviselőnő – egyben a Pedagógusok Szakszervezetének főtitkára – személyiségi jogait:

„A felperesnek mint a közéleti szereplés igényével nyilvánosság elé lépőnek számolnia kell azzal, hogy bizonyos társadalmi jelenségeken, politikai mozgalmakon keresztül őt magát is érintően bírálatok érik. A cikkben írt véleménynyilvánítás, vagy gondolatébresztő kijelentések közlése, valamint az írás egészének mint értékítéletnek értelmezése, s így az ennek során kialakított és kifejezésre juttatott kedvezőtlen álláspont önmagában nem ad alapot a személyiségvédelem jogi eszközeinek az igénybevételére."[264]

Egy interneten közzétett dokumentumokra vonatkozó székesfehérvári büntetőügyben is felmerült az a kérdés, hogy a 36/1994. AB határozat szerint kik minősülnek közszereplőnek. Nagy Zoltán Péter, aki a polgármester személyi titkára, majd az önkormányzat nyilvánosságreferense volt, a világhálón a város vezetését bíráló leveleket tett közzé. A *Polgármester volt a barátom* című írása elején leszögezi: „a következőkben megnevezett személyek közéleti szerepet vállaltak, (...) név szerinti megnevezésük nem sérti a személyiségi jogokat, amennyiben a felvetett téma közéleti tevékenységükkel kapcsolatos".[265] A szólásszabadság iránt talán internet-használóként is fogékonyabb, annak határaival szemmel láthatóan tisztában lévő szerző konkrét ügyeket adatokkal leírva, élesen kritizálja Nagy István polgármestert, tanácsadóját, Mózs Józsefet és még néhány vezetőtársát. Mint írja: „A Hivatalt csendesen kezdte behálózni az ármány, a gerinctelen fekély. Nevük is van. (...) E banda vette át a Hivatal vezetését. (...) Sajnos ki kell mondanom, Székesfehérvár polgármestere kisstílű és pitiáner alak, a hozzáragadt mocsokkal együtt. (...) Leépítenek mindent, aminek bármi köze van a demokráciához."[266]

A széles körű hivatali tisztogatással is vádolt polgármester és munkatársai összesen négy feljelentést tettek Nagy Zoltán Péter ellen a fehérvári városi bíróságon. A 36/1994. AB határozat értelmében viszont, mint láttuk, a becsületüket sértő értékítélet miatt csak akkor lett volna alkotmányosan büntethető a bírálójuk, ha a sértő véleményt nem közszereplő minőségükre vonatkozóan fogalmazza meg. Ennek megfelelően a bírált személyek legfeljebb rágalmazás miatt kezdeményezhettek büntetőeljárást a siker

260 Halmai: *I. m.*, 22. o.
261 Féderer Ágnes: *Xénia-láz: nyerésre játssz!* Népszabadság, 1998. január 10.
262 Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 17.P. II. 20214/1998/4.
263 Uo.
264 Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 17.P. III. 20248/1998/2.
265 www.extra.hu/nzp_page/INDEX.HTM
266 Uo.

reményében. Mégis mind a négy feljelentést becsületsértés megvalósítása miatt is megtették. Nézzük, milyen indokok alapján.

A polgármester a jegyző által benyújtott feljelentésre hivatkozik, amely pontosan idézi a 36/1994. AB határozat indokolásának azt a részét, amelyik szerint „az e minőségre tekintet nélkül tett kijelentések vonatkozásában ... ugyanolyan védelem illeti meg őket (a közhatalom gyakorlóit – M.P.), mint a magánszemélyeket."[267] Ebből a polgármester arra a meglepő megállapításra jut, hogy becsületük védelmében „a hatóságokat és a hivatalos személyeket ugyanazok a jogok illetik meg, mint a magánszemélyeket".[268] A politikus tehát mindössze arról feledkezett meg, hogy őt és munkatársait csak a hivatalos minőségükre tekintet nélkül tett kijelentésekkel szemben illeti meg a magánszemélyekével azonos védelem.

Mózs József és az időközben a választók által leváltott polgármester egy másik munkatársa pedig – annak ellenére, hogy előbbi országgyűlési képviselői múltja és a székesfehérvári Rádió utcai roma családok konténerekbe telepítésének tervével kapcsolatban játszott szerepéről is közismert, utóbbi pedig magát „vezető beosztású hivatali dolgozónak" minősítette – feljelentésében egyként azt az álláspontot foglalja el, hogy az ő esetében a közhatalmat gyakorló személyekre és a közszereplő politikusokra vonatkozó alkotmánybírósági határozat nem alkalmazható. Ezen nézetük tarthatatlanságát azonban a nyilvánvalóan közszereplő feljelentők feltehetően maguk is belátták, mert az illetékes bíróságok által kitűzött személyes meghallgatásokon szabályszerű idézés ellenére egyikük sem jelent meg. Mivel távolmaradásukat nem mentették ki, a bíróságok az eljárásokat megszüntették.[269]

Az önkormányzat kritikus szellemű volt munkatársát végül mégis elmarasztalták, igaz, nem büntetőjogi alapon, hanem közalkalmazotti etikai vétség miatt.[270] Ez is példa lehet arra a később, a sajtó-helyreigazítás kapcsán tárgyalt gyakorlatra, amikor közszereplők a bíróságok sajnálatos közreműködésével kijátsszák az őket érő bírálatokra vonatkozó szigorú alkotmányos mércét.

267 Uo., 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (ABH 1994. 277, 284).
268 Uo.
269 Székesfehérvári Városi Bíróság 3. B. 1459/1998/3. sz., valamint 3. B. 1478/1998/3. sz. végzések; Dunaújvárosi Városi Bíróság 2. B. 586/1998/3. sz. végzés. Az utóbbi bíróságot a Fejér Megyei Bíróság jelölte ki eljáró bíróságul Nagy István ügyében, miután a Székesfehérvári Városi Bíróság elnöke és bírói elfogultságot jelentettek be, mivel a magánvádló polgármester felesége hosszú időn át a városi bíróság dolgozója, majd bírója volt. Fejér Megyei Bíróság, mint másodfokú bíróság Bf. 512/1998/2. sz.
270 www.extra.hu/nzp_page/INDEX.HTM

A telefonáló formális tompításától a bátorításig

Mint az alább ismertetett két esetből látható lesz, a 36/1994. AB határozat a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény (Rtv. törvény) kiegyensúlyozott tájékoztatásra vonatkozó követelményének alkalmazására is hatással van. A Fővárosi Bíróság 1997 szeptemberében és 1998 júliusában két ügyben is ítéletet hozott a Magyar Rádió Beszéljük meg! című műsorával kapcsolatban. Erre azért kerülhetett sor, mert az Rtv. törvény szerint, ha az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) Panaszbizottsága, és „másodfokon" eljárva maga az ORTT egy műsorszolgáltatót a kiegyensúlyozott tájékoztatás sérelme miatt elmarasztal, akkor az érintett rádió-, vagy televízió-társaság az ORTT határozatának felülvizsgálatát kérheti a bíróságtól.[271] Ezt tette a Magyar Rádió az említett két alkalommal.

Először sikerrel, mert a bíróság az 1996. október 16-án sugárzott műsorra vonatkozó, a Magyar Rádiót elmarasztaló ORTT határozatot hatályon kívül helyezte. A vita tárgyát a következő beszélgetés-részlet képezte: az élő, telefonos műsorban az egyik hallgató azt a véleményt fogalmazta meg, hogy „az ellenzéknek a jobboldala annyira szélsőséges, hogy a nyilas időket idézi fel néha egyes megnyilatkozásuk".[272] Erre a műsorvezető, Bolgár György így válaszolt: „Hát ezt ők nyilván visszautasítanák".[273] A továbbiakban a telefonáló többször Bolgár szavába vágva folytatta, Csurka Istvánt – akivel később Lezsák Sándort is összefüggésbe hozta – szélsőjobboldalinak minősítve, amire a műsorvezető felhívta a figyelmét arra, hogy Csurka „nincs a parlamentben",[274] végül pedig a két név szerint megnevezett politikus nézeteire utalva ezt mondta: „hát ezt nem tudjuk, maradjon a szívük titka".[275]

A bíróság egyebek mellett így indokolta a Magyar Rádiónak igazat adó ítéletét: „a demokratikus társadalom létezésének és fejlődésének nélkülözhetetlen eleme a közügyek vitatása, amely feltételezi, hogy különböző

271 1996. évi I. törvény 51. § (3).
272 ORTT F-279/96. sz. határozata.
273 Uo.
274 Uo.
275 Uo.

politikai nézetek és vélemények kinyilvánithatók. A pluralizmus, a tolerancia, a nyíltság, a véleménynyilvánítás szabadsága a demokratikus társadalom egyik alapköve, s ebben a szabadság megilleti az olyan gondolatokat is, amelyek sértőek, meghökkentőek, vagy akár aggodalmat kelthetnek, amelybe beletartozik az is, hogy a kritika megengedhetőségének határai a közéletben szereplő személyekkel szemben tágabbak, mint a magánszemélyek tekintetében."[276] A bíróság megállapította továbbá, hogy a „kiegyensúlyozott tájékoztatás követelménye betartása elsősorban azokban a műsorokban számonkérhető, amelyek tartalma a műsorszolgáltató munkatársainak tevékenységén alapul".[277]

A bíróság elutasította viszont a Magyar Rádió keresetét az 1997. február 12-i adással kapcsolatos ORTT határozattal szemben. A kifogásolt beszélgetés témája csaknem ugyanaz volt, mint az első esetben, de a telefonáló kétségtelenül szélsőségesen is fogalmazott. Torgyán Józsefet kiabálása miatt Hitlerrel azonosította, a politikust és pártját – utóbb az MDF-et, a Kereszténydemokrata Pártot és Csurkát is – fasisztának minősítve, aztán a következő kijelentést tette: „Ha én Horn úrnak lennék, már rég lelőttem volna a Torgyánt is meg ezeket is. (...) Ilyen emberekért nem kár, mint a Torgyán meg a többi párt, (...) ezek patkányok Magyarországon, csótányok."[278] Bolgár György – feltehetően az előző ügy tapasztalatai alapján is – az alábbi ellenvetéseket tette: „fasiszta párt, ez meglehetősen erős megjegyzés. (...) attól, hogy valaki kiabál, még nem fasiszta. (...) ezek a pártok egyrészt nem egyformák. Másrészt, ha megnézi a programjaikat, azért nem talál bennük..." (Itt a telefonáló közbevágott.) „És az nem fasizmus, hogy lelövi a politikai ellenfelet? Talán maradjunk abban, hogy minden emberért kár. Asszonyom, azt hiszem, elragadtatta magát egy kicsit, remélem. ...fasiszta pártnak egyik sem nevezhető. Ezt még a legádázabb ellenfeleik sem mondják róluk. Az, hogy kiabál egy pártvezető, lehet, hogy valakinek szimpatikus, másnak természetesen elfogadhatatlan. (...) nem győztük meg egymást."[279]

A panaszbizottsági állásfoglalás – amelyet a törvény szerint a Magyar Rádiónak az ORTT helybenhagyó döntését követően, a Panaszbizottság által megjelölt időpontban és módon értékelő magyarázat nélkül közölnie kellett – többek között így vélekedett a hallottakról: „a műsor vezetője elmulasztotta figyelmeztetni a telefonáló hölgyet arra, hogy a műsorban megnevezett ellenzéki pártok fasiszta pártokként való feltüntetése szemben áll azok társadalmi megítélésével."[280] Az állásfoglalás szerint tehát abból az állításból, hogy „ezt még a legádázabb ellenfeleik sem mondják róluk",[281] nem következik az, hogy a kevésbé ádáz, illetve nem ádáz ellenfelek, valamint a szimpatizánsok és az egyik említett csoportba sem tartozók is a telefonálótól eltérő véleményen vannak.

Az állásfoglalás indokolása megállapította továbbá: „jóllehet a műsorvezető (...) formálisan megpróbálta a telefonálót tompítani, azonban a telefonbeszélgetés során egyáltalán nem adott hangot annak a ténynek, hogy a telefonáló – figyelemmel a szóban forgó pártok önképére és társadalmi megítélésére – szélsőséges véleményt fogalmazott meg".[282] Úgy látszik, a társadalom véleményét csalhatatlanul ismerő Panaszbizottság – valamint az ORTT és a Fővárosi Bíróság – figyelmét elkerülte, hogy a műsorvezető az érintett pártok védelmében határozottan kijelentette: „fasiszta pártnak egyik sem nevezhető".[283]

A formális tompítás motívuma ráadásul szemmel láthatóan megragadta az ítéletét többek között így indokoló bíróság fantáziáját is: „A bíróság úgy látta, a telefonáló hölgy és a műsorvezető dialógusát hallgatók egyenlőtlen küzdelem fültanúi voltak. A műsorvezető mindvégig higgadt, véleményt megfelelő irányba terelni igyekvő meggyőzést megkísérlő próbálkozása ellenére ugyanis a telefonáló egyre durvább kijelentésekre ragadtatta el magát. A kívülálló számára így a beszélgetés érzékelhetően úgy jelent meg, a telefonáló nem a kulturált vitatkozás módszerét követi, hanem a műsorvezető reagálását bátorításként fogja fel. A beszélgetés ezen sajátos íve miatt – noha annak tartama csupán mintegy két percig tartott – a bíróság jogi megítélése szerint korábban szükségessé tette volna a kijelentések egyértelmű visszautasítását, korrigálását."[284] Talán az lett volna megfelelő, ha Bolgár kiabálni kezd? Persze akkor, lehet, hogy ő is megkapja a magáét a telefonálótól. Mindezek után már nem meglepő, hogy az 1998-as ítéletet jegyző bíró mást olvasott ki a 36/1994. AB határozatból, mint az 1997-es ítéletet hozó kollégája:

„A szabad véleménynyilvánítás alkotmányos alapelvének biztosítása körében – jelen ügyben is zsinórmértékül szolgálva – az Alkotmánybíróság

276 Fővárosi Bíróság 8. K. 30. 073/1997/4.
277 Uo.
278 Idézi: Fővárosi Bíróság 2. K. 31204/1997/6.
279 Uo.
280 ORTT Panaszbizottsága 22-1-285/1997. sz. állásfoglalás.
281 Idézi: Fővárosi Bíróság 2. K. 31204/1997/6.
282 ORTT Panaszbizottsága 22-1-285/1997. sz. állásfoglalás.
283 Idézi: Fővárosi Bíróság 2. K. 31204/1997/6.
284 Fővárosi Bíróság 2. K. 31204/1997/6.

36/1994. (VI. 24.) AB számú határozata indokolásában rámutatott arra, a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos határait úgy kell meghatározni, hogy azok a véleményt nyilvánító személy alanyi joga mellett a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlen értékeit is figyelembe vegyék. A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe nem vezet arra, hogy ez a jog korlátozhatatlan lenne. Az alkotmányos védelem nem vonatkozhat tények meghamisítására, a véleménynyilvánítás olyan alkotmányos jog, amely csak felelősséggel gyakorolható. Ezeket az elveket szem előtt tartva a bíróság álláspontja szerint a műsor egésze, annak kicsengése túllépett azon az érzékeny határon, melyet a véleménynyilvánítás szabadsága megenged."[285]

A határ, amelyen a kicsengés túllépett, talán valóban érzékeny, nem pedig homályos lenne akkor, ha a bíróság szükségesnek tartotta volna megfogalmazni, hogy a vitatott beszélgetés során elhangzott, egyáltalán tényállításnak tekinthető mondatok közül melyik (vagy melyek) hamisított (vagy hamisítottak) meg tényeket szándékosan, vagy a műsorvezetőtől elvárható gondosságot mellőzve. Enélkül ugyanis az ítélet indokolása legfeljebb az azt jegyző személy írói munkássága részének tekinthető (illetve jó lenne, ha csak az volna), és nem „bátorítja" azokat, akik hinni szeretnének a jogbiztonságban.

A Sajtó-helyreigazítási per, mint az Alkotmánybíróság határozatának kijátszása

A Legfelsőbb Bíróság az eddig leírtakon túl a sajtó-helyreigazítás egy különleges esetével kapcsolatban is jeleskedik a szólásszabadság alkotmányellenes megszorítása terén. Helyreigazítási per esetén a tények közzétevőjének kell bizonyítania a közölt állítások valóságát. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 14. számú állásfoglalása szerint pedig a közölt tényállítások valóságát akkor is a sajtó képviselőjének kell bizonyítania, ha más kijelentését adta közre híven. Mint Halmai hangsúlyozza, a Legfelsőbb Bíróság álláspontja „szinte lehetetlen helyzetbe hozza a sajtószerveket, hiszen közügyekről folytatott viták esetében nem elegendő ügyelniük arra, hogy korrekt módon tájékoztassanak az egyes álláspontokról."[286]

285 Uo.

286 Halmai: *Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága*, 27. o.

Jellemző, hogy a Halmai által ismertetett perekben kizárólag a PKKB-n vagy a Fővárosi Bíróságon születtek a helyreigazítási kérelmet elutasító ítéletek. A PKKB egyik bírója két ítéletében is hivatkozott a 36/1994. AB határozatra,[287] a 14. számú polgári kollégiumi állásfoglalást azonban kötelezőként értelmezte. Ezzel szemben Halmai felhívja a figyelmet arra, hogy a bíróságokról szóló törvény, az irányelvekkel és az elvi döntésekkel szemben, nem említette a kollégiumi állásfoglalások kötelező voltát, ennek következtében azok nem is kötelezik a bíróságokat. A Fővárosi Bíróság, Schmidt Mária Magyar Hírlappal szembeni perében, élt is az ebből adódó szabadságával. Mint Halmai leírja, a Fővárosi Bíróság a PK 14. állásfoglalás II. pontjának és a sajtótörvénynek a vonatkozó részei[288] alapján is úgy ítélte meg, hogy a sajtónak az adott esetben – a Nyilvánosság Klub Egyesület közgyűléséről közölt tudósítás esetén – a helyreigazítás elkerüléséhez elég bizonyítania beszámolója korrektségét. A PK 14. állásfoglalás első pontja viszont újra érvényesült, amikor a Demeter Ervin családtagja által indított helyreigazítási pert elvesztette a *Magyar Hírlap*, hiába tudósított korrekten az Országgyűlés üléséről.[289]

A sajtószabadságot csorbító esetek között is különleges az *Élet és Irodalom*, Fiúk a bányában című tényfeltáró riportja[290] miatti helyreigazítási per. Mint Halmai írja: „az érintettek – anélkül, hogy a cikk főbb állításai kapcsán jogi eljárást kezdeményeztek volna – két, viszonylag lényegtelennek tűnő megfogalmazás[291] miatt két külön sajtó-helyreigazítási pert

287 PKKB 29. P. 85. 928/2000/4. (Schmidt Mária Magyar Hírlap elleni sajtó-helyreigazítási pere), az ügyről lásd: Sajó András: *Sajtó-helyreigazítás és sajtójog (A Schmidt ítélet margójára)*, Jogtudományi Közlöny, 2001/5.; PKKB 29.P.86.343/2000/4. (Torgyán József Élet és Irodalom elleni sajtó-helyreigazítási pere.)

288 PK 14. állásfoglalás II.: „Amikor a sajtó a valóságnak megfelelően ad ismertetést a büntető bírósági eljárásról, helyreigazításra nincs lehetőség." Sajtótörvény 2.§ (1): „A sajtó feladata a hiteles, pontos és gyors tájékoztatásról való gondoskodás." A sajtótörvény 5.§-a szerint a sajtó többek között az egyesületek nyilvános üléseiről, az érintettek hozzájárulása nélkül is tájékoztatást adhat.

289 Fővárosi Bíróság 48. Pf. 24. 116/2001/3.

290 Ószabó Attila – Vajda Éva: *Fiúk a bányában*. ÉS, 1999. augusztus 20.

291 Az ÉS-ben közölt riportok egyik perben vitatott kijelentéséről, az eset megnevezése nélkül, a polgári jogi ítéletek várható Európai Emberi Jogi Bíróság-i megítélése kapcsán írt egyik kommentárjában Bán Tamás nyitott kérdésnek látta a hetilap strasbourgi jogvédelmének esélyét: „nem mernék például annak prognosztizálására sem vállalkozni, hogy egy párt pénzügyeit firtató, tényfeltárónak szánt cikkben szereplő olyan állítás, mely annak összemosásával – illetőleg a

indítottak a lap ellen."[292] A perindítók követett taktikája mindkét esetben nyilvánvalóan az volt, hogy a közszereplők bírálatának széles szabadságot biztosító alkotmányos szabályokat megkerülve próbálták azt a látszatot kelteni, mintha velük szemben a sajtó követett volna el valamilyen jogtalanságot, tehát ők a sajtó felelőtlen támadásainak az áldozatai. E cinikus stratégiát a 36/1994. AB határozat szellemében a magyar bíróságoknak el kell utasítaniuk,[293] mert ez is feltétele annak, hogy a közszereplők bírálhatóságának legalább az Alkotmánybíróság döntésében kijelölt mértékű szabadsága érvényesüljön.

A 36/1994. AB határozat alkalmazása azonban legalábbis ellentmondásos. Halmai Gábor 1998-ban megjelent cikkében még viszonylag kedvező értékelést adott az e területen folyó jogalkalmazásról, egyúttal pontosan megfogalmazva a jogfejlődés kívánatos irányát:

„Az egyéni érdekek védelme terén egyértelműen kedvező változásokat figyelhettünk meg. A büntetőjog által kínált tényállások (...) egyre ritkábban kerülnek alkalmazásra, és a csökkenő számú ügyekben is egyre több felmentő ítélet születik. Ez az örvendetes gyakorlat tulajdonképpen elindította az egyéni érdekek védelmének, mindenekelőtt a becsületvédelemnek a dekriminalizálását. Vagyis a sajtó nyilvánosságában megjelenők becsületének védelme egyre inkább „civilizálódik", és még a polgári jogi személyiségvédelem is tekintettel van arra, hogy e közszereplőknek a közügyek vitathatósága érdekében több bírálatot kell elviselniök."[294]

Halmai két évvel későbbi áttekintése viszont – saját eset-elemzéseimhez hasonlóan –, nem túl biztató képet fest, új veszélyeket is jelezve a néhány évvel korábbi helyzethez képest. A polgári bíróságok ugyanis sokszor nem követik a 36/1994. AB határozat szellemét. A helyreigazítási jog pedig, mint láthattuk, a felperesnek könnyebb, a sajtónak pedig teljesíthetetlenül nehéz feltételeket szabó gyakorlatot részesíti előnyben. Mint Halmai írja, „...a büntetőjogi ítélkezés liberalizálódásával párhuzamosan megfigyelhető a polgári jogi személyiségi jogi és sajtó-helyreigazítási gyakorlat szigorodása a közszereplők védelmében."[295]

A 36/1994. AB *határozat gyenge pontjai*

Az egyik országos kereskedelmi televízió, a TV2 esti hírműsora 1999 decemberében exkluzív interjú közlését harangozta be. Az interjú elkészítéséhez - mivel az interjúalany, Dietmar Clodo akkor már előzetes letartóztatásban volt –, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának előzetes engedélyére volt szükség.[296] Ezt a tévétársaság egyévi várakozás után meg is kapta, így felvehették a különleges beszélgetést. Igaz, ennek fejében szerződésben vállalták, hogy az interjút közreadás előtt megmutatják a börtönparancsnoknak, aki aztán közvetlenül az adást megelőzően megtiltotta a közlést, mondván, az interjúban Clodo hivatalos személyeket rágalmazott, illetve megsértette azok személyiségi jogait. A főbörtönőr tehát – jogszabály adta engedélyezési jogkörén messze túllépve – a cenzurális beavatkozás és egyúttal a hatósági önkény kirívó példáját nyújtotta. Az előzetes cenzúrát azt követően alkalmazta, hogy korábban

különbségek nem megfelelő kihangsúlyozásával –, hogy különféle cégek a párt tulajdonában vannak-e, vagy ahhoz csak közel állnak, túllépi-e az újságírói szabadság megengedett határait, vagy a bíróság szerint még tolerálandó »túlzás« körébe tartozik." (Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/1. 151. o.) Megjegyzendő, hogy a Bán által írtak a per tárgyának csak egy lehetséges értelmezését jelentik, ugyanis az ÉS a jogvita során kezdettől fogva nyelvtudósok szakvéleményével cáfolta azt, hogy a közölt riportok összemosták volna a szóban forgó párthoz kötődő vállalkozásokat. Hangsúlyozandó továbbá, hogy a sajtó szabadsága nem „megengedett" határig terjed, hanem az államnak kell igazolnia a sajtószabadság bármiféle megszorítását.

292 Halmai: *I. m.*, 27. o., PKKB 29. P. 90. 411/1999/5.

293 Az ÉS tényfeltáró riportja ügyében az egyik vitatott megfogalmazást tekintve a hetilap által felkért nyelvtudósok szakvéleménye adott volna módot a sajtószabadság védelmére, a másikat illetően pedig a Fővárosi Bíróság jogértelmezése, amely szerint egy vélekedés meglétére vonatkozó állítás nem azonos a vélekedés tartalmára vonatkozó állítással. Ez utóbbi érvelést azonban sem az első fokon eljáró PKKB, sem pedig a Legfelsőbb Bíróság nem osztotta. Igaz, a PKKB bírója legalább Schmidt Mária Magyar Hírlap elleni perében magáévá tette a fenti álláspontot.

294 Halmai: *A sajtónyilvánosság határainak módosulásai*. In.: *A nyilvánosság rendszerváltása*. Szerk.: Vásárhelyi Mária–Halmai Gábor, Új Mandátum Könyviadó, 1998. 112. o.

295 Halmai: *Hátramenetben az alapjogvédelem?* 72. o.

296 Időközben módosult a fogva tartottak sajtó-nyilatkozatainak szabályozása: Az Alkotmánybíróság e tárgyban született döntése [13/2001. (V. 14.) AB határozat] értelmében alkotmányellenes a nevezett személyek sajtóbeli megszólalásának korlátozhatósága egyebek mellett mások jó hírneve vagy személyhez fűződő jogainak védelme okán, amire a TV2 által készített interjú ügyében hivatkozott a cenzúrázó börtönparancsnok.

már engedélyezte az interjú elkészítését. Ez is szomorú, a történet igazán lehangoló része viszont az, hogy a közvélemény tájékoztatására hivatott szerkesztőség meghátrált, vagyis öncenzúrát gyakorolt, hiszen a közlés lehetősége a TV2 döntéshozóinak kezében volt.[297] A fő műsoridőre beharangozott interjút csak híradójuk késő esti adásában mutatták be, méghozzá a börtönparancsnok „segítségével" megszerkesztett változatban.

Az esetet követően a Nyilvánosság Klub nyilatkozatot adott ki, megállapítva, hogy az alkotmánybírósági határozat alapján a TV2-nek vállalnia kellett volna „egy esetleges bírósági eljárás kockázatát. (...) Ha ugyanis a stáb az újságíró szakma szabályai szerint elvárható gondossággal ellenőrizve az interjúalany állításait megbizonyosodik arról, hogy azok nem nyilvánvaló valótlanságok, akkor utólag még akkor sem tehető felelőssé a közlésért, ha egy eljárás során kiderül azok valótlan volta."[298] A Nyilvánosság Klub álláspontjával feltétlenül egyet lehet érteni, mégis érdemes megvizsgálni, hogy valóban elegendő védelmet nyújt-e a 36/1994. AB határozat a sajtó számára?

Kis János szerint a hatóság vagy hivatalos személy megsértésének kérdésében „a bíróság hibátlan döntést hozott."[299] Az e megállapításhoz fűzött jegyzetben azt írja Kis, hogy a 36/1994. AB határozat az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának a New York Times v. Sullivan-ügyben hozott határozatát követte. Halmai Gábor pedig ugyanezzel az alkotmánybírósági határozattal kapcsolatban „az amerikai Legfelső Bíróság New York Times v. Sullivan döntéséből adaptált általános tesztről" ír, majd így fogalmaz: „az amerikai-magyar követelmény szerint (...) csak a tudatos hazugság és a súlyos hanyagság eredményeként közölt állítások nem élveznek védelmet, és ráadásul a bizonyítási teher megfordul."[300]

Boldogan egyetértenék a két általam oly nagyra becsült szerzővel. De ha nem tévedek, akkor az Alkotmánybíróság szóban forgó döntése, bár vitathatatlanul korszakos jelentőségű, és feltétlenül az egyik legjobb a maga műfajában, mégsem nyújt elegendő védelmet a szólás és a sajtó szabadsága számára. A bizonyítási teher egyértelmű megfordításának az előzőekben leírt elmaradása, a 36/1994. AB határozat által megfogalmazott gondatlansági mérce problematikus volta, és a személyiségi jogok szólásszabadsággal szembeni büntetőjogi védelmének a fenntartása is hozzájárulnak a közügyek vitatásának korlátozásához.

A bizonyítási teher jelentőségének felméréséhez elég elképzelnünk azt az esetet, amikor egy újság tényfeltáró riport közlését fontolgatja államigazgatási korrupciót leleplezendő. Az újságírók, a szerkesztők, a kiadó és jogászai számára – még a legjobb bizalmas információforrások birtokában is – lehetetlen feladat lehet a közölni tervezett állítások bizonyítása. Az ehhez szükséges információknak ugyanis legalább egy részét sikeresen titokban tarthatja az érintett hatóság, amely annál érdekeltebb a titkolózásban, mennél korruptabb.

Az Alkotmánybíróságnak a súlyos gondatlanság eseténél kellett volna meghúznia a közszereplőkkel szemben megengedhető kritika határát. A 36/1994. AB határozat azonban nem a New York Times v. Sullivan-döntésben szereplő *„reckless disregard"* kifejezés magyar megfelelőjét használta, tehát nem súlyos gondatlanságról szólt. Mint a határozat rendelkező részének korábban már idézett fordulata fogalmaz, gondatlanság esetén a felelősség, az egyéb feltételek teljesülése esetén akkor állapítható meg, ha a közlő személy azért nem tudott állítása „valótlanságáról, mert a hivatása vagy foglalkozása alapján reá irányadó szabályok szerint – az adott állítás tárgyára, a közlés eszközére és címzettjeire tekintettel – elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta."[301] Az indokolás előzőekben szintén ismertetett megfogalmazása szerint pedig a bíróságoknak kell meghatározniuk azt, hogy „a közvélemény formálásában hivatásszerűen résztvevők esetében a gondatlanság megállapításának melyek a kritériumai."[302]

297 Az ORTT politikailag befolyásolt működése miatt a TV2 döntéshozóiban az is felmerülhetett, hogy ha a börtönparancsnok tilalma ellenére eredeti formájában közlik az interjút, annak következményei lehetnek a médiahatóság részéről. Az Rtv. törvény 1994-ben készült tervezetének eltorzításáról, amely a parlamenti pártok felügyeletét intézményesítette a médiatestületek felett, lásd Molnár Péter: Üzenet kis kockás papíron. *Beszélő*, 1998. április.

298 *Cenzúra és öncenzúra.* A Nyilvánosság Klub Nyilatkozata, 1999. december 12. A TV2 fentiekben leírt történetét e nyilatkozat alapján ismertettem. A Nyilvánosság Klub munkájában 1994 óta részt veszek, 1999–2000-ig tagja voltam az egyesület ügyvivő testületének.

299 Kis János: *Alkotmányos demokrácia*, 229. o. Kis idézett megállapításával kapcsolatban megjegyzendő, hogy elképzelhető a 36/1994. AB határozat olyan értelmezése is, amely a valóság bizonyítására vonatkozó kifejezett indítvány hiányában a Btk. 182. §-ának hatályban hagyását nem minősíti hibának az Alkotmánybíróság részéről.

300 Halmai Gábor: *Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága*, 24. o.

301 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (ABH 1994. 277, 277).

302 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (ABH 1994. 277, 284).

Ha a jogalkalmazói gyakorlat az „irányadó szabályok"[303] szerint valóban meghatározza a gondatlansági felelősség határát, akkor az eredmény legalábbis kétséges. Egyrészt azért az, mert tulajdonképpen ellentmond egymásnak a rendelkező rész és az indokolás, mivel az előbbi a hivatás vagy foglalkozás alapján „irányadó szabályokról" szól, az utóbbi viszont a bíróságok által megállapított kritériumokról. Ha például az újságíró szakma etikai szabályai irányadóak, akkor miféle további szempontokat állapíthat meg a jogalkalmazó? Az kizárhatónak tűnik, hogy az Alkotmánybíróság két különböző csoportról kívánt volna szólni: csupán az indokolásban a hivatásos közvélemény-formálókról, a rendelkező részben pedig más szakmák képviselőiről. Ráadásul, mint az esetleírásokból kitűnt, a bíróságok hajlamosak lehetnek az alkotmánybírósági határozat szellemével ellentétes, szigorú gondatlansági mércét megfogalmazni.

A sajtószabadság alkotmányellenes bírósági megszorítására való hajlam nem honi sajátosság, az amerikai Legfelsőbb Bíróság is jónak látta a New York Times v. Sullivan-ügy részleteibe menően hangsúlyozni a szólásszabadság elsőbbségét, éppen döntése korlátozó értelmezési lehetőségeinek elébe vágva. Kívánatos, hogy alkalomadtán a magyar Alkotmánybíróság is elejét vegye a közszereplők bírálatával kapcsolatos gondatlansági felelősség sajtószabadságot csorbító felfogásának. Erre módot adna annak tisztázása, hogy a sajtó etikai szabályai valóban irányadóak, és azokat nem bírálhatja felül a jogalkalmazó, szakmai tapasztalatok hiányában lényegében teljesen meghatározatlan szempontok szerint. Ez ugyanis szükségtelen és aránytalan megszorítása lenne a sajtószabadságnak. Mint Lord Nicholls írta a Sunday Times ügyében, „a common law nem törekszik magasabb mérce felállítására, mint a felelősségteljes újságírásé, amely mértékkel a média magát kötelezi el."[304]

Az újságíróknak és a szerkesztőknek számtalan helyzetben az idő szorításában kell dönteniük egy cikk közzététele felől. Mesterségük egyik legfontosabb eleme, a minőségi újságírás alapfeltétele éppen az, hogy megtalálják a helyes arányt a hírek gyors közlése és az információk szakmailag szükséges ellenőrzése között. Ezt az egyensúlyt azonban ők, szakmájuk képviselői hivatottak megtalálni, és még ha kényesen ügyelnek is a mesterség alapvető normáinak a követésére – mint az minden magára valamit is adó sajtótermék készítői esetében elvárható –, akkor is elmulaszthatják

303 36/1994. (VI. 24.) AB határozat (ABH 1994. 277, 277).

304 Reynolds v. Times Newspaper Ltd. & Ors, the House of Lords, October 28, 1999.

felismerni a publikált tények ellenőrzésének valamennyi lehetőségét, ami hanyagságnak minősülhet, különösen ha a bírók gyakran érzéketlenek a sajtószabadság értéke iránt.[305]

A határozat gondatlanságra vonatkozó részével kapcsolatban viszont fontos megállapítani, hogy a közvéleményt nem hivatásszerűen formálók esetében kizárólag a tudatosan állított valótlanság esetében állapítható meg a közlő felelőssége. Sem a rendelkező rész, sem az indokolás nem szól ugyanis a közszereplők azon bírálóiról, akik nem a közvéleményt hivatásszerűen formáló foglalkozást űznek. E csoport kétségtelenül a polgárok többségét foglalja magában, akik például utcai járókelőként, a „nép hangjaként" adott interjúban, újságoknak küldött olvasói levelekben, rádióműsorokba betelefonálva, tüntetésre készített plakátjukon, és számos más módon is bírálhatják a különböző közhivatalnokokat és közszereplőket. Noha e szabadság a sajtó képviselőit nem érinti, mégis fontos megállapítani, hogy az „egyszerű polgárok" szólásszabadsága terén a magyar Alkotmánybíróság határozata messzebb ment, mint a hivatásos véleményformálók és az ilyennek nem minősülő megszólalók szabadsága között különbséget nem tevő amerikai gyakorlat. Ahogy Schauer írja: „Kevés kivételtől eltekintve, az alkotmánynak megfelelően alakított rágalmazási jog ugyanazokat az alapelveket alkalmazza a *New York Times*-ban közzétett becsületsértésre, mint a szomszédok között mondottra."[306]

A 36/1994. AB határozat nem kérdőjelezte meg a személyiségi jogok szólásszabadsággal szembeni büntetőjogi védelmének igazolhatóságát. Ezzel szemben, az Alkotmánybíróság gyűlöletbeszédről hozott határozatának[307] indokolását követve, büntetőjog-mentessé kell tenni a személyiségi jogok védelmét Magyarországon. A büntetőjog használata

305 Mint a néhány részletesen elemzett esetből látható volt, a magyar bíróságok 1994 óta hozott döntései nagymértékben függeni látszanak az eljáró bíró személyes meggyőződésétől. Felvilágosult határozatok és indokolások váltakoznak olyan ítéletekkel és érvekkel, amelyek az Alkotmánybíróság és a strasbourg-i bíróság vonatkozó döntéseit, valamint a New York Times-szabályt illető megértés hiányáról tanúskodnak.

306 Frederick Schauer: *The Supreme Court 1997 Term Comment – Principles, Institutions, and the First Amendment.* Harvard Law Review, November 1998. Az idézet angol eredetije – a különböző jogi kategóriák ismertetése végett – így hangzik: „With few exceptions, constitutionalized defamation law applies to the same principles to a libel in the New York Times as it does to a slander over the back fence."

307 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

nem kevésbé paternalista elképzelés az állítólag megrágalmazott személy védelmében, mint a gyűlöletbeszéd által megcélzott emberek vagy csoportok megóvása végett. A személyes reputáció védelmezése a polgári bíróságok feladata lehet, szükség esetén nagy összegű kártérítések révén, amelyek megítélését viszont különleges biztosítékokkal kell körülbástyázni.

Egyúttal vitathatatlanná kell tenni azt, hogy közszereplők számára a polgári jog is csak sokkal korlátozottabb védelmet nyújt a bírálatokkal szemben, mint magánszemélyeket érő kritikák esetén. Egyértelművé kell tenni azt is, hogy a sajtó-helyreigazítás elavult értelmezése nem adhat módot a közbeszélgetés szabadságát biztosító szabályok kijátszására.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság és a közszereplők bírálhatósága[308]

A véleményszabadság magyarországi szélesítésének lehetőségeit erősen befolyásolják az Európai Emberi Jogi Bíróság döntései is. Ezért érdemes megvizsgálni a kérdést: Ha a TV2 vállalta volna az eredeti interjú közlésének kockázatát, az emiatt indult perek számára pozitív kimenetelére több esélye lett volna-e a strasbourgi bírók előtt, mint Magyarországon?

Az Európai Emberi Jogi Bíróság az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikkelye alapján dönt az elé kerülő, véleményszabadsággal kapcsolatos ügyekben. A 10. cikkely kimondja: „Mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításhoz."[309] A Bíróság, az általa kidolgozott szükségességi teszt[310] szerint az egyes ügyekben azt vizsgálja, hogy a véleményszabadság megszorítása az Európa Tanács valamely tagállamában

– törvényben meghatározott-e,

– a 10. cikkely 2. bekezdésében felsorolt korlátozási okok valamelyike vonatkozik-e rá; a közszereplők bírálatának esetei a „mások reputációjának vagy jogainak védelme"[311] fordulat alá tartoznak,

– „szükséges-e egy demokratikus társadalomban",[312]

– arányos-e az elérni szándékozott céllal.

Az Article 19 nevű, brit cenzúraellenes szervezet többek között az alábbiakat sorolta fel a Bíróság véleményszabadságról szóló ügyekben kialakított alapelveiként:

„– (3) az elfogadható kritika határa szélesebb a kormányzati testületeket és a politikai személyiségeket illetően, mint a magánszemélyek esetében, és általában szélesebb, amikor nem egy megnevezett személyt ér kritika; [...]

– (5) a vádlott nem kötelezhető az értékítéletek, a közvéleményre reflektáló kijelentések, vagy híresztelésekre, illetve mások kijelentéseire alapozott állítások bizonyítására".[313]

Az Article 19 által leírt elvek közül a harmadik tehát az amerikai és a magyar gyakorlathoz hasonlóan hangsúlyozza, hogy a közszereplőknek több bírálatot kell elviselniük, mint a magánszemélyeknek. Az ötödikként idézett elv viszont szembetűnően mutatja, hogy a New York Times v. Sullivan-döntéssel ellentétben, a strasbourgi bíróság a tényállítások esetében alapvetően a vádlotton, illetve az alperesen hagyja állításai bizonyításának terhét. Az Európai Emberi Jogi Bíróság a mérföldkövet jelentő Lingens-ügyben[314] született döntésében a politikusok közéleti tevékenységét illető kritika fokozott szabadságának elve mellett azt is kimondta, hogy az értékítéletek igazságának bizonyítási kötelezettsége sérti az Egyezmény 10. cikke által garantált véleményszabadságot. Lingens, osztrák újságírót hazája büntetőbíróságai elmarasztalták rágalmazásért, az akkori kancellár, Kreisky elleni éles kritikája miatt. Lingens azért támadta a kancellárt, mert az koalíciós egyeztetéseket folytatott egy volt SS-tiszt politikussal.

A Castells-ügy[315] pedig azt mutatja, hogy az európai országok bíróságai a rágalmazási per vádlottjától – mint az Eörsi Mátyás esetében is történt –, nem egyszer még az igazság bizonyításának lehetőségét is megvonják. A Castells-ügyben ugyanis a szólásszabadság győzelmének indoka az volt, hogy Castells nem kapott lehetőséget a valóság bizonyítására. A strasbourgi bíróság kimondta, hogy tényállítás esetében a vádlottnak meg kell adni erre

308 Lásd például: *The Case-Law of the European Court of Human Rights on the Freedom of Expression Guaranteed under the European Convention on Human Rights*. Report for the 10th Conference of the European Constitutional Courts. www.mkab.hu.

309 Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikk 1. bekezdés.

310 Az Európai Emberi Jogi Bíróság a szükségességi tesztet a Handyside v. the United Kingdom-ügyben (judgment of 7 December 1976, Series A No. 24.) fogalmazta meg.

311 Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikk 2. bekezdés.

312 Uo.

313 Article 19 Freedom of Expression Handbook, first part of Ch. 6. Sandra Oliver (szerk.): *Content-Related Restrictions, Defamation*. [Európai kiad. szerk.: Helen Darbishire.] *Article*, 19, London 1995.

314 Lingens v. Austria Judgment of 8 July 1986, Series A No. 103.

315 Castells v. Spain. Judgment of 23 April 1992, Series A number 236.

a lehetőséget, ezért ezt elmulasztván a spanyol bíróságok megsértették az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikkét. Castells eljárás alá vont kijelentéseinek fényében azonban nyilvánvaló, hogy e – nem egy esetben szó szerint még ki is harcolandó – bizonyítási teher teljesíthetetlen lehet.

Castells, egy baszk szeparatista koalíció szenátoraként, 1979-ben azt írta egy újságcikkben, hogy a spanyol kormány szándékosan nem vizsgálta ki szeparatistának ítélt baszk polgárok meggyilkolását. Amennyiben a spanyol kormány valóban összejátszott a gyilkosságok elkövetőivel, azt feltehetően minden nyomot eltüntetni igyekezve tette. Ezért – akárcsak a kormányzati korrupció számos lehetséges esetében –, irreális elvárás volt Castells-szel szemben az, hogy állítása helytállóságának bizonyításához minden szükséges információt beszerezzen. Ez is rávilágít arra, hogy a valóság bizonyításának terhe mindenképpen csorbítja a közügyek vitatóinak szólásszabadságát, mivel a véleménynyilvánításuk miatt fenyegető bírósági eljárás kockázatosságát súlyosan növelve, elbátortalaníthatja a hatalmasságok és más közszereplők bírálóit.

A strasbourgi bíróság gyakorlata persze, a közszereplők bírálatának szabadságát a fentiek szerint csak korlátozottan biztosító gyakorlatával is védelmet nyújthat számos újságírónak és más véleménynyilvánítónak, akik többek között posztkommunista országokból is az európai bírói fórumhoz fordulhatnak hazai bíróságaik szólásszabadságot sértő döntései ellen. 1999-ben például, az Európai Emberi Jogi Bíróság Ionel Dalban, egy helyi hetilap tulajdonosa és szerkesztője javára döntött az őt elítélő román büntetőbíróságok ellenében.[316] Romániában Dalbant a helyi állami tulajdonú mezőgazdasági társaság vezetőjének és a cég felügyelő bizottságában helyet foglaló szenátornak az állítólagos visszaéléseiről szóló cikkei miatt ítélték három hónap felfüggesztett szabadságvesztésre, valamint kártérítés fizetésére. Első fokon még az újságírói foglalkozás gyakorlásától is eltiltották határozatlan időre szólóan, ez utóbbi büntetést a középfokú bíróság azonban már mellőzte. Az ügy tragikus körülménye, hogy Dalban meghalt az eljárás során, a strasbourgi bírók számára kedvező ítéletét így már csak az eljárást végigvivő özvegye ismerhette meg.[317] Az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéletét többek között az alábbi érvekkel indokolta:

316 Dalban v. Romania, a 28114/95 számú kérelemre született döntés (1999. szeptember 28.).

317 A Dalban-ügy leírását lásd: *European Court Finds For Romanian Journalist*, LibelLetter, December 1999.; Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/1. 149–151.; Halmai, i. m.: 31–32.

„...az újságírói szabadság bizonyos fokú túlzások, sőt provokatív módszerek alkalmazásának lehetőségét is magában foglalja. [...] nincs jele annak, hogy a tényeknek a cikkekben olvasható leírása teljes mértékben valótlan lett volna, [...] érdemben nem is vizsgálták meg a kérelmező által megjelölt bizonyítékokat."[318]

Mindhárom idézett megállapítás figyelemreméltó. Az első a közügyekről tudósító sajtó szabadságának tekintetében fogalmazza meg a robosztus közbeszélgetés igényét. A második a Sullivan-ügyben vitatott hirdetés amerikai legfelsőbb bírósági megítéléséhez hasonlóan beéri azzal, hogy a közzétett tények legalább részben igazak, tehát nem követeli meg azok hibátlan pontosságát. A harmadik a valóság bizonyításának elmulasztását kifogásolja, ezúttal sem kérdőjelezve meg azonban azt, hogy állításai helytállóságát illetően a perbe fogott véleménynyilvánítóra hárul-jon a bizonyítás terhe.

Ha a két utóbbi érvhez hozzávesszük azt, amit Bán Tamás az ügyhöz fűzött kommentárjában kiemelt, vagyis hogy a strasbourgi bírók ebben az esetben is aránytalannak találták a véleménynyilvánítás büntetőjogi szankcionálását,[319] akkor a Dalban-ügy az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában mutatkozó erősségeket és gyengeségeket egyaránt láthatóvá teszi.

A strasbourgi bíróság gyakorlata a valóság bizonyításának kérdésében egyelőre nem biztosít több védelmet a közszereplőket kritizálók számára, mint a magyar Alkotmánybíróság vonatkozó határozata. Mint láthattuk, a 36/1994. AB határozat annyiban még tovább is ment a szólásszabadság megóvásában, hogy legalább az indokolásában hangsúlyozta: a valóság bizonyításának terhe alkotmányellenesen, a véleményszabadságot sértően korlátozza a közszereplők bírálóinak véleményszabadságát.

A strasbourgi bíróság Dalban esetét megelőzően, a 36/1994. AB határozattal kapcsolatban elemzett gondatlansági felelősség vonatkozásában sem nyújtott a magyarországinál erőteljesebb védelmet a közügyek vitatóinak. A Dalban-ügynek a Sullivan-döntésre emlékeztető idézett szavai azonban elmozdulást jeleznek a gondatlansági felelősség New York Times-szabályhoz hasonló enyhítése irányában.

Mint Halmai megállapította, idézett tanulmánya[320] írásáig polgári ügyek nem is kerültek az Európai Emberi Jogi Bíróság elé, ezért a

318 Dalban v. Romania.

319 Bán, i. m.: 150–151.

320 Halmai, i. m.

közszereplők bírálatának esetei jellemzően büntetőeljárásokhoz kapcsolódtak. Mint Bánnak a Dalban-ügyről írt kommentárjában olvashatjuk, a strasbourgi bírók „...a magánérdek-közérdek konfliktusai kapcsán annak mérlegelésénél, hogy a véleménynyilvánításba történő állami beavatkozásnál az arányosság követelményét tiszteletben tartották-e, a büntetőjogi szankciók alkalmazását általában éppen azért kifogásolják, mert azok természete, súlya, az azokat követő negatív társadalmi megítélés jelentős hátrányt okoz az újságírónak."[321]

A valóban aránytalannak ítélhető büntetőjogi korlátozás elutasítása feltétlenül helyeslendő. Ezzel összhangban álló, örvendetes fejlemény, hogy mint Halmai elemzéséből[322] kitűnt, a büntetőjogi személyiségvédelem visszaszorulása figyelhető meg Magyarországon. Mint Bán írja, a polgári jog, „...mindenképpen kulturáltabb módja a konfliktusok kezelésének", és szankciói „...helyreigazítás, eltiltás, kártérítés – vitathatatlanul enyhébbek a büntetőjogi szankcióknál".[323] A polgári jogi jogkövetkezmények valóban demokráciához illőbb eszközei a személyes reputáció védelmének, mint a büntetőjog. A Sullivan-ügy, vagy a korábban leírt belorusz eset mutatja azonban, hogy nagy összegű kártérítésekkel is tönkre lehet tenni lapokat, akárcsak rádiókat, valamint televíziókat. Ha pedig a pervesztes médiakiadó nem is megy csődbe a felperesnek fizetendő pénz miatt, a vitatott cikk szerzője, vagy az annak közléséért felelős szerkesztő akár az állását is elvesztheti az ügy eredményeként. Ezért a polgári jog szankciói, a következményeiket tekintve nem feltétlenül enyhébbek a büntetőjogénál, hanem csak akkor, ha a polgári bíróságok is kellőképpen tiszteletben tartják a véleménynyilvánítás szabadságát.

Emiatt is nagy jelentőségű, hogy 2000 májusában – mint a Bíróság újabb döntéseit ismertető Bán a Bergens Tidende-ügyhöz[324] fűzött kommentárjában kiemeli – a strasbourgi bírók egy polgári jogi eset kapcsán is a véleményszabadságot részesítették előnyben a jó hírnév védelmével szemben.[325] Az ügy tárgya az volt, hogy a norvég Legfelsőbb Bíróság 200 millió forintnak megfelelő összegű kártérítést ítélt meg egy neves sebésznek, az ország egyik nagy példányszámú napilapjában közölt riportsorozat miatt.[326] A cikkek az orvos által végzett, az utókezelések elmulasztása miatt is kétségbeejtően rossz eredményt hozó plasztikai mellműtétekről tudósítottak, megszólaltatva az elkeseredett pácienseket. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete alapján végül – a strasbourgi bírók szerint a véleménynyilvánítás jogát demokratikus társadalomban szükségtelen beavatkozásával sértő – Norvégiának kellett a Legfelsőbb Bírósága által megítélt összeget elégtételként megfizetnie az európai bírói fórumhoz forduló kérelmezőknek.

Egy másik, Bán Tamás által leírt polgári ügy sajátossága az, hogy egy közszereplő véleménynyilvánítási szabadsága kapcsán került a strasbourgi bírók elé.[327] Andreas Wabl, volt zöld párti parlamenti képviselő 1988-ban, egy katonai repülőgépek telepítése ellen szervezett tüntetésen, a rendőrséggel kialakult összetűzés közben megkarmolta az egyik rendőr karját. Mintegy két hónappal később, a Steierkrone című helyi lap címlap-sztorija azt állította, hogy a rendőr élete tönkrement attól való rettegésében, hogy Wabl AIDS-vírussal fertőzte meg őt. A Steierkrone néhány nappal később bocsánatkérést tett közzé. Wabl azonban az újság kiadója ellen rágalmazás miatt büntetőpert indított, amelyben kártérítést kapott, az őt megkövető írás megjelenése napján tartott sajtótájékoztatóján pedig „náci újságírás"-nak minősítette a lap korábbi cikkét. Ez utóbbi kijelentése megismétlésétől tiltotta el, egyúttal helyreigazításra is kötelezve őt, a lap által indított polgári perben az osztrák Legfelsőbb Bíróság.[328] Bármily meglepő, ezen ítélet a strasbourgi bíróság szerint nem sértette az Európai Emberi Jogi Egyezmény 10. cikkét.[329] Pedig annak ellenére, hogy Ausztriában a náci propaganda a II. világháború óta bűncselekmény, az ország történelme tulajdonképpen alapot ad Wabl állításának. A nemzetiszocialista rendszer ugyanis a homoszexuálisokat is üldözte, akik az AIDS-vírussal gyakrabban fertőzöttek, mint mások. De még e tény ismerete nélkül sem lenne indokolható Wabl

321 Bán, i. m.: 150.
322 Halmai, i. m.
323 Bán, i. m.: 151.
324 Bergens Tidende és társai kontra Norvégia, 2000. május 20.
325 Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/3., 118–119.
326 Megjegyzendő, hogy az első-, és a másodfokú bíróságok elutasították a sebész keresetét, ami azt a sovány vigaszt nyújthatja számunkra, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem csak Magyarországon, hanem a szóban forgó ítélet tanúsága szerint az egyik skandináv mintademokráciában is kevésbé van tudatában a szólásszabadság értékének, mint az alsóbb szintű bíróságok.
327 Bán, i. m.
328 Megjegyzendő, hogy az első- és másodfokú bíróságok ebben az ügyben is elutasították a szólásszabadság korlátozására irányuló keresetet, a Legfelsőbb Bíróság azonban Ausztriában is a véleményszabadság megszorítása mellett döntött.
329 Andreas Wabl kontra Ausztria, 24773/94 számú kérelem.

véleményszabadságának korlátozása, különösen, mivel az általa bírált lap, illetve annak munkatársai maguk is közszereplőnek minősülnek.

A Bán által együtt ismertetett, két rendőri erőszakkal kapcsolatos eset, a Nilsen és Johnsen kontra Norvégia, valamint a Thorgeir Thorgeirson kontra Izland ügyek[330] közül az előbbiben az őket bíráló közszereplők válasz-bírálatát megfogalmazó közszereplők véleménynyilvánítási szabadságát viszont megvédte a strasbourgi bíróság. A két kérelmező, a bergeni rendőregyesület vezetői, nyilatkozataikban sértő szavakkal illették a rendőrségi erőszakot korábban kivizsgáló bizottság volt elnökét, a büntetőjog professzorát, aki számos publikációjában élesen bírálta a rendőrséget. A professzor feljelentésére indult eljárás eredményeként a norvégiai bíróság pénzbüntetést szabott ki a két rendőrre. A strasbourgi bírók szerint azonban, a közügyekben folytatott vita szabadságához fűződő érdek a nyilvános kritikára válaszolók esetében is igazolja még az indulatos véleménynyilvánítást is, különösen mivel az szintén keményen megfogalmazott bírálatra adott válasz volt. Ehhez még hozzátehető, hogy nem csak a rendőrök, hanem szerepvállalása következtében az ügyben érintett professzor is közszereplőnek minősül.

Az említett izlandi esetben Thorger Thorgeirson író, vizsgálatot és reformokat sürgetve, éles stílusban kritizálta a szerinte gyakran előforduló rendőri brutalitást. Emiatt az izlandi büntetőbíróság elmarasztalta köztisztségviselők becsmérléséért, amit a strasbourgi bírók viszont a véleménynyilvánítási szabadság megsértésének ítéltek. A Thorgeirson-ügyben tehát a közszereplők bírálhatóságának alapváltozatáról volt szó: atról a helyzetről, amikor valakit – aki íróként feltehetően maga is közszereplő – közhivatalnokok bírálata miatt országa bíróságai elmarasztalnak. Az imént összefoglalt norvég esetben viszont a kritizált közhivatalnokok véleményszabadsága volt a tét. Ez utóbbinak az is külön jelentőséget ad, hogy mint azt korábban már említettem, amennyiben nem köztisztségviselőkről van szó, akkor valaki éppen azáltal is minősül közszereplőnek, hogy az őt érő bírálatokra könnyebben tud nyilvánosan válaszolni, mint más magánszemélyek.

A két rendőri erőszakot érintő esetben[331] egyaránt fellelhető a valóság bizonyításának már elemzett problematikája. A strasbourgi bírók

330 Bán: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/1., 151–153.

331 Érdemes emlékeztetni arra, hogy a New York Times v. Sullivan-ügyben vitatott hirdetés is a rendőrség jogsértő – és diszkriminatív – fellépéseit bírálta.

megállapították, hogy Thorgeirson cikkei nem tényállításokat, hanem híreszteléseket tartalmaztak, amelyek valóságának bizonyítása nem lehetséges, Nilsen és Johnsen véleményére pedig ugyanez vonatkozik. Mint a Castells-ügy, e példák is azt mutatják, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága a valóság bizonyításának értelemszerűen lehetetlen eseteiben ugyan védelmet nyújt a közszereplők bírálóinak, a tényállítások igazolásának terhét viszont egyelőre a közügyek kritikus hangú vitatóin hagyja, ezzel szűkítve a közbeszélgetés szabadságát.

Az előbbiekben elemzett ügyek[332] alapján tehát, összegezve megállapítható: a TV2 szerkesztőinek nem csak az adhatott volna több esélyt Strasbourgban, hogy az ottani bírók talán jobban pártolják a szólás szabadságát, mint legalábbis némely magyarországi kollégájuk. Az Európai Emberi Jogi Bíróság a büntetőjogi személyiségvédelem kifogásolásával, valamint – a Dalban-ügyben hozott döntése értelmében – a valótlannak bizonyult állítások miatti gondatlansági felelősség korlátozásával a 36/1994. AB határozatnál fokozottabb védelmet nyújt a közszereplők bírálóinak. A tényállítások valóságának bizonyítási terhe azonban a strasbourgi bíróságon is a TV2 munkatársaira nehezedett volna.

A közszereplők bírálóinak esélyei az Egyesült Államokban

Végül, az összehasonlítás kedvéért érdemes abba is belegondolnunk, hogy a TV2-nek milyen esélyei lettek volna az amerikai bíróságokon. Kétségtelen, hogy a New York Times-szabály biztató kilátásokkal kecsegtette volna a tévétársaság döntéshozóit: egyértelműen csak polgári perrel kellett volna számolniuk, annak – elképzelhetően súlyos –, pénzügyi következményeivel pedig vitathatatlanul a bizonyítás terhétől mentesen, továbbá nem a hanyagság esetlegesen meghatározott mércéje szerint, hanem a teljes nemtörődömség felelősségi szabálya alapján kellett volna szembenézniük.

Cenzúra persze az Egyesült Államokban is létezik.[333] Az *Insider* című filmben bemutatott történet például – amely a TV2 sztori párja lehet –, a dohányipar visszaéléseit leleplező CBS tévétársaság interjújának üzleti összefonódások miatti letiltásáról szól, tehát nem politikai, hanem

332 Lásd továbbá a Feldek v. Slovakia, valamint a Tammer v. Észtország ügyeket.

333 Lásd például: Laventhol, David (szerk.): The Truth About Self-Censorship. *Columbia Journalism Review*, May/June 2000.; Roth, Gabriel: Too hot to Handle. Project Censored names the top stories buried by the mainstream media in 2000. *The San Francisco Bay Guardian*, April 11–17. 2001, www.sfbg.com.

gazdasági érdekek által irányított cenzúráról.[334] Az interjú közléséért harcoló – a CBS népszerű *60 Minutes* című műsora számára tényfeltáró riportokat készítő – producer azonban valóságos hőssé vált a film révén, ami feltehetően másokat is a cenzúra elutasítására ösztönöz.[335] Miért nem készülnek ilyen filmek Magyarországon is? Talán megkockáztatható az állítás, hogy a jogok érvényesítéséről szóló népszerű mozgóképek Amerikában bevett műfaja egyszerűen hiányzik a magyar filmkultúrából.

Az előzetes cenzúra leghíresebb amerikai esete egyben az arra adott bátor, sajtószabadságot védő válasz szép példája is. A híres Pentagon Papers-ügyben, 1971-ben Nixon elnök megkísérelte megtiltani a hadügyminisztériumban a vietnami háborúban követett amerikai stratégiáról készített dokumentumok közlését. A New York Times és a Washington Post viszont nagy kockázatot vállalva is síkra szállt a közérdekű információk nyilvánossága mellett. A Legfelsőbb Bíróság, rekordsebességgel meghozott döntésében a lapoknak adott igazat.[336]

A közszereplők bírálhatóságának szabadságát pedig, az Egyesült Államokban erőteljesen biztosítja a New York Times-szabály. Magyarországon ellenben nehezen vitathatóak a közügyek „bizonytalanság, megalkuvás, félelem nélkül".[337] Az újságíróknak – és más hivatásos közvélemény-formálóknak – ugyanis, a bizonyítás terhe alatt, nem kizárhatóan akár egyszerű figyelmetlenség miatt is büntetőjogi eljárással kell szembenézniük. A közvéleményt nem foglalkozásszerűen alakítókra szintén büntetőper is várhat, a bizonyítás terhével, igaz, csak a tudottan valótlan, becsületsértő állításokért. A 36/1994. AB határozatból következő, ezen feltételekkel szemben – mint láthattuk –, az Európai Emberi Jogi Bíróság is csak részben nyújt jogorvoslatot. A TV2 döntéshozói elképzelhetően ezért sem vállalták a bírósági eljárás kockázatát.

334 Megjegyzendő, hogy elképzelhető olyan felfogás, amelyik a cenzúra fogalmát a szólásszabadság állami korlátozásának esetére tartja fenn.

335 Hasonló hatást fejthetnek ki az újságíró mesterség alapnormáit összefoglaló munkák. Lásd például: Kovach, Bill–Rosenstiel, Tom: *The Elements of Journalism – What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. New York: Crown Publishers, 2001.

336 New York Times Co. v. United States, 403 U. S. 713 (1971). A híres ügyről lásd: Rudenstine, David: *The Day the Presses Stopped*. University of California Press, 1996.; Ungar, Sanford J.: *The Papers and the Papers – An Account of the Legal and Political Battle over The Pentagon Papers*. Columbia University Press, 1989.; Ellsberg, Daniel: Lying About Vietnam. *The New York Times*, June 29, 2001.

337 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, (ABH 1994. 277, 283).

A magyar rágalmazási jog, mint esettanulmány mutatja, hogy még a viszonylag szólásszabadságot védő – a New York Times-szabály különleges részleteit[338] viszont nélkülöző – szabályozás sem segítheti elég hatékonyan a sajtót demokratikus hivatása betöltésében, és a polgárokat a szólás és az információ szabadságához való joguk gyakorlásában. Az Egyesült Államokban kialakított, a közszereplők bírálhatóságát biztosító kivételes garanciák hiánya elkerülhetetlenül fagyasztó hatással van a véleménynyilvánítás szabadságára. A New York Times-szabály ezért követendő alkotmányos mérce, ami segítené a magyar sajtót, és a közbeszélgetés más magyarországi résztvevőit – valamint bármely demokrácia médiáját és polgárait – véleményük öncenzúrától mentes kifejezésében. Tehát nem indokolt afféle különleges amerikai találmánynak tekinteni, ami másutt nem működhet, hanem az Európai Emberi Jogi Bíróság, a magyar Alkotmánybíróság, és más országok erre hivatott testületei is hasonló tesztet fejleszthetnének ki.

338 Hangsúlyozandó, hogy itt a New York Times-szabály különlegesen szólásszabadságot védő elemeiről van szó, a közszereplők magánszemélyeknél szabadabb bírálhatósága ugyanis már egyre több országban elfogadott. Lásd például Kevin Boyle áttekintését az Amerikai Államok Szervezetének Emberi Jogi Bizottsága és az Európai Emberi Jogi Bíróság, valamint Magyarország, Németország, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, India és Ausztrália vonatkozó joggyakorlatáról. *Statements on Behalf of Rafael Marques*, www.soros.org.

5. Egy szólásszabadság-jogi mérce kalandos története

A *„clear and present danger"-teszt felemelkedése, bukása és újrafogalmazása*

Az amerikai szólásszabadság-jog híres formulájának eredete az 1910-es évek végének politikai eseteiig vezet vissza. A rendre baloldali véleménynyilvánítók bebörtönzésével végződő ügyek sora elé, mintegy mottóul, ideillenek Thomas Jefferson 1801-ben, elnöki beiktatásakor mondott szavai: „Ha lenne közöttünk bárki, aki fel akarná oszlatni ezt az Uniót, vagy meg akarná változtatni köztársasági formáját, hagyjuk őket zavartalanul állni, mint emlékműveit a biztonságnak, amellyel a vélemény hibája tolerálható, ahol a szabadon hagyott értelem küzdhet vele."[339]

Egy fontos előzmény: a Masses-ügy

Az amerikai alkotmány első kiegészítésének értelmezését megalapozó „clear and present danger"-teszt kialakításának első mérföldköve a Masses-ügy,[340] amelyben radikális baloldali nézetekkel kapcsolatban először fogalmazódott meg szólásszabadság-párti ítélet Amerikában. New York-ban, a híres anarchista, Emma Goldman volt az egyik kiadója a Masses című újságnak. A lap terjesztését a város postamestere a postaügyi miniszter utasítását követve a kémkedési törvény[341] alapján megtiltotta. A kerületi bíróságon azonban Learned Hand bíró a lap javára ítélt.

339 Jefferson, Thomas: *Inauguration Address*. March 4, 1801. „If there be any among us who would wish to dissolve this Union or to change its republican form, let them stand undisturbed as monuments of the safety with which error of opinion may be tolerated where reason is left free to combat it."

340 Masses Publishing Co. v. Patten. District Court, S. D. New York. July 24, 1917.

Döntése, amelyet a másodfokú bíróság elutasított, először nem kapott kedvező értékelést. Hamarosan megmutatkozó hosszabb távú hatását viszont jól érzékelteti, hogy 1920. október 25-én Zechariah Chafee levélben kérte Hand-et, hogy *Freedom of Speech*[342] című művét – a következő generáció számára meghatározó szólásszabadság-jogi könyvet – neki ajánlhassa, amihez Hand persze a legnagyobb örömmel járult hozzá.[343] Hand pontosan körülhatárolta a Masses terjesztésének megtiltására felhozott törvényi rendelkezések szerint valóban nem postázható közlések körét. Kifejtette, hogy valójában csak az Egyesült Államok haderejének működését, vagy sikerét szándékosan gátló, tudottan téves álltások, továbbá a sorozást akadályozni kívánó, vagy az amerikai hadseregben szándékoltan engedetlenséget vagy zendülést okozó, illetve annak előidézését megkísérlő publikációk nem postázhatóak. Hand arra a következtetésre jutott, hogy a Masses azon száma, amelynek terjesztését a postamester megtiltotta, semmiféle, a törvény rendelkezései alá eső kijelentést nem tartalmazott. Hand, bár nem hivatkozott az alkotmány első kiegészítésére, védelmébe vette a mégoly élesen kifejezésre juttatott kritikus véleményeket, szemben a törvény által tiltott, szándékosan hamis tényállításokkal:

„Nekem úgy tűnik, hogy ha valaki nem buzdít másokat arra, hogy kötelességük, vagy érdekük megszegni a törvényt, akkor az illető nem ítélhető el törvénysértés okozásának kísérletéért. Ha nem ez a teszt, akkor nem látok menekülést a következtetéstől, hogy e paragrafus szerint törvénytelen bármely politikai agitáció, amelyről feltehető, hogy lázító hangulatot kelt."[344]

Mint az idézetből kitűnik, Hand arra összpontosított, hogy a veszélyes, vagy annak tűnő beszéd megvalósítja-e a törvénysértésre való izgatást, mint a szólás egy különleges kategóriáját. Hand ettől tette függővé a beszéd korlátozhatóságát, különbséget téve védett, és nem védett, mivel bűncselekmény elkövetésére buzdító beszéd között, az utóbbit büntethetőnek ítélve. Ezzel szemben Oliver Wendell Holmes, a „clear and present danger"-teszt megalapozója a szólás körülményeit tekintette meghatározónak a beszéd tettre gyakorolt hatását illetően,[345] amikor a Legfelsőbb Bíróság jóval több, mint egy évszázaddal az alkotmány első kiegészítésének elfogadása[346] után nekilátott a szólásszabadságot védő híres rendelkezés azóta is tartó, a történelmi és a technikai változások miatt végeérhetetlenül alakuló értelmezésének. Mint látni fogjuk, az első kiegészítés felébresztett szelleme sokáig csak kisebbségi véleményekben kapott hangot.

A teszt megfogalmazása: a Schenk-ügytől az Abrams-ügyig

Akárcsak a Masses-ügy, az 1919-ben a Legfelsőbb Bíróság elé került perek is anarchista és szocialista vezetőket érintettek. Az első esetben, a Schenk-ügyben[347] a szocialista párt általános titkárát, egyúttal központjának vezetőjét ítélték el a kémkedési törvény alapján, szándékoltan a sorozással szembeni engedetlenségre ösztönző röplapok terjesztése miatt. Ebben az esetben tehát már nem egy folyóirat postázásának megtagadásáról volt szó, ami előzetes cenzúrának tekinthető. A röplapok terjesztésének szankcionálása utólagos jellege ellenére mégis fenyegetőbb volt, figyelemmel a törvény büntetési tételeinek felső határára, 10 000 dollárra, illetve 20 év börtönre. A Legfelsőbb Bíróság véleményét szövegező Holmes bíró ebben az ügyben írta le a „clear and present danger"-teszt első változatát. Mint Chafee írta, „Holmes kidolgozott egy formulát, amely jó sok elnyomást érvénytelenített volna, és megnyerte ehhez egy egyhangú Bíróság szilárd tekintélyét."[348] E győzelem ára azonban az volt, hogy – a híres teszt történetének számos érdekessége közül az egyikként –, Holmes és a bíróság megerősítette Schenk elítélését.[349] Holmes szerint ugyanis, a háborús körülmények

342 Chafee, Zechariah: *Freedom of Speech*. Harvard University Press, 1920.

343 Chafee és Hand levelezését lásd: Gerald Gunther: Learned Hand and the Origins of Modern First Amendment Doctrine: Some Fragments of History. *Stanford Law Review*, Volume 27: Page 719, February 1975.

344 Masses Publishing Co. v. Patten.

345 A szólás – például a mozgógépeken ábrázolt erőszak – cselekedetekre gyakorolt hatásának vizsgálata külön terjedelmes tanulmányt igényelne, akárcsak annak az elemzése, hogy hol húzódik a határ beszéd és tett között.

346 Az amerikai alkotmány első tíz kiegészítését tartalmazó Bill of Rights-t 1791-ben fogadták el. Lásd Halmai: *A véleményszabadság határai*.

347 Schenk v. United States, 249 U. S. 47 (1919).

348 Chafee, Zechariah Jr.: Book Review. 62 *Harvard Law Review*, 891, 1949. Megjegyzendő, hogy Chafee azért fogalmazott feltételes módban, mert mint maga is hangsúlyozta, a bíróság többsége ismételten rosszul alkalmazta Holmes tesztjét. Chafee nem említette viszont azt, hogy mint látni fogjuk, a Schenk-, illetve a Debs-ügyben Holmes maga is támogatta a vádlottak elítélését.

349 A Schenk- és a Debs-ügyben született ítéletek kritikus értékelését lásd például: Kalven, Harry Jr.: *A Worthy Tradition: Freedom of Speech in America*. New York: Harper and Row Publishers, 1988.; de Grazia, Edward: Judicial Restraint. *The Nation*, September 7/14, 1998.

miatt a szocialista vezető cselekedete kimerítette azon követelményeket, amelyeket tesztje ekképpen tartalmazott:

„A kérdés minden esetben az, hogy vajon a használt szavak olyan körülmények között hangzottak-e el, és olyan természetűek-e, hogy tényleges bajok okozásának közvetlen és nyilvánvaló veszélyét idézik elő, amit a törvényhozásnak joga van megakadályozni. Ez közelség és mérték kérdése."[350]

A Holmes nevéhez fűződő teszt már első szövegezésében a körülményeket tartotta meghatározónak. Ezt támasztja alá Holmes sokat emlegetett példája, amit szintén a Schenk-ügyben vetett papírra: „A szólásszabadság legszigorúbb oltalmazása sem védené meg azt az embert, aki csalárdul tüzet kiált és pánikot okoz egy színházban."[351]

Holmes formulája, másként megfogalmazva, már a Schenk-ügyben is a beszéd és a cselekedet közötti kapcsolatra összpontosított, szemben Hand izgatást megvalósító beszéd és azt nem hordozó beszéd között különbséget tevő tesztjével. Holmes mércéje szerint a beszéd akkor büntethető, ha bűncselekménnyé nyilvánított tett elkövetésének világos és közvetlen veszélyét idézi elő. A Schenk-ügyben azonban még a beszéd tendenciájáról is írt Holmes, és tesztjét nem alapozta meg a szólásszabadság elméletével.

A Schenk-ítélet után éppen egy héttel, 1919. március 10-én Eugene Debs-nek, a szocialista párt elnökének egy 1918 júniusában elmondott beszéde miatti elítélését tartotta fenn a Legfelsőbb Bíróság, amelynek véleményét ismét Holmes írta.[352] A törvényi alapot ezúttal is a kémkedési törvény nyújtotta. Debs esküdtszékhez intézett szavai John Stuart Mill érvelését példázzák arról, hogy ha valaki csak egyedül vall egy véleményt, akkor is tiszteletben kell tartani a szabadságát annak kifejtésére az igazság megtalálása érdekében.[353] Debs kijelentette: „Azzal vádoltak meg, hogy akadályozom a háborút. Ezt beismerem. Tisztelt uraim, én gyűlölöm a háborút. Akkor is ellenezném a háborút, ha egyedül lennék."[354] Holmes azonban még nem jutott el odáig, hogy Mill gondolataira is építve, az eszmék piacáról szóló elmélettel értelmezze az amerikai alkotmány első kiegészítését. Erre várni kellett 1919 őszéig, az Abrams-ügy eldöntéséig, ahol Holmes már különvéleményt jegyzett. A Debs-ügyben azonban a „clear and present danger"-tesztről szót sem ejtett, csak arról értekezett, hogy a perbe fogott pártelnök beszédének szándékoltan „...természetes tendenciája és ésszerűen valószínűsíthető hatása a sorozás akadályozása volt".[355]

Mi történt az 1919 márciusa és novembere között eltelt nyolc hónap során? A Holmes-t ért egyik fontos hatás előzménye egy évvel korábbra nyúlik vissza. Bármily meglepő ugyanis, az idő véletlennek hívott nagy hatalmú játékszere révén egy vonatút is komoly szerepet játszott az amerikai szólásszabadság történetében. 1918. június 19-én Holmes és egy másik bíró, ugyanarra a New Yorkból New Englandba tartó vasúti szerelvényre váltott jegyet. A Legfelsőbb Bíróság legendás, idős tagjának, az amerikai polgárháború északi oldalon harcolt veteránjának útitársa nem más volt, mint Learned Hand, a Masses-ügy beszélő nevű bírója. Mialatt nyári szabadságukra vitte őket a vasparipa, Hand-nek alkalma volt hosszan társalogni Holmes-szal. Szóba kerültek a szólásszabadság-jogi esetek, és a többségétől eltérő vélemények elnyomása is. A közösen megtett utat Hand által kezdeményezett levelezés követte. Hand a Holmes-nak az Abrams-ügyben írt különvéleménye után küldött, 1919. november 25-én keltezett örömteli gratulációját – amit Holmes válaszában meleg szavakkal köszönt meg –, a szólásszabadságot korlátozó hisztéria veszélyeit jól érzékeltetően így fejezi be: „Nem tudom, hogy mennyire félnek beszélni a bármely értékes mondandóval bíró emberek, de bizonyos vagyok abban, hogy a közönség általában véve gyorsan demoralizálódik az arányosság és a türelem valamennyi értelmében. Azok számára, akik nem magabiztosak mindennel kapcsolatban, és különösen azok számára, akik nem

350 Schenk v. United States. 52. „The question in every case is whether the words used are used in such circumstances and are of such a nature as to create a clear and present danger that they will bring about the substantive evils that Congress has a right to prevent. It is a question of proximity and degree."

351 Uo.: 52. Baker szerint Holmes minden bizonnyal nem a képzeletéből merítette érzékletes példáját, hanem egy pár évvel korábban történt tragikus eset alapján írta le azt. 1913-ban, sztrájkoló munkások karácsonyi ünnepségén egy provokátor hamisan tüzet kiáltva olyan pánikot idézett elő, ami 62 gyermek és 11 felnőtt halálát okozta. Lásd: Baker, Edwin C.: *Harm, Liberty, and Free Speech.*

352 Debs v. United States 249 U. S. 211 (1917).

353 Mill: *A szabadságról.* Mill azt is megfogalmazta, hogy a szólásszabadság elnyomásának következtében még a közösség birtokában lévő tudás is holt dogmává válhat.

354 Debs v. United States, 214.

355 Uo.: 216.

átkozottul magabiztosak semmivel kapcsolatban sem, az egek meglehetősen vészjóslónak mutatkoznak."[356]

Feltehetően Hand hatásánál is fontosabb volt azonban az, hogy az Abrams-ügyben Holmes-nak már a módosított kémkedési törvény alapján hozott ítélettel volt dolga. Az 1918-ban elfogadott módosítás[357] révén a jogszabály a XVIII. század végének hírhedt lázítási törvényéhez[358] volt hasonlatos. A kémkedési törvény új változata gyakorlatilag a kormány bármely kritikájának elfojtására lehetőséget adott, teljesen függetlenül attól, hogy a perbe fogott beszéd bűncselekménynek nyilvánított tetthez vezethetett-e.

A röplapok 1917 augusztusában történt terjesztéséért indított Schenkperrel szemben, az Abrams-ügyre[359] már a módosított törvény vonatkozott. Az utóbbi esetben is háborúellenes röplapok terjesztése miatt indult büntetőeljárás. Ezúttal orosz emigránsok próbálták 1918 augusztusában New Yorkban terjeszteni azon nézetüket, amely szerint az Egyesült Államok háborús részvétele nem csak Németország ellen irányul, hanem az orosz forradalom leverését is célozza, ezért általános sztrájkra szólították fel nem csak a lőszergyárak, hanem más üzemek munkásait is. Ebben az ügyben írta Holmes azt a különvéleményét, amely a Legfelsőbb Bíróság történetében megnyitotta az alkotmány első kiegészítésének az értelmezését. Ezt követően Holmes és Brandeis bíró, több szólásszabadság-esetben fogalmaztak emlékezetes különvéleményeket, amelyek az első kiegészítés elméletének hosszú távon meghatározó alapvetéseivé váltak.[360]

356 Gunther: *Learned Hand and the Origins of Modern First Amendment Doctrine: Some Fragments of History.* Vincent Blasi, a Columbia Egyetemen tartott előadásában, a pszichológiai magyarázatok iránti hangsúlyozott fenntartással, de megemlítette, hogy a gyermektelen Holmes talán fiaként is tekinthetett Handre, ami növelhette az utóbbi hatását. További magyarázatként szolgálhat a kritikusai véleményére adó Holmes fordulatára, hogy az antikommunista hisztéria erősödése közben – amit jól tükrözött a kémkedési törvénynek a szólásszabadság önkényes korlátozására lehetőséget nyújtó módosítása –, a Schenk-ügyben megfogalmazott teszt pozitív értékelése ellenére számos bírálat érte a szólásszabadság megszorítását igazoló, általa írt legfelsőbb bírósági ítéletekért.

357 Espionage Act of June 15, 1917, as amended May 16, 1918.

358 Sedition Act of 1798. Lásd Halmai: *A véleményszabadság határai.*

359 Abrams v. United States, 250 U. S. 616 (1919).

360 Lásd Lewis, Anthony: *Make No Law,* Ch. 9.: Holmes and Brandeis, Dissenting.

Holmes az Abrams-ügyben is fenntartotta azt a korábbi álláspontját, amely szerint háborús körülmények között bizonyos véleménynyilvánítások veszélyesebbek, és ezáltal korlátozhatóbbak lehetnek, mint békeidőben. Hangsúlyozta azonban, hogy a szólásszabadság jogának alapelve mindig ugyanaz: ha a közlés magánjogokat nem érint, akkor csak a közvetlen veszély indokolhatja a kormány beavatkozását. „A törvényhozás bizonyosan nem tilthat minden olyan erőfeszítést, amely az ország véleményének megváltoztatására irányul"[361] – írta Holmes, hozzátéve, hogy „egy buta röplap titkos publikálása egy ismeretlen ember által"[362] nyilvánvalóan nem idézhet elő azonnali veszélyt. Holmes ekkor tehát már a szavak veszélyességét is másképpen ítélte meg, mint a korábbi ügyekben, egyenesen kijelentve, hogy „a vádlottaknak ugyanúgy joguk volt közzétenni" a röplapokat, „mint ahogyan a kormány publikálhatja az alkotmányt".[363]

Különvéleményének igazi jelentőségét viszont az adja, hogy míg a Schenk- és a Debs-ügyekben lényegében büntetőjogi megközelítést alkalmazott, az Abrams-ügyben az első kiegészítést értelmező szólásszabadság-elméletre alapozta érvelését:[364] az eszmék piacának elképzelésére. Ékesszóló szavai az első kiegészítésnek tulajdonított elméletek sorának nyitányát jelentik:

„...amikor az emberek felismerték, hogy az idő számos hadakozó hittel terhes, meggyőződhettek arról, még annál is jobban, mint ahogyan a saját maguk viselkedésének alapjaiban hittek, hogy a vágyott alapvető jó inkább elérhető az eszmék szabad kereskedelme által – hogy az igazság legjobb tesztje a gondolat hatalma, amellyel az elfogadtatja magát a piac versenyében, és hogy az igazság az egyetlen alap, amelyen kívánságaik biztonságosan teljesíthetőek. Mindenesetre ez a mi alkotmányunk elmélete. Ez kísérlet, mint ahogyan az egész élet kísérlet. [...] Amíg e kísérlet a rendszerünk része, úgy gondolom, hogy folytonosan őrködnünk kell a gyűlölt és hitünk szerint halállal terhes vélemények kifejezésének ellenőrzését célzó kísérletekkel szemben, kivéve, ha azok oly közelítően fenyegetnek a törvény jogos és halasztást nem tűrő céljaival szembeni

361 Abrams v. United States, 628.

362 Uo.: 628.

363 Uo.: 629.

364 A Holmes által e három ügyben írt véleményekről lásd: Robert Post: Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence. 88 *California Law Review,* 2353 (2000).

beavatkozással, hogy azonnali közbelépésre van szükség az ország megmentése érdekében."[365]

Holmes gondolatmenete tehát a következő: a közösségnek vágyai eléréséhez szüksége van az igazság megismerésére, azt pedig az eszmék szabad versengése segítheti elő leginkább, ezért még az utálatosnak tartott nézeteket sem szabad elfojtani, mert azok is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az igazság végül győzedelmeskedjen az eszmék piacán. A szabad szólás eszerint nem egyéni jog, hanem a közjót szolgáló eszköz. A „marketplace of ideas" teóriája tehát jellegzetesen instrumentális igazolását nyújtja a szólás szabadságának.[366] A vélemény kinyilvánításának jogát nem mindannyiunk önértékű személyes szabadságának, hanem pusztán a közösséget az igazsághoz közelebb juttató alkalmatosságnak tekinti.

Az eszmék piacán győzedelmeskedő igazság elképzelése ráadásul meglehetősen kérdéses.[367] Az volt már Mill, majd Holmes idejében is. A modern tömegmédiumok korában pedig különösen óvatlan azt feltételezni, hogy a demagóg hazugságok szükségszerűen alulmaradnak a nyílt vitában.

365 Abrams v. United States, 630. „...when men have realized that time has upset many fighting faiths, they may come to believe even more than they believe the very foundations of their own conduct that the ultimate good desired is better reached by free trade in ideas – that the best test of truth is the power of the thought to get itself accepted in the competition of the market, and that truth is the only ground upon which their wishes safely can be carried out. That at any rate is the theory of our Constitution. It is an experiment, as all life is an experiment. [...] While that experiment is part of our system I think that we should be eternally vigilant against attempts to check the expression of opinions that we loathe and believe to be fraught with death, unless they so imminently threaten immediate interference with the lawful and pressing purposes of the law that an immediate check is required to save the country."

366 A véleményszabadság instrumentális és konstitutív igazolásáról lásd: Halmai: *A véleményszabadság határai.* IV. fejezet, 2. rész.

367 A „marketplace of ideas"-elmélet elemzését lásd például: Schauer, Frederick: *Free Speech: A Philosophical Enquiry.* 1982.; Baker, Edwin C.: *Human Liberty and Freedom of Speech.* Oxford: Oxford University Press, 1989.; Fish, Stanley: Fraught With Death: Skepticism, Progressivism, and the First Amendment. *64 University of Colorado Law Review,* 1061, 1993. Bernard Williams, a Berkeley-i California Egyetemen tartott előadásában így értékelte a „marketplace of ideas"-elméletet: „It is instrumental and it is not working, which means that it is really bad.") (Instrumentális és nem működik, ami azt jelenti, hogy valóban rossz.)

Feltehetően az internet nyitott, szabad rendszerétől, és számos pozitív hatásától sem remélhetjük a nyilvánosság szerkezetének[368] igazságot győzelemre vivő átalakulását. A közmédia éppen azért alapvető fontosságú minden demokrácia számára, mert általa – ha valóban a köz érdekében működik –, az ésszerű, méltányos közbeszélgetés és a tájékozottság erősíthető a demagógia és a tudatlanság ellenében. Az igazság sikere azonban még autonóm közrádiók és köztelevíziók segítsége esetén is távol áll a bizonyosságtól. Mint Robert Post írja, az igazság keresése az eszmék piacán „...közösen osztott társadalmi szokások fontos készletét igényli: az odafigyelés és az önértékelés képességét éppúgy, mint az értelem hagyományai iránti elkötelezettséget, ami viszont maga után vonja a tárgyilagosságra, az elfogulatlanságra, az udvariasságra és a kölcsönös tiszteletre való törekvést".[369]

Az „eszmék piaca" – elmélet mégis az egyik legnagyobb hatású értelmezése nem csak az amerikai alkotmány első kiegészítésének, hanem általában a szólás szabadságának is. Elterjedtsége elméletileg viszont legfeljebb annyiban igazolhatja a teóriát magát, mint ahogyan az eszmék piacán uralomra jutó nézet az igazság megjelölésre számot tarthat, különben a véleményszabadság igazolásait nem koherenciájuk és meggyőző voltuk szerint értékelnénk, hanem éppen az egyik igazolás, azaz a „marketplace of ideas" – elmélet szerint. Ez utóbbi, gyakorlati, szociológiai megközelítésre példa – szemben az elméleti értékeléssel –, Post megállapítása az amerikai alkotmánynak a szólás személyes szabadságára alapozó értelmezésével kapcsolatban. Post, miután elemzi az első kiegészítésnek a „eszmék piacára", a demokratikus önkormányzásra, valamint az utóbbiban való személyes részvételre építő elméleteit, a következőt írja: „E rövid esszében csak az első kiegészítés legfontosabb elméleteit vitathattam meg, azonban bizonyosan vannak továbbiak. Számos kiemelkedő professzor érvelt például amellett, hogy az első kiegészítést akként kellene értelmezni, hogy az védje" a személyes szabadságot, „...és alkalmanként születtek bírósági döntések, amelyek megmagyarázhatatlannak tűnnek" az arra való hivatkozás nélkül. „De nincs túl sok ilyen döntés, és így az elmélet nem tűnik túl erőteljesnek."[370] Ez az értékelés azonban mintha maga is az eszmék piacának logikáját követné: a

368 Lásd Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Budapest: Századvég Kiadó, 1993.

369 Robert Post: *Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence.* 2365.

370 Post, i. m.: 2372.

legszélesebb körű támogatást kapó igazolások ugyanis egyáltalán nem feltétlenül a leghelytállóbbak. Baker-nek a második fejezetben említett beszélő-központú megközelítése például nem attól helyes, vagy helytelen, hogy az eszmék piacán hányan fogadják el azt.

Holmes érvelésének mindenesetre már önmagában az erőt adott, hogy az első kiegészítés – és a szólásszabadság – elméletével alapozta meg „clear and present danger"-tesztjét. A konkrét esetet, az Abrams-ügyet illetően így meggyőzően juthatott arra a következtetésre, hogy az első kiegészítés kizárja a lázító rágalmazás vádja alapján történő elítélést.[371] Különvéleménye jól példázza azt, amit Post ír arról, hogy egy adott eset indokolható eldöntését segítő jogi doktrína csak a szólásszabadság egyik meggyőzően védhető elméletére épülhet.[372] Post szerint e megalapozás nélkül az egyes döntések indokolása még akkor is zavaros, ha maguk a határozatok, a kacskaringós utakat bejáró precedensekről szóló érvelésbe belegabalyodó bírók ösztönös ítéletének megfelelően helyesek is lehetnek.

Vincent Blasi szerint Holmes a hatalommal való visszaéléshez, a vélemények politikai ellenőrzéséhez képest tartotta jobbnak az eszmék versengését: „A piac igazolása, ebben az olvasatban az, hogy a legéletképesebb alternatívája az ellentmondást nem tűrő rendeletnek. Az állítás szerény, de azért nem kevésbé fontos."[373] Blasi szerint Holmes „...a politikai bizalmatlanság Madison-i retorikáját alkalmazza",[374] amikor pedig – tulajdonképpen meglehetősen mérsékelt megfogalmazással – amellett érvel, hogy a törvényhozás nem tilthat meg minden változást célzó kritikus véleményt, Hand véleményét követi, aki így írt a Masses-ügyben: „...a demokratikus kormányzat természetszerű előfeltétele, hogy az ellenséges kritika megítélése nem függ annak lényegi igazságosságától, vagy hangulatának az illendőségétől és szabályszerűségétől".[375]

371 Holmes különvéleményében arra is hangsúlyosan kitért, hogy az Egyesült Államok visszafizette az 1798-as lázítási törvény alapján kirótt pénzbüntetéseket. Abrams v. United States, 630.

372 Post, Robert: *Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence.*

373 Blasi, Vincent: Reading Holmes Through the Lens of Schauer: The Abrams Dissent. *Notre Dame Law Review,* Volume 72:5 1997, 1349.

374 Uo. Blasi Madison klasszikus írására is utal: Madison, James: *Report on the Virginia Resolutions* (1799–1800), reprinted in Marvin Meyers (szerk.): *The Mind of the Founder: Sources of the Political Thought of James Madison.* 1973.

375 Masses Publishing Co. v. Patten. Mint látni fogjuk, Hand idézett sorai szinte visszaköszönnek a 30/1992. (V. 26.) AB határozatból.

Az „eszmék piaca"-elmélet nyilvánvaló önellentmondásai ellenére, Holmes sodró lendületű mondatai teret nyitottak a szólás szabadságának. Bár a továbbiakban Brandeis bíróval együtt jegyzett különvéleményeik szellemét csak évtizedek múltán fogadta el a Legfelsőbb Bíróság többsége, hatásuk mégis meghatározó. Ez jól példázza a jog alakulásának folyamatát. Azt, ahogyan a jogtudomány, a jogrendszer egyes elemeinek kölcsönhatásai, az ítélkezési gyakorlat, a kor politikai viszonyai és a mértékadó szellemi körök befolyása, egy-egy személy szerepe, valamint talán a véletlen hatalma is alakítja egy társadalom meghatározó jogi normáit.

A teszt megerősítése: Holmes és Brandeis különvéleménye a Gitlow-ügyben és a Whitney-ügyben

A Gitlow-ügyben[376] folytatódott a világos és közvetlen veszély-teszt története, újabb, és még továbbiak által követett baloldali véleménynyilvánítók bebörtönzésétől kísérve. Az esetnek az adott különleges jelentőséget, hogy a Legfelsőbb Bíróság ekkor értelmezte először a szövetségi alkotmány első kiegészítését egy állam szólásszabadságot csorbító szabályozásával szemben. A későbbiekben számos esetben – mint például a Sullivan-ügyben[377] – a véleményszabadság védelme egyúttal azt is jelentette, hogy a szövetségi bíróság az első kiegészítés tiszteletben tartására szorította a déli államokat.

A színhely ismét az amerikai jobboldal egy része által „Havannah on Hudson" megjelöléssel is illetett New York. Gitlow-t New York állam büntető törvénykönyve alapján ítélték el, „criminal anarchy" vádjával, amely többek között a kormány erőszakos megdöntésére buzdítást foglalta magában, tehát véleménynyilvánítás volt a per tárgya. Gitlow a Szocialista Párt 1919 júniusában New Yorkban létrehozott radikális baloldali szekciója által választott országos tanács tagja, valamint a szervezet Revolutionary Age című lapjának szerkesztőbizottsági tagja, és a lap menedzsere volt. Ennek megfelelően ő szervezte a kiadvány első – többek között az országos tanács által elfogadott Left Wing Manifesto-t tartalmazó – számának nyomtatását és terjesztését. A Legfelsőbb Bíróság által hosszan idézett Baloldali Kiáltvány kétségtelenül a kormány erőszakos megbuktatására hívott fel, a kérdés azonban az volt, hogy e felhívás előidézett-e a szólás szabadságának korlátozását indokoló veszélyt.

376 Gitlow v. People of New York, 268 U. S. 652 (1925).

377 New York Times v. Sullivan.

Holmes tesztjét tekintve fontos, hogy a kiáltvány egy ponton így fogalmazott: „Ez nem azonnali forradalom kérdése."[378] A bíróság véleményét író Sanford bíró szerint azonban az államtól nem kívánható az, hogy megvárja, míg „az érzékelt veszély biztossá vált",[379] ezért a törvényhozás eldöntheti, hogy „bizonyos jellegű kijelentések olyan alapvető rossz veszélyét hordozzák, hogy azok büntethetőek".[380] Sanford tehát gyakorlatilag szabad kezet adott a törvényhozásnak annak meghatározására, hogy mely beszéd elég veszélyes ahhoz, hogy betiltható legyen. Ő is, mint Hand, beszéd és beszéd között tett különbséget, nem pedig a beszéd külső körülményeit tekintette döntőnek. Hangsúlyozta, hogy szerinte a New York-i törvény értelmében Gitlow véleménynyilvánításának büntethetőségéhez nem volt szükség arra, hogy a kormány erőszakos megdöntését célzó azonnali cselekedetre buzdítson. Ezzel szemben Holmes, akinek különvéleményéhez Brandeis csatlakozott – egyúttal Hand izgatás-elméletére válaszolva, azzal szemben is megvédve tesztjét –, kifejtette:

„Azt állítják, hogy ez a kiáltvány több volt, mint elmélet, hogy ez izgatás. Minden eszme izgatás. Meggyőzni kíván, és ha elhiszik, követik, kivéve, ha valamely más hit többet nyom a latban, vagy az energia némi hiánya születésekor elfojtja a mozgalmat. Az egyetlen különbség a vélemény kifejezése és az izgatás között szűkebb értelemben a beszélő lelkesedése az eredményért. Az ékesszólás felgyújthatja az értelmet. De bármi is gondolható az előttünk lévő önismétlő értekezésről, annak nem volt esélye azonnali tűzvészt keltenie. Ha úgy rendelte a sors, hogy a proletárdiktatúra iránt kifejezett hiteket hosszú távon a közösség meghatározó erői elfogadják, a szabad szólás egyedüli értelme szerint meg kell kapják a lehetőségüket, hogy keresztül vihessék az akaratukat."[381]

378 Gitlow v. People of New York, 658.

379 Uo.: 667.

380 Uo.: 668.

381 Uo.: 671. „It is said that this manifesto was more than a theory, that it was an incitement. Every idea is an incitement. It offers itself for belief and if believed it is acted on unless some other beliefs outweighs it or some failure of energy stifles the movement at its birth. The only difference between the expression of an opinion and an incitement in the narrower sense is the speaker's enthusiasm for the result. Eloquence may set fire to reason. But whatever may be thought of the redundant discourse before us it had no chance of starting a present conflagration. If in the long run the beliefs expressed in proletarian dictatorship are destined to be accepted by the dominant forces of the community, the only meaning of free speech is that they should be given their chance and have their way."

Holmes-nak a Gitlow-ügyben kétségtelenül igaza volt, és zengő szavai meggyőzők a gondolatok természetszerűleg izgató voltával kapcsolatban is. Az idézett rész utolsó mondatának fatalista pragmatizmusa azonban felveti a kérdést: a képtelenségig viszi-e Holmes az eszmék piacának elméletét? Hiszen az igazságot ugyan már az Abrams-ügyben írt véleménye is a versenyben legerősebbnek bizonyuló nézet értelmében határozta meg, ott azonban feltételezhető volt, hogy végül mégiscsak a közjó igazságának érvényre juttatása a versengés célja. A proletárdiktatúráról szóló mondat alapján viszont úgy tűnhet, mintha Holmes szerint a kommunizmus is lehetne győzedelmeskedő igazság a közösség tagjainak önrendelkezése révén, amivel a polgárok önnön autonómiájukat áldoznák fel egy borzalmakhoz és csődhöz vezető kollektivista ideológia oltárán. Valójában azonban nem lehet nem észrevenni, hogy Holmes nem használja az igazság szót a Gitlow-ügyben írt különvéleményében. Ezért a tüzetesebb elemzés nélkül abszurdnak látszó mondat valódi értelme feltehetően nem más, mint a személyes döntés és a közös felelősség súlyának érzékeltetése. Annak kifejezése – aminek Holmes, szavaiból kitűnően nagyon is tudatában volt –, hogy az igazság természetesen nem feltétlenül győz a szabad vitában, de mivel az utóbbi alternatívája az önkényes elnyomás, az igazság érvényesülésének valójában egyetlen esélye a közbeszélgetés minél teljesebb szabadsága. E szabadsággal – mint a szabadsággal általában – nem könnyű élni. Civil bátorság – avagy az 1989-es magyarországi rendszerváltás során oly sokat emlegetett civil kurázsi –, és a felelősség tevékeny vállalása kell hozzá. Nyilván nem véletlenül adta éppen e polgári erények emlékezetes megfogalmazását Brandeis bíró a Gitlow-ügy után két évvel eldöntött Whitney-ügyben írt párhuzamos véleményében,[382] amelyhez Holmes csatlakozott.

A kommunista párttal való kapcsolata miatt – a Legfelsőbb Bíróság szerint alkotmányosan – elítélt Anita Whitney esetének különlegessége az volt, hogy személyében egy jótékonysági szervezetekben aktív, gazdag családból való egyént ítéltek el azért, mert közreműködött a Kaliforniai Kommunista Munkáspárt szervezésében, ami kimerítette a „criminal syndicalism" bűncselekményi tényállását.

382 Whitney v. California, 274 U. S. 357 (1927). Brandeis eljárásjogi okok miatt írt párhuzamos, nem pedig különvéleményt.

Vincent Blasi arra a megállapításra jut, hogy Brandeis véleményét nem eredetisége, hanem meggyőző ereje teszi egyedülállóvá.[383] Valójában azonban Brandeis nem csak megerősítette a nyilvánvaló és közvetlen veszély tesztjét,[384] annak időbeli és a kísérletre vonatkozó feltételeivel, hanem tovább is ment Holmes-nál. Ő ugyanis, mint látni fogjuk, a szólás szabadságát nem csak eszköznek, hanem célnak is tekintette. A tesztet pedig kiegészítette azzal, hogy – szemben a bíróságnak a Gitlow-ügyben Sanford által írt véleményével –, a veszélyt nem ítélheti meg a törvényhozás, mivel a „clear and present danger" mércéjét minden egyes eset körülményeire tekintettel kell alkalmazni, ami természetszerűleg a bíróságok feladata.

Brandeis emlékeztetett arra, hogy a polgárok túlnyomó többsége által tévesnek vagy károsnak tartott nézetek terjesztése nyilvánvaló és közvetlen veszély hiányában nem tiltható. Ennek igazolására – tanulmányom első fejezetében is olvasható mondataival – az Egyesült Államok alapítóinak eszméit idézte fel:

„Azok, akik elnyerték függetlenségünket, hittek abban, hogy az Állam végső célja az emberek szabaddá tétele képességeik fejlesztésére; és hogy a kormányzatban a tanácskozó erőknek kell érvényesülniük az önkénnyel szemben. A szabadságot egyaránt értékelték, mint célt és mint eszközt. Úgy hitték, hogy a szabadság a boldogság titka, és a bátorság a szabadság titka. Felismerték azon veszélyeket, amelyeknek minden emberi intézmény ki van téve. De tudták, [...] hogy veszélyes elbátortalanítani a gondolkodást, a reményt és a képzeletet; hogy a félelem elnyomást szül; hogy az elnyomás gyűlöletet szül; hogy a gyűlölet veszélyezteti a kormányzat szilárdságát; hogy a biztonság ösvénye a feltételezett sérelmek és javasolt orvoslásuk szabad megvitatásának lehetőségében rejlik; és hogy a rossz tanácsok megfelelő ellenszerei a jók."[385]

Brandeis tehát – Holmes Gitlow-ügyben írt, az előbbiekben elemzett mondatának mélyebb értelméhez hasonlóan –, nem botor vakmerőségből áll ki amellett, hogy a vélemény szabadsága csak nyilvánvaló és közvetlen veszély esetén korlátozható, hanem azért, mert az alternatíva veszélyesebb, és semmi jóval sem kecsegtet. Az óhatatlanul önkényes elnyomással szemben a szabad vita, bár kockázatos, de legalább biztosítja az egyén szabadságát és lehetőséget ad a közjó érvényre jutásának. A közbeszélgetés szabad volta ezért valójában sajátosan óvatos, nagyon is alaposan megfontolt választás.

Külön hangsúlyozandó, hogy Brandeis a függetlenség elnyerőinek hitét felidézve elsőként a személyes szabadságról szól, amely önmagában is cél, nem csak a közösség boldogulásának eszköze. Brandeis idézett szavaiból az tűnik ki, hogy az egyén szabadságát éppen azért is értékelte önértékű célként, mert világos volt számára, hogy csak a valóban szabad személyek lehetnek igazán hasznára a demokráciának. Ugyanis amint mégoly fontosnak ítélt, de lényegében a közösségnek alárendelt eszköznek tekintjük a személyes szabadságot, máris elveszítjük azt az értéket, amire a köz boldogulásához szükség van: az egyén csak szabadon kifejthető hozzájárulását. „Bármely demokratikus vállalkozás sikerének az egyénből kell kiindulnia" – olvasható Brandeis egy levelében.[386] Amikor a Whitney-ügyben arról írt, hogy a szabadság cél és eszköz is egyben, valójában a szabadság egyetlen lehetséges olyan megfogalmazását adta, amely az egyén szabadsága mellett a szabad személynek a közösség számára való közreműködését is számításba veszi. A pusztán egyéni célú szabadság ugyanis a közjót hagyja figyelmen kívül, a csak eszközként

383 Blasi, Vincent: The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in Whitney v. California. *William and Mary Law Review*, Volume 29, Summer 1988, Number 4, 694. Blasi egy másik esszéjében az első kiegészítés és a civil bátorság kapcsolatán túlmenően is elemzi azt, hogy miként hat a vélemény szabadsága a jellemre. Blasi, Vincent: Freedom of Expression and Good Character. *Columbia Law Review, 46 UCLA Law Review*, 1567, 1999.

384 Érdemes megemlíteni, hogy Harry Kalven szerint Brandeis a Whitney-ügyben írt véleményében Hand Masses-ítéletére is építve írta le beszéd és cselekedet kapcsolatát. Kalven, Harry Jr.: *A Worthy Tradition*. 161–162. Brandeis valóban idézte Hand döntését, de egyértelműen Holmes tesztjét fejlesztette tovább.

385 Whitney v. California, 375. „Those who won our independence believed that the final end of the State was to make men free to develop their faculties; and that in its government the deliberative forces should prevail over the arbitrary. They valued liberty both as an end and as a means. They belived liberty to be the secret of happiness and courage to be the secret of liberty. [...] They recognized the risks to which all human institutions are subject. But they knew [...] that it is hazardous to discourage thought, hope and imagination; that fear breeds repression; that repression breeds hate; that hate menaces stable government; that the path of safety lies in the opportunity to discuss freely supposed grievances and proposed remedies; and that the fitting remedy for evil counsels is good ones."

386 Alpheus Thomas Mason, Brandeis: *A Free Man' Life*. New York: The Viking Press, 1956, 585. Idézi: Blasi, i. m.: 680.

értelmezett személyi szabadság esetében pedig valójában nem beszélhetünk szabadságról. Közösség boldogulása és egyéni szabadság tehát nem egymással szemben választható lehetőségek, hanem egymást feltételezik.[387] E felfogásra enged következtetni Sólyom László következő megállapítása is: „...a demokrácia és egyéni szabadság elképzelhetetlen a véleményszabadság nélkül".[388]

Brandeis a Whitney-ügyben azt is hangsúlyozta, hogy a véleménynyilvánítás által előidézett veszély okozta kárnak komolynak kell lennie, a veszélynek pedig azonnalinak és egyértelműnek: „A komoly sérelemtől való félelem önmagában nem igazolhatja a szólás és a gyülekezés szabadságának elnyomását. Az emberek féltek a boszorkányoktól és asszonyokat égettek. A beszéd szerepe az, hogy felszabadítsa az embereket az irracionális félelmek fogságából. A szabad szólás elnyomásának igazolásához ésszerűen megalapozottnak kell lennie annak a félelemnek, hogy komoly baj fog bekövetkezni, ha a szabad szólást gyakorolják. Ésszerűen megalapozottnak kell lennie annak a hitnek, hogy az érzékelt veszély küszöbön álló. Ésszerűen megalapozottnak kell lennie annak a hitnek, hogy a megelőzendő baj komoly."[389]

Brandeis, mint arra Blasi felhívja a figyelmet, újra és újra használja a félelem szót: „Azok, akik forradalom által elnyerték függetlenségünket, nem voltak gyávák. Nem féltek a politikai változástól. Nem magasztalták a rendet a szabadság kárára. Bátor, önmagukra támaszkodó embereknek, akik bíznak a demokratikus kormányzat eljárásai során alkalmazott szabad és félelemmentes vita hatalmában, beszédből eredő veszély nem lehet világosnak és azonnalinak ítélhető, kivéve, ha az érzékelt rossz eshetősége oly közvetlen, hogy az bekövetkezhet, mielőtt az alapos vitára lehetőség lenne. Ha van idő vita által rávilágítani a hazugságokra és a tévedésekre, az oktatás folyamatai által elhárítani a rosszat, a használandó ellenszer több beszéd, nem kikényszerített hallgatás. [...] Véleményem szerint ez az alkotmány parancsa. [...] Szabad emberek között a bűncselekmény megelőzésének szokásos módon alkalmazott eszköze az oktatás és a törvénysértés megbüntetése, nem a szólás-, és a gyülekezési szabadság jogainak csorbítása."[390]

Van-e magyar olvasó, akinek Brandeis félelemről és bátorságról írt mondatai nem juttatják eszébe Bibó Istvánnak a bevezetőben már idézett szavait arról, hogy mit jelent demokratának lenni? Bibó így írt: „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. [...] [A] félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély óráiban ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség „bérenc"-einek, az „áruló"-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése."[391]

Bibó, Brandeis és egyúttal Holmes érvelésének hasonlósága már önmagában is megkérdőjelezi azt, hogy a nyilvánvaló és közvetlen veszély szólásszabadság-mércéje valóban jellegzetesen amerikai-e, mint azt szinte kézenfekvően feltételezni szokás. Brandeis egyik életrajzírója és egy barátja nyomán Blasi ráadásul arról is tudósít, hogy Brandeis az európai kultúra számára oly fontos athéni demokráciát tekintette mintának. Periklész temetési beszéde nem csak a boldogság, szabadság és bátorság összefüggéséről szóló mondatához, hanem a közügyekkel való törődés

387 Közösség és egyén, valamint szólásszabadság kapcsolatáról lásd: Post, Robert: *Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse.*; Post, Robert: *Between Democracy and Community: The Legal Constitution of Social Form.*; Post, Robert: Community and the First Amendment. *Arizona State Law Journal*, Volume 29, Number 2, Summer 1997.

388 Tóth Gábor Attila interjúja Sólyom Lászlóval, 400.

389 Whitney v. California, 376. „Fear of serious injury cannot alone justify suppression of free speech and assembly. Men feared witches and burnt women. It is the function of speech to free men from the bondage of irrational fears. To justify suppression of free speech there must be reasonable ground to fear that serious evil will result if free speech is practiced. There must be reasonable ground to believe that the danger apprehended is imminent. There must be reasonable ground to believe that the evil to be prevented is a serious one."

390 Uo.: 377. „Those who won our independence by revolution were not cowards. They did not fear political change. They did not exalt order at the cost of liberty. To courageous, self-reliant men, with confidence in the power of free and fearless reasoning applied through the processes of popular government, no danger flowing from speech can be deemed clear and present, unless the incidence of the evil apprehended is so imminent that it may befall before there is opportunity for full discussion. If there be time to expose through discussion the falsehood and fallacies, to avert the evil by the processes of education, the remedy to be applied is more speech, not enforced silence. [...] Such, in my opinion, is the command of the Constitution. [...] Among free men, the deterrents ordinarily to be applied to prevent crime are education and punishment for violations of the law, not abridgement of the rights of free speech and assembly."

391 Bibó István, i. m.

kötelezettségéhez és a vita bátran vállalt szabadságához is példát adott számára:[392]

„Egyedül mi gondoljuk azt, hogy az az ember, aki nem vesz részt a közügyekben, nem jó semmire, [...] mi hiszünk abban, hogy nem a beszédek rontják el a tetteket, hanem az, ha anélkül cselekszünk, hogy először beszédek által útmutatást kapnánk. [...] a miénk az emberek bátorsága, akik átgondolják, hogy mi lesz a kezükben, és alaposan megvitatják azt; míg más embereket a tudatlanság tesz bátorrá, és a gondolkodás gyávává. [...] ismerjük fel, hogy a boldogság a szabadságban található, és a szabadság a bátorságban."[393]

Brandeis ékesszóló érvei nem csak hosszú távon hatottak,[394] hanem azzal a következménnyel is jártak, hogy Kalifornia kormányzója egy hónappal a Legfelsőbb Bíróság ítéletének meghozatala után kegyelmet adott Whitney-nek.[395] A kormányzó, döntése indokolásában hosszan idézett Brandeis véleményéből, és „a szólás szabadságát „minden szabad amerikait születésétől fogva megillető, nélkülözhetetlen jogként"[396] jellemezte."[397] A Holmes-Brandeis-vélemények meghatározó legfelsőbb bírósági állásponttá válásához azonban még sokáig kellett várni.

A teszt bukása és újrafogalmazása: a Dennis-ügy és a Brandenburg-ügy

A II. világháború után, a kommunizmus számos országbeli uralomra jutása nem kedvezett a szólás szabadságának az Egyesült Államokban. A Dennis-ügyben[398] az Amerikai Kommunista Párt vezetőit a hírhedt kommunista-ellenes törvény, a Smith Act[399] alapján ítélték el, a Gitlow-ügyhöz hasonlóan a kormány erőszakos megdöntését támogató konspiráció vádjával.[400] 1951-ben,[401] a Legfelsőbb Bíróság véleményét író Vinson bíró még csak fontolóra sem vette azt, hogy a beszéd (az agitáció) és a cselekedet közötti összekötő kapocsként, valójában történt e kísérlet a kormány erőszakos megdöntésére, és nem tekintette az elítélés feltételének, hogy a beszéd előidézte-e erőszak azonnali veszélyét. A „clear and present danger"-teszt koherens alkalmazásával nem volt mód elítélni a vádlottakat, ezért Vinson újrafogalmazta az irányadónak tekintett mércét. Könnyű dolga volt, mert nem kellett mást tennie, mint elfogadnia a történet e pontján ismét meghatározó szerepet játszó Hand bíró új tesztjét. Hand, aki ekkor az ügyben másodfokon eljáró fellebbviteli bíróság főbírója volt, meglepő módon, ezúttal a szólás megszorítását támogatta, követendő mérceként azt fogalmazva meg, hogy a bíróságoknak „minden ügyben fel kell tenniük a kérdést, hogy vajon a »rossz« súlyossága, leszámítva abból a valószínűtlenségét, igazolja-e azt, hogy a szabad szólás ilyen csorbítása szükséges a veszély elkerüléséhez."[402]

Szembetűnő, hogy Hand formulája, a Holmes–Brandeis-teszttel ellentétben, nem az alkotmány első kiegészítését értelmező elméletre épül, és ennek következtében abból levezetett mércét – legalábbis tárgyilagosan alkalmazható mércét – sem nyújt az esetek eldöntésére hivatott bírók számára. Ezért tesztje nem működőképes, teljesen önkényes jogalkalmazást tesz lehetővé, mivel nem ad útmutatást arra nézve, hogy mi igazolja a szólásszabadság megszorítását, és mi nem. Ahány bíró,

392 Az ókori és a modern szabadság-felfogás különbségéről ugyanakkor lásd: Constant, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997.

393 Periklész temetési beszéde. In: Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború története*. Budapest: Európa Kiadó, 1985.

394 Mint Blasi írja, számos alapvető fontosságú legfelsőbb bírósági szólásszabadságdöntés, vagy különvélemény idézte Brandeis emlékezetes mondatait. Blasi: *The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in Whitney v. California*. 682–683.

395 Ebben elképzelhetően az is szerepet játszhatott, hogy Whitney egy volt kaliforniai szenátor lánya és egy legfelsőbb bírósági bíró unokahúga volt. Az ügy hátteréről és részleteiről lásd Blasi, i. m.

396 The Pardon of Anita Whitney. *The New Republic*, Augusztus 10, 1927.

397 Blasi, i. m.: 697.

398 Dennis v. United States, 341 U. S. 494 (1951).

399 Smith Act, 54 Stat. 671, 18 U. S. C. (1946 ed.).

400 A kormány erőszakos megdöntése melletti agitáció példájaként 2001. május 1-jén, a Revolutionary Communist Party Berkeley-ben, a Revolutionary Books nevű könyvesboltban mutatta be frissen elkészült programtervezetét, amely az amerikai rendszer erőszakos megbuktatását tűzi célul. Az eseményre szóló meghívó így fogalmaz: „Ez a programtervezet részletesen leírja, hogy miért a felfegyverzett tömeg jelenlegi rendszert megdöntő erőszakos forradalma az egyetlen eszköz, amely valóban megváltoztathatja ezt az országot." Kérdésemre a könyvesbolt egyik munkatársa megerősítette, hogy végső soron nem látnak más eszközt céljuk elérésére, mint az erőszakot. 1951-ben a szervezők még könnyen börtönben végezhették volna.

401 A korszak amerikai körülményeinek leírásaként lásd például: Halberstam, David: *The Fifties*. New York: Villard Books, 1993.

402 Dennis v. United States, 509. „In each case [courts] must ask whether the gravity of the »evil«, discounted by its improbability, justifies such invasion of free speech as is necessary to avoid the danger."

ahány ügy, annyiféleképpen alkalmazható, akár védve, akár csorbítva a szólás szabadságát.

Úgy tűnik, hogy a Dennis-ügyben kiütközött Hand Masses-ügyben írt véleményének – nagyszerű megállapításai ellenére – alapvetően sebezhető volta. Hand, mint láthattuk – akárcsak a Dennis-ügyben –, a Masses-esetben sem az alkotmány első kiegészítését értelmező elméletre alapozta döntését, és bár meggyőzően érvelt a kritika önkényes elfojtása ellen, mégsem a beszéd körülményei, hanem a beszéd tartalmi kategóriái szerint javasolt különbséget tenni védett és tiltható szólás között.[403]

Hand 1908-ban, fiatal jogászként az elsők között illette éles kritikával[404] a Legfelsőbb Bíróságnak azt az 1905-ben hozott döntését, amely három évtizeden át mintául szolgált a gazdaságot szabályozni kívánó állami és szövetségi törvények megsemmisítéséhez.[405] A Dennis-ügyben kialakított álláspontjára nem nyújt kielégítő magyarázatot a korszak hangulata, még ha az nyilvánvalóan kedvezett is a kommunista-ellenes hisztériának az Egyesült Államokban.[406]

A Dennis-ügyhöz írt párhuzamos véleményében még a szólásszabadság elszánt védőjeként ismert Jackson bíró is hangsúlyozta, hogy a kommunizmus a II. világháború után – szemben az 1910-es évek végével – valódi veszéllyé vált, titokban, fanatikusan szervezve, vírusszerűen terjed, kész a kormány erőszakos megdöntésének megkísérlésére, és nem utolsósorban, a Szovjetunión kívül „...tucatnyi további országban ragadta meg a hatalmat".[407] A csehszlovákiai kommunista hatalomátvétel technikáját például hozó Jackson szavainak súlya, a

403 Nem véletlen, hogy Robert Bork – aki Holmes és Brandeis egész szólásszabadságot védő érvelését elveti – Hand megközelítését támogatja. Bork, Robert: Neutral Principles and Some First Amendment Problems. *47 Indiana Law Journal*, 1971.

404 Hand, Learned: Due Process of Law and the Eight-Hour Day. *Harvard Law Review*, May 1908. Lásd: Gunther, Gerald: *Learned Hand. The Man and the Judge*. New York: Alfred A. Knopf, 1994. 118–122.

405 Lochner v. New York 198 U. S. 45 (1905).

406 Mint Post a Berkeley-i Kalifornia Egyetemen tartott egyik előadásában elmondta, a szólásszabadság korábbi védelmezőjének fordulatára nincs kézzelfogható magyarázat, hacsak nem az, hogy Hand a Dennis-ügy idejére nagyon konzervatív idős ember lett, bár mint a Whitney-ügy idején 86 éves Holmes példája mutatja, az évek számának növekedése egyáltalán nem feltétlenül eredményezi a liberális felfogás gyengülését.

407 Dennis v. United States, 533.

XX. század egyik borzalmas totalitárius ideológiájának hatása a magyar olvasó számára nem igényel indoklást. De mivel nem csak történelmünk egyik pokoli tapasztalata, hanem Bibó korábbiakban idézett szavai is eszünkbe jutnak a Dennis-ügyről, mégis inkább Black és Douglas bírók különvéleményével érthetünk egyet. Black a világos és közvetlen veszély tesztjét – legalábbis közügyeket érintő szólás esetén –, az alkotmány első kiegészítése által a véleménynyilvánítás szabadsága számára megkövetelt minimális védelemnek minősítette. A Dennis-ügy lényegét pontosan kifejezi az, ahogyan elutasította a nevezett mérce mellőzését:

„...a szabálytól való megszabadulás fő oka a kifejezett félelem, hogy a kommunista tan támogatása veszélyezteti a Köztársaság biztonságát. Kétségtelenül, az eszmék szabadjára engedett kommunikációjának kormányzati politikája hordoz veszélyeket. E Nemzet Alapítói számára azonban, a szabad véleménynyilvánításból származó előnyök megérték a kockázatot. [...] Mindig hittem abban, hogy az első kiegészítés a mi kormányzatunk alapköve, és az általa garantált szabadságok nyújtják a legjobb biztosítást valamennyi szabadság lerombolása ellen. [...] Amilyen most a közvélemény, kevesen fognak tiltakozni ezeknek a kommunista kérelmezőknek az elítélése ellen. Van remény azonban arra, hogy nyugodtabb időkben, amikor a jelenlegi nyomások, szenvedélyek és félelmek lecsillapulnak, ez, vagy valamelyik későbbi Bíróság vissza fogja helyezni az első kiegészítés szabadságait a magasra értékelt helyre, ahová egy szabad társadalomban tartoznak."[408]

Fontos észrevenni: Brandeis-hoz hasonlóan Black is azzal érvel, hogy valójában a szabad vita a legbiztonságosabb lehetőség a semmiképpen sem kockázatmentes világban. Tehát nem a biztonság és a kockázatos

408 Uo.: 544–545. „...the chief reason for jettisoning the rule is the expressed fear that advocacy of Communist doctrine endangers the safety of the Republic. Undoubtedly, a governmental policy of unfettered communication of ideas does entail dangers. To the Founders of this Nation, however, the benefits derived from free expression were worth the risk. [...] I have always belived that the First Amendment is the keystone of our Government, that the freedoms it guarantees provide the best insurance against destruction of all freedom. [...] Public opinion being what it now is, few will protest the conviction of these Communist petitioners. There is hope, however, that in calmer times, when present pressures, passions and fears subside, this or some later Court will restore the First Amendment liberties to the high preferred place where they belong in a free society."

vita-szabadság között kell választanunk. A szólás elnyomása maga is veszélyeket hordoz, méghozzá jóval súlyosabbakat, mint a világos és azonnali veszélyt előidéző beszéd tilalmától eltekintve szabadon folytatott eszmecsere.

Végül 1969-ben, a Brandenburg-ügyben[409] a Legfelsőbb Bíróság új mércét fogadott el a kanyargós utat bejárt nyilvánvaló és közvetlen veszély-teszt helyett. A Brennan bíró által írt, Hand izgatásra összpontosító formuláját és a Holmes-Brandeis-féle szabályt valamiképpen ötvöző Brandenburg-teszt így szól: „...a szabad szólás és a szabad sajtó alkotmányos biztosítékai nem engedik meg, hogy egy Állam megtiltsa, vagy törvényen kívül helyezze az erőszak használatának vagy a törvénysértésnek a támogatását, kivéve, ha az ilyen vélemény célja azonnali törvénytelen cselekedet előidézése vagy arra való izgatás, és valószínű, hogy ilyen cselekedetre izgat, vagy azt okoz".[410]

A Brandenburg-ügyben egy Ku-Klux-Klan (KKK) csoport vezetőjét ítélték el az Ohio-i bíróságok, criminal syndicalism vádjával, azaz erőszakos célú szervezkedés, illetve annak támogatása miatt. A Legfelsőbb Bíróság azonban, az újonnan alkotott szabályt alkalmazva úgy ítélte meg, hogy mivel a KKK-vezető nem azonnali cselekvést javasolt, véleményét védte az alkotmány első kiegészítése. Az elítéléséhez alapul szolgáló törvényt pedig megsemmisítette a bíróság, amely az új mérce alapján – szemben a „clear and present danger"-teszttel –, már nem csak a törvény adott esetben való alkalmazásának alkotmányosságát vizsgálta.

A Dennis-ügy után 18 évvel tehát eljött a Black által remélt idő, a bíróság legalábbis elfogadta, hogy a törvénytelen cselekedetet támogató beszédnek is szabadságot kell biztosítani, kivéve, ha az kimeríti az új teszt követelményeit. Azonban Black ekkor már Douglas párhuzamos véleményének abszolutista álláspontját támogatta, amely szerint: „A határ aközött, ami szabad és nem ellenőrzés tárgya, és ami megtiltható és szabályozás tárgya, a határ a gondolatok és a nyilvánvaló tettek között. [...] a beszéd szerintem mentes a bűnvádi eljárástól. [...] A képviselet

409 Brandenburg v. Ohio, 395 U. S. 444 (1969).

410 Brandenburg v. Ohio, 447. „...the constitutional guarantees of free speech and free press do not permit a State to forbid or proscribe advocacy of the use of force or of law violation except where such advocacy is directed to inciting or producing imminent lawless action and is likely to incite or produce such action."

minősége a meggyőződés mélységétől függ; és a kormánynak nincs hatalma betörnie a hit és a lelkiismeret ezen szentélyébe."[411]

A „clear and present danger"-teszt történetének iróniája tehát, hogy az végül egy új formula révén vált mértékadóvá, többek között a különböző csoportok ellen gyűlöletet keltő vélemények kifejezésének eseteiben.[412]

Egy jellegzetes eset: a Collin-ügy

A gyűlöletbeszéd amerikai megítélésének talán legismertebb példája a Collin-ügy.[413] Az eset tárgya az volt, hogy az Amerikai Nemzetiszocialista Párt tarthat-e felvonulást a Chicago melletti Skokie főterén, tekintettel arra is, hogy a nevezett település lakóinak többsége zsidó származású, közöttük a Holocaust több ezer túlélőjével.

A fellebbviteli bíróság megerősítette a kerületi bíróság döntését, ami szerint a neonácik felvonulásának megakadályozására hozott – a tüntetést az általa kinyilvánítani szándékozott vélemény tartalmától függően tiltó, tehát csak a legkivételesebb esetekben alkotmányosnak ítélhető – rendelet sérti az első kiegészítést. A fellebbviteli bíróság, a kerületi bírók nyomán hangsúlyozta, hogy ha van olyan nézet, amelyet „teljesen elfogadhatatlannak kell tekinteni egy civilizált társadalom számára",[414] akkor a „kegyetlenségében és barbárságában a modern történelemben egyedülálló"[415] náci rendszerrel való azonosulással lehet kezdeni a sort. A bíróság azonban azt is hozzátette, hogy „az első kiegészítés szerint téves gondolat nem létezik",[416] és „bármilyen veszedelmesnek tűnhet egy vélemény",[417] kijavításának eszköze „a szembenálló gondolatok versenye".[418]

411 Uo.: 456–457. „The line between what is permissible and not subject to control and what may be made impermissible and subject to regulation is the line between ideas and overt acts. [...] speech is, I think, immune from prosecution. [...] The quality of advocacy turns on the depth of the conviction; and government has no power to invade that sanctuary of belief and conscience."

412 Az ilyen esetekről, mint a szólásszabadsággal szemben védendő különböző érdekek egy csoportjáról, lásd Halmai: *A véleményszabadság határai*. IV. fejezet, 1. rész.

413 Collin v. Smith, 578 F 2d 1197 (7th Cir.), (cert. den.), 439 U. S. 916 (1978), (application for stay denied), 436 U. S. 953 (1978).

414 Collin v. Smith, 1203.

415 Uo.

416 Uo. A bíróság e ponton a Gertz-ügyet idézi. Gertz v. Robert Welch, Inc.

417 Collin v. Smith, 1203.

418 Uo.

E ponton megjegyzendő, hogy amennyiben az eszmék versengése az igazság keresésének célját idézheti, Frank Michelman helyesen hangsúlyozza: „...nem kell a Skokie-n keresztül felvonuló náciknak tulajdonítanunk azt, hogy kibővítik a víziók étlapját, amelyről az egyének igazságaikat választják".[419]

A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a Brandenburg-teszt nem vonatkozik az ügyre, mivel Skokie vezetősége nem amiatt kívánta megtiltani a felvonulást, hogy a falu lakóinak reakciói erőszakosak lehetnek, hanem az okozni kívánt érzelmi sérelem megakadályozása végett.[420] Az utóbbi jogcímen polgári pert lehet indítani. Büntetőjogi szempontból azonban, a tervezett tüntetés – kétségtelenül súlyosan felkavaró volta ellenére –, a bíróság szerint a szólásszabadság alapelvét tekintve nem különböztethető meg más, nyugtalanságot vagy haragot keltő véleménynyilvánítástól.[421]

A bíróság azt is megállapította, hogy a neonácik felvonulása ellen hozott rendelet nem az otthonok magánszféráját igyekezett védeni, és nem is foglyul ejtett, a sértő szólás elől kitérni nem tudó közönséget próbált megóvni – mivel a főtér vasárnap délután félórán keresztül elkerülhető volt –, hanem „az egész falut, állandó jelleggel magánszférává próbálta nyilvánítani, azt a náci ideológia és jelképek visszataszítóságától megtisztítandó."[422]

419 Michelman, Frank: Universities, Racist Speech and Democracy in America: An Essay for the ACLU. *Harvard Civil Rights–Civil Liberties Law Review*, Volume 27, No. 2 Summer, 1992, 354.

420 A Hustler v. Falwell ügy tárgyát is képező „intentional infliction of emotional distress"-ről van szó. A Collin-ügy érdemét nem befolyásolja, mégis meglepő, hogy a bíróság döntése 16. lábjegyzetében úgy ítéli meg, hogy a holokausztról szóló televízióműsor lehet, hogy ugyanazt a traumát okozhatja, mint a neonáci felvonulás. Egy film, vagy például Jan T. Gross, a lengyel társadalmat a saját felelősségével való szembenézésre kényszerítő könyve (*Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland.* Princeton University Press, 2001.) is fájdalmat okoz, amit sokan inkább elkerülnek, azért is, mert a holokausztot is nem egyszer giccsesen ábrázolják. Nyilvánvaló azonban, hogy a dokumentálás céljával készült művek által kiváltott megrázkódtatás semmiképpen sem ugyanaz, mint amit a még a holokauszt után is létező antiszemitizmus demonstrálása okoz.

421 Lényegében ez Kis János egyik érve is a *Szólásszabadság és náci beszéd* című cikkében. In: Kis: *Az állam semlegessége*. Lásd a következő fejezetet.

422 Collin v. Smith, 1207.

Végül, az önkényuralmi jelképek tilalmáról szóló, a következő fejezetben elemzett alkotmánybírósági határozat[423] miatt érdemes megemlíteni: a fellebbviteli bíróság a Collin-ügyben a tervezett csendes, beszédek, és röplapok osztogatása nélküli tüntetés megítélésekor egyáltalán nem tekintette súlyosabbnak a visszataszító és a falu lakóinak egy része számára félelemkeltő jelképek, köztük a horogkereszt használatát, mint az egyéb módon kifejezésre juttatott gyűlöletet.

A gyűlöletbeszéd közvélemény általi elutasítása

Az Egyesült Államokban tehát az a felfogás érvényesül, hogy alapvetően a közvéleménynek kell elutasítania a gyűlölködést. E fejezet befejezéseként, az alábbiakban a gyűlöletbeszédre adott válasz három példáját írom le.

Az 1980-as évektől kezdve számos egyetemen megkísérelték a különböző kisebbségeket sértő vélemények kinyilvánításának tiltását.[424] Az egyes csoportok tagjait lealacsonyító kifejezések sérelmet okozó és elhallgattató hatása[425] feltétlenül komolyan veendő érv, de nem elégséges a szólásszabadság oly mértékű csorbításának igazolására, mint amilyet érzékletesen fejez ki Nadine Strossen, az ACLU elnöke: „A Michigan Egyetem gyűlöletbeszéd elleni politikája például, Salman Rushdie-val szembeni támadásokra adhatna okot, mivel a Sátáni Versek című könyve sértő volt a muszlimok számára."[426]

Az ezredfordulóra alábbhagyó évtizedes szabályozási láz éppen azon oktatási intézményekben korlátozta a szólás szabadságát, amelyeknek a szabad vita fellegvárainak, a közbeszélgetés különleges fórumainak kell lenniük. 2000 márciusában a Harvard Egyetemen viszont éppen az váltott ki vitát, hogy a John F. Kennedy School of Government-ben

423 14/2000. (V. 12.) AB. határozat.

424 Lásd például: Lawrence III, Charles R.: If He Hollers, Let Him Go: Regulating Racist Speech on Campus. *Duke Law Journal*, Volume 1990:431.; Michelman, Frank: *Universities, Racist Speech and Democracy in America: An Essay for the ACLU.*

425 Lásd: Post, Robert (szerk.): *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation.* Los Angeles: The Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.

426 Strossen, Nadine: Regulating Racist Speech on Campus: A Modest Proposal? *Duke Law Journal*, 484, 1990.

működő Institute of Politics szokásos vitaestjei egyikén a rasszista nézetei miatt hírhedt Patrick Buchanan volt a meghívott. A demokraták és a republikánusok jelöltjei mellett az előző választásokon meglepetést okozóan komoly eredményt elérő Ross Perot pártja, a Reform Párt ugyanis – Perot visszavonulása után –, Buchanan-t választotta elnökjelöltté a 2000 őszén tartandó választásokra. Aharon J. Friedman, a Kennedy School és a Harvard Law School diákja, az egyetem 1873 óta megjelenő napilapjában, a The Harvard Crimsonban megjelent cikkében – a rasszizmus Buchanan elleni vádjának helytálló voltát példákkal alátámasztva – ítélte el az elnökjelölt meghívását. Véleménye követésre méltó példája a gyűlöletkeltés következetes elutasításának:

„Számos Harvard-diákot felzaklatott, hogy az Institute of Politics (IOP) meghívta Pat Buchanant, mivel nevezettnek hosszú története van, mint gyűlölettel kereskedő demagógnak. Bár Buchanan néha legitim álláspontokat is támogat, ki kell közösíteni azon veszély miatt, amelyet rasszista retorikája jelent társadalmunkra. [...] A gyűlölet-kereskedőkkel való szembeszállás nem a baloldal magányos tartománya, hanem elfogadott bölcsesség Cambridge-ben. Buchanan bigottsága nem a liberálisok képzeletének koholmánya: antiszemita lármázását elítélték vezető konzervatívok, mint William Buckley és Norman Podhoretz. Az ember nem különítheti el az üzenetet a hírnöktől. Kötelességünk ellenállni a rasszistáknak, még ha valaki egyet is ért sok legitim politikai álláspontjukkal [...] Nem azt állítom, hogy Buchanannak nincs joga kifejtenie a véleményét, akár a rasszista nézeteit, csak azt, hogy az IOP-nek nem kellett volna szónoki emelvényt adnia neki. Ha már megtette, akkor a megfelelő – konzervatív vagy liberális – válasz e náci szimpatizáns megjelenésére a Harvardon, a meghívás megkérdőjelezése volt, szembesítve Buchanant a gyűlöletteljes retorikájával, amit olyan közönségeknek tesz félre, amelyekről azt gondolja, hogy fogékonyak a bigottságára."[427]

Friedman sorai pontosan kifejezik: a gyűlölködők esetében is érvényes szólásszabadság nem azt jelenti, hogy a gyűlölet szószólóinak fórumot is kell biztosítani. Éppen ellenkezőleg: az őket elítélő társadalomnak azáltal is ki kell közösítenie a gyűlöletkeltőket, hogy nem nyújt számukra „hangerősítőt".

427 Friedman, Aharon J.: Demagogue Deserved Rebuke. *The Harvard Crimson*, March 21, 2000, crimson.com.

A Berkeley-i California Egyetem 1871 óta fennálló, 1971 óta független diák-újságként kiadott napilapja, a The Daily Californian 2001 februárjában egész oldalas fizetett hirdetést tett közzé, amelyben annak szerzője tíz okot sorolt fel, amelyek miatt a rabszolgaságért való jóvátétel rossz és rasszista elgondolás.[428] Másnap a szerkesztőség vezetősége (Senior Editorial Board) a címlapon kért bocsánatot olvasóitól, amiért a lap „szándékolatlanul a bigottság közvetítőjévé"[429] vált. A hosszú cikkében szintén elnézést kérő főszerkesztő leírta, hogy miként jelenhetett meg a nagy felháborodást kiváltó oldal anélkül, hogy a hirdetési politikájuk alapján nem közölhető szövegek esetén bevett eljárás szerint a kizárólag diákokból álló testület elé került volna. A főszerkesztő egyúttal hangsúlyozta, hogy hasonló hiba jövőbeni feltétlen elkerülése végett az újság összeállításának teljes folyamatát felülvizsgálják.[430]

A gyűlöletbeszéd erőszakig fajuló társadalmi elutasítására példa a Klu-Klux-Klan 1999. október 23-án, Manhattan-ben tartott tüntetése. A demonstráció előtti néhány nap leforgása alatt számos bíróságot megjárt eset egyben a névtelen beszéd lehetőségének fontosságára, és a szólásszabadság jogának Egyesült Államok-beli kifinomultságára is rávilágít. A kérdés ugyanis jellemző módon nem az volt, hogy a rasszista KKK tüntethet-e Manhattan-ben. Ahhoz egyértelműen joguk volt. A küzdelem tétje az volt, hogy a KKK tagjai a tüntetés során viselhetik-e hagyományos, elképzelhetően sértő és ijesztő fehér maszkjukat? A bíróságok végül úgy döntöttek, hogy nem, amit a KKK-t képviselő New York Civil Liberties Union[431] mellett például a New York Times is a véleményszabadságot sértő ítéletnek tartott.[432]

A névtelen szólás lehetőségének megvonása ugyanis megfosztja a beszélőt attól a jogától, hogy kilétének elfedésével véleménynyilvánítása nem kívánatos következményeit elkerülhesse. Egy szakszervezeti

428 Horowitz, David: Ten Reasons Why Reparations for Slavery is a Bad Idea – and Racist Too. Paid Advertisement. *The Daily Californian*, February 28, 2001. www.dailycal.org.

429 To Our Readers. *The Daily Californian*, March 1, 2001. www.dailycal.org.

430 Hernandez, Daniel: Holding Ourselves Accountable. *The Daily Californian*, March 1, 2001. www.dailycal.org.

431 A NYCLU elnöke, Norman Siegel halálos fenyegetéseket kapott telefonon a KKK képviseletéért.

432 A ügyről októberi számaiban részletesen tudósító New York Times a tüntetés napján közzétett szerkesztőségi cikkében bírálta a bíróság szólásszabadságot megszorító döntését: The Klan Loses. *TNYT*, October 23, 1999.

demonstráció résztvevői például az állásukat veszthetik, ha nem áll jogukban kilétüket elfedve tüntetni. Ha pedig a szakszervezeti tüntetőknek biztosítani kell a névtelen szólás lehetőségét, akkor azt nem lehet megvonni a KKK képviselőitől sem.

A KKK tagjai – feltehetően amiatt is, mert nem viselhették csuklyáikat –, a vártnál jóval kevesebben jelentek meg a tüntetésen. Az ellentüntetők viszont rengetegen voltak, és a rendőrség alig tudta megvédeni a tüntetőket a feldühödött tömegtől. Az ellentáborból ketten KKK-tagnak tették magukat, és így bejutva a rendőrkordon mögé, egyikük megütötte valamelyik rasszistát. Ezt követően a rendőrség még a tüntetés tervezett befejezése előtt egy környékbeli épületbe menekítette a KKK tagjait a sokáig még rájuk várakozó tömeg elől.[433] Mindettől persze a csuklyáik sem védték volna meg a fajgyűlölő lovagokat, de ez nem érinti a névtelen beszéd jogának fontosságát.

433 Vincent Blasi és Anthony Lewis szerint – mint a Columbia Egyetemen tartott előadásuk során elmondták – a KKK maszkviselésének tiltása talán egy déli államban lett volna indokolható, ahol a KKK rémtetteinek emléke miatt a csuklyás demonstráció különlegesen félelmet, illetve indulatokat keltő lehetett volna. Az erőszak közvetlen veszélyére is építő megközelítésük ellen szól azonban, hogy mint láthattuk, indulatban Manhattan-ben sem volt hiány, sőt még erőszakra is akadt példa.

6. A gyűlölködésre adott válasz Magyarországon

„A gyalázkodásra bírálat kell, hogy feleljen."[434]

E fejezet kiindulópontja három, 2001-ben megtörtént eset. Mindhárom alkalommal antiszemita beszéd miatt tettek feljelentést. Az ügyészség az első két ügyben megtagadta a nyomozás elrendelését, a harmadikban pedig hónapokon át, ismeretlen tettes ellen folytatott nyomozást, jóllehet a feljelentésre okot adó szöveg szerzője már egyértelműen azonosítható volt. A három történet közös vonása, hogy mindegyik felveti a kérdést: Hol húzódik a gyalázkodás és a büntetőjog által tiltott uszítás közötti határvonal?

A látszólag határozott jogalkalmazás bizonytalansága

A Franka-ügy

2001 januárjában, Franka Tibor – a MIÉP jelöltje a dabasi választásokon –, a budakalászi MDF szervezet rendezvényének vendége volt. A fórumnak további nyilvánosságot biztosított a kábelhálózaton terjesztett Kalásztévé. A Népszabadság részleteket közölt a MIÉP jelöltjének félreérthetetlen antiszemita kijelentéseiből. Számos mondatot áthatott az újságírói pályáján állítása szerint üldözött szónok rasszista gyűlölködése, mint például a következőket: „...az állítólag jobboldali kormány jobban fél a saját fajtájától, mint a baloldaltól. [...] A saját fajtájától fél Orbán Viktor? Vagy Orbán Viktor nem a saját fajtája?"[435]

Kárpáti István, a napilap cikkéből értesülve a gyűlölködő előadásról, 2001. április 11-én közösség elleni izgatás[436] miatt feljelentést tett a

434 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 180).

435 „A MIÉP a kormány kurvája" – Franka Tibor „előadóestje". *Népszabadság*, 2001. április 5.

436 Btk. 269. §.

Budapesti Rendőr-főkapitányságon, amit sajtótájékoztatón jelentett be. Feljelentése ügyében a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Osztálya járt el. Ennek során Kárpáti a rendőrség rendelkezésére bocsátotta a budakalászi gyűlésen készült videókazettát.[437] Miután a hatóság személyesen is meghallgatta Kárpátit, május 25-én határozatot hozott a nyomozás megtagadásáról.

A döntés – a közösség elleni izgatásról szóló 30/1992. AB határozatra[438] hivatkozva – kiemeli, hogy a gyűlöletre uszítás tényállásának alkalmazására „csak a legvégső esetben a köznyugalom, a társadalmi rend és a béke megzavarásának reális veszélye esetén van lehetőség".[439] Ez – legalábbis az erőszak „reális veszélye" tekintetében – Franka beszédével elképzelhetően valóban nem valósult meg; lehetséges, hogy az tényleg nem volt több, mint visszataszító gyalázkodás. Ám ez csak a nyomozás során lett volna megállapítható. Többek között annak tisztázása révén, hogy a budakalászi fórum résztvevői között voltak-e olyan személyek, akiket az antiszemita gyűlölködés erőszakos tettekre késztethetett, illetve olyan személyek, akik az esetleges erőszak áldozataivá válhattak volna.

A rendőrség mégis határozottan feleslegesnek ítélte a nyomozást, egyúttal megdöbbentő megértést tanúsítva a rasszista gyűlölködő iránt: „Franka Tibor vihart kiváltó nyilatkozata személyes érzéseit tartalmazza, amely Őt a pályáján ért kudarcokból fakad. Kijelentései kétségtelenül meghökkentőek, de semmiképpen nem alkalmasak arra, hogy a köznyugalmat, társadalmi rendet, a békét megzavarják."[440] A határozat szerint tehát, Franka állítólagos szakmai kudarcaiból fakadó állításai pusztán meghökkentőek.

E ponton érdemes emlékeztetni egy korábbi, a maga idejében nagy port felvert esetre. A gyalázkodás büntetőjogi tilalmát 1992-ben megsemmisítő alkotmánybírósági határozat[441] következményeként született ítéletek közül a legnagyobb felháborodást a közösség elleni izgatással és

437 A kazettát a vizsgálati osztály, a rádió–televízió-törvény által a helyi műsorszolgáltatók számára előírt harminc napos archiválási idő (1996. évi I. törvény, 89. § [1]) lejárta miatt már nem tudta beszerezni.
438 30/1992. (V. 26.) AB határozat.
439 Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Osztály 53/2001-bü. számú határozat.
440 Uo.
441 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

önkényuralmi jelképek tiltott használatával[442] vádolt Szabó Albert, a Világnemzeti Népuralmista Párt (VNP) vezetője és társai felmentése váltotta ki 1996-ban.[443] Mint a Fővárosi Bíróság írta ítélete indokolásában, „...az antiszemitizmust a hatályos büntetőtörvénykönyv kizárólag akkor rendeli büntetni, amikor külső megjelenési formájában gyűlöletre uszításként jelentkezik".[444] A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a VNP által szervezett előadások során a párt helyiségében látható olyan szimbólumok, mint „...a nyilaskeresztes mozgalom zászlójára emlékeztető hétszervágott Árpád-sávos zászlók",[445] illetve „...a falakon Szálasi Ferenc arcképe és tőle származó idézetek",[446] továbbá a gyűlések összes további hasonló kelléke, valamint Szabó Albert és más, általa felkért előadók kijelentései nem valósították meg a gyűlöletre uszítás bűncselekményét. Az ügyészséget a vádirat kiegészítésére egyébként többször is hiába felszólító bíróság ugyanis „...a vád tárgyává tett megállapításokban nem talált sem egyenként, sem összességében olyan konkrét kitételeket, amelyek a zsidóság, vagy annak egy meghatározott csoportja ellen valamilyen ellenséges magatartásra, vagy ellenséges, kárt okozó tevékenység kifejtésére bíztatna, késztetne, ingerelne".[447]

A bíróság leszögezte, hogy „...ítélkezése során úgy kellett eljárnia, hogy szűkítse és lehetőség szerint kiküszöbölje a szubjektív elemeket és ítéletét kizárólag a tényekre és az ezzel szorosan összefüggő jogszabályokra alapítsa",[448] de azt is hangsúlyozta, hogy Szabó Albert és társai megfogalmazásaival és szemléletével „...semmilyen formában nem ért egyet, azt erkölcsileg minden formájában elítéli, azoktól teljes körűen elhatárolja magát".[449] Az ehhez hasonló erkölcsi állásfoglalást hiába keressük a Franka-ügyben született rendőrségi és ügyészségi határozatokban, ami feltehetően összefügg azzal, hogy e hatóságok nem tartották szükségesnek a körülmények nyomozással történő feltárását.

Kárpáti kitartását dicséri, hogy nem érte be az első elutasító határozattal, mint ahogyan a későbbiekben sem fogadta el az érdemi eljárás

442 Btk. 269/B. §.
443 Lásd Kis: *Szólásszabadság és náci beszéd.* Kis János cikkében a felmentő ítélet mellett érvelt, amit heves publicisztikai vita követett.
444 Fővárosi Bíróság 13.B. 961/1994/34.
445 Uo.
446 Uo.
447 Uo.
448 Uo.

mellőzését. Panasszal fordult a Pest Megyei Főügyészséghez, amelyben felhívta a figyelmet a számára nyitva álló jogorvoslat sajátosan előre eldöntött voltára is: „A Pest Megyei Rendőr-főkapitányság szakmai megerősítés végett tanácsért fordult a Pest Megyei Főügyészséghez, ahol is a nyomozás megtagadását javasolták."[450] A Főügyészség erre mindössze annyit válaszolt, hogy az ügyben hozzájuk is érkezett feljelentés, amit a nyomozó hatóságnak utasítás nélkül továbbítottak.[451]

Kárpáti a nyomozás szükségessége mellett szóló érvei között említi a következőt is: „Amennyiben az igazságszolgáltatás megengedi, hogy egyes állampolgárok mások emberi érzületeit sértsék, az az igazságszolgáltatás igazságtalan és antidemokratikus."[452] E megfogalmazás kétségtelenül szélesebb az egyéni jogokat az érzelmi sérelmeken túlmenően veszélybe sodró gyűlöletre uszítás tényállásánál. E veszély meglétének megítéléséhez viszont a bírósági döntésig végigvitt büntetőeljárásra lett volna szükség. A Pest Megyei Főügyészség azonban – korábbi javaslata ismeretében nem túlságosan meglepően – még a nyomozást is szükségtelennek tartotta.

A Főügyészség többek között így foglalja össze a Kárpáti szerint éppen a Főügyészség javaslatára épülő rendőrségi határozatot: „...a nyomozó hatóság [...] megállapította, hogy Franka Tibor beszéde – mely kétségtelenül tartalmazott meghökkentő és sértő véleményeket más személyekre, csoportokra nézve – elsősorban személyes érzéseit közölte, mely pályájával, munkájával kapcsolatos kudarcélményeiből fakad."[453] E szinte részvétteljes értékelést a Főügyészség e megállapítása egészíti ki: „Ezek a kijelentések általános morális szempontokból, esetlegesen a személyiségi jog védelmére figyelemmel támadhatók, nem pedig a büntetőjog alapján."[454] A Szabó-ügyben eljáró bíróság ép erkölcsi érzékről tanúskodó elítélő véleménye helyett, az ügyészség részéről tehát azzal a talányosnak mondható megfogalmazással kell beérnünk, hogy a fajvédő gyalázkodások „általános morális szempontokból [...] támadhatók".[455]

Kárpáti végül a legfőbb ügyészhez fordult, leszögezve, hogy elutasító határozat esetén az Európai Emberi Jogi Bíróság elé viszi az ügyet.[456] A legfőbb ügyészség azonban megerősítette az addigi határozatokat, azaz maga sem látta szükségesnek a nyomozást annak megállapításához: Franka kijelentései gyűlöletre uszítók voltak-e? Így a Kárpáti Istvánnak adott válaszban hiába fogalmazták meg az uszítás büntetőjogi fogalmát: „...az uszítás nem egyszerűen a gyűlölet, mint a legszélsőségesebb, nagyfokú ellenséges indulat kiváltására, hanem olyan gyűlölet felkeltésére irányul, amely aktív tevékenységbe megy át, vagy ennek reális lehetőségét hordozza".[457] A bírósági mérlegeléssel végződő büntetőeljárás hiányában ugyanis nem volt megalapozottan megítélhető: kialakult-e annak a veszélye, hogy a felkeltett gyűlölet erőszakhoz vezet.

A Bognár-ügy

A ferencvárosi klubcsapat eladását követően, 2001. július 25-én Bognár László, a MIÉP egyik országgyűlési képviselő alelnöke sajtótájékoztatón ismertette pártja „Fradi–Fotex – nemzetellenes tranzakció" című antiszemita közleményét, amihez kérdésekre további hasonló tartalmú megjegyzéseket fűzött. A B'nai B'rith Első Budapesti Közösség július 27-én feljelentést tett a legfőbb ügyésznél közösség elleni izgatás bűntette miatt.[458] Az egyesület többek között így érvelt: „A futballpályák lelátóin egyre inkább eluralkodó verbális, olykor tettleges, erőszakos jelenségek ismeretében a sajtótájékoztatón mondottak egyenes szándékkal elkövetett uszításnak minősülnek."[459]

Kétségtelen, hogy a focimeccsek hangulata lehet az egyik legjobb példa az olyan helyzetekre, amelyekben viszonylag könnyen kelthetők erőszak közvetlen és nyilvánvaló veszélyével is fenyegető indulatok. Mint az ügyben a nyomozás elrendelésének, majd a vádemelésnek a szükségessége mellett érvelő Halmai Gábor írja: „...a bíróságnak nyilván azt is mérlegre kell tennie, vajon a futtballpályákon elhangzó mocskos szövegek, az ottani erőszak mennyiben függ össze a párt uszító tartalmú felhívásával, vagy ezek együtt mennyiben veszélyeztetik a köznyugalmat".[460]

A feljelentés megállapítja: „...a burkolt rasszista közbeszéd mindennapos rutinná, sőt politikai jelenséggé vált. [...] az idézett kijelentéseket

450 Kárpáti István panasza Pest Megye Főügyészének.
451 Pest Megyei Főügyészség Nf. 2672/2001/2-I. számú határozat.
452 Kárpáti István panasza Pest Megye Főügyészének.
453 Pest Megyei Főügyészség Nf. 2672/2001/2-I. számú határozat.
454 Uo.
455 Uo.
456 Kárpáti István levele a legfőbb ügyészhez.

457 Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztály NF 1864/2001/3-I. számú határozat.
458 Az eljárás dokumentumainak egy részét az egyesület beadványait szövegező Szeszlér Tibor nyilvánosságra hozta: „Nem lázítanak, nem ingerelnek." *ÉS*, 2001. szeptember 7.
459 A B'nai B'rith Első Budapesti Közösség feljelentése a Legfőbb Ügyészhez.

parlamenti képviselettel bíró politikai párt alelnöke [...] tette meg. Az elhangzott uszító tartalom [...] ezáltal [...] a törvényesség látszatát kelti. [...] Az ekképpen felszított, gerjesztett indulatos közegben a Magyarországon amúgy sem ismeretlen lelátói erőszak szélesebb körben vezethet zsidó származású vagy annak vélt személyek bántalmazására, megcsúfolására, megfélemlítésére."[461]

A Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatal 2001. augusztus 17-én mégis a nyomozás megtagadásáról határozott, úgy ítélvén meg, hogy a MIÉP sajtótájékoztatóján közzétett vélemény „...nem éri el azt a mértéket, amely a büntetőjogi beavatkozást követelné. Az idézett kijelentések ugyanis nem lázítanak, nem ingerelnek [...] aktív, tevőleges, erőszakos cselekedetekre."[462]

Az ezen határozat ellen augusztus 27-én benyújtott panaszában a B'nai B'rith Egyesület a szintén részletes indokolást tartalmazó feljelentésében foglaltaknál is alaposabban fejtette ki álláspontját, elsősorban az ügyész eljárását bírálva: „Fő kifogásunk a határozat ellen az, hogy az ügyész a büntetőtörvény indokolatlan megszorító értelmezésével maga akarja a joggyakorlatot alakítani. [...] ha egyáltalán felmerül a bűncselekmény alapos gyanúja [...] az ügyész köteles elrendelni a nyomozást, vádat emelni és azt képviselni."[463]

Az egyesület hangsúlyozta, hogy az „...elhangzott kijelentések *összességükben és összhatásukban*"[464] valósítják meg a gyűlöletre uszítást, az ügyészség azonban nem így, hanem egyes állításokat kiemelve vizsgálta az esetet, noha ez ellentmond a Legfelsőbb Bíróság irányadó határozatának.[465] A panasz idézi az ügyészi határozatot, amely szerint a „...kirekesztő megfogalmazás [...] nem ingerel tényleges, tettekben megnyilvánuló, ártó hatású kirekesztésre".[466] E bravúros megfogalmazást olvasva nem meglepő, hogy az egyesület a következő megállapításra jut: „az ügyészi határozat [...] Felfogása szerint csak annak az elkövetőnek a magatartása lehetne tényállásszerű, aki – például – azt kiabálja: »Üsd a zsidót!« vagy »Öld a Zsidót!«"[467]

461 A B'nai B'rith Első Budapesti Közösség feljelentése a Legfőbb Ügyészhez.
462 Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatal Nyom. 101/2001. számú határozat.
463 A B'nai B'rith Első Budapesti Közösség panasza a Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztály Kiemelt Ügyek Osztályához.
464 Uo., kiemelés az eredetiben.
465 Uo, BH. 521 sz. határozat, közzétéve BH '98/11.
466 Uo.
467 Uo.

A panasz érvelése szerint, a büntető törvénykönyv 269. paragrafusában szereplő „gyűlöletre uszít" kitétel értelmezését nehezíti, hogy „...e két kifejezés nyelvileg nehezen illeszthető egymáshoz. Uszítani ugyanis *tevékenységre* lehet, a gyűlölet pedig *érzelem*, [...] Ennek megfelelően az *uszít* kifejezést nem *erőszaktételre* kell vonatkoztatni [...], hanem *indulatkeltésre*: csupán olyan magatartásra, amely gyűlöletet kelt, vagy alkalmas arra".[468] Ez az elemzés nagyrészt helytálló, az utolsó idézett fordulata azonban ellentmond az Alkotmánybíróság határozatainak. Azok – mint látni fogjuk – nem pusztán a gyűlöletkeltést, vagy az arra való alkalmasságot tekintik szükségesnek a bűncselekmény megvalósulásához, hanem azt is, hogy a kiváltott indulat az adott eset összes körülményeire tekintettel, egyéni jogok érzelmi megrázkódtatáson túlmenő megsértésének veszélyét idézze elő.

Azt azonban teljes joggal kifogásolja a feljelentést tevő egyesület, hogy az ügyészség nem tette lehetővé büntetőeljárás lefolytatását, amelynek végén a bíróság lett volna hivatott eldönteni, hogy Bognár véleménynyilvánítása a MIÉP sajtótájékoztatóján az előbbiekben leírt veszélyt keltő gyűlöletre uszítás volt-e, vagy sem. A panasz érthető felháborodást kifejező utolsó mondatai így szólnak:

„...a MIÉP sajtótájékoztatót követő Újpest–Fradi meccsen történt események szorosan összekapcsolódnak az általunk állított bűncselekménnyel. Ami ott történt, az az uszítás azonnali és nyilvánvaló »eredménye«. [...] A hatóság közönye és hallgatása közepette a televíziós csatornák közvetítésével az ország lakossága olyan, az érzelmeket súlyosan felkavaró eseménysorozatnak volt szem- és fültanúja, amilyen 1944 óta nem történt meg ebben az országban: a „mocskos zsidók" szavakat ritmikusan, kórusban skandáló tömeg, a transzparenseken felmutatott szövegek, a félreérthetetlen gúnyrajz egyenes és nyilvánvaló következményei a faji uszításnak. Ha ez ellen az ügyészség nem lép fel, az valóban a jogállam halála!"[469]

A panaszt – más feljelentők panaszával együtt –, a Legfőbb Ügyészség azonban szeptember 3-án elutasította, azt a meghökkentő megállapítást fogalmazva meg, hogy „az érintett kijelentések nem alkalmasak arra, hogy dühödt, ellenséges indulatokat gerjesszenek".[470]

468 Uo., kiemelések az eredetiben.
469 Uo.
470 Legfőbb Ügyészség Nyomozás Felügyeleti Főosztály NF. 3577/2001/12-I. számú határozat.

E határozat ellen a B'nai B'rith Első Budapesti Közösség szeptember 11-én újabb panaszt nyújtott be, ezúttal személy szerint a legfőbb ügyésznek, fenntartva azon álláspontját, hogy „...a hatályos büntetőjog ma is tartalmazza azokat a szabályokat, amelyek következetes alkalmazása mellett fel kell és fel lehet lépni a gyűlöletre uszító elkövetők ellen".[471] Az egyesület egyúttal feljelentést tett ifj. Hegedűs Lóránt kirekesztő felhívása ügyében is, leszögezve, hogy az már „az ügyészség önnön ismérveinek is megfelel; ezekkel kapcsolatban nem állíthatja, hogy nem lázítanak, nem ingerelnek a társadalom más csoportjával szemben aktív, tevőleges, erőszakos cselekedetekre".[472]

Az ifj. Hegedűs-ügy

A MIÉP országgyűlési képviselő alelnöke pártja XVI. kerületi, *Ébresztő* című, sok ezer postaládába bedobott lapjában, az első oldalon tette közzé antiszemita cikkét, ami később a Pannon Rádióban hallható is volt.[473] Ebben az esetben az ügyészség ugyan nem tagadta meg a nyomozást, azt azonban több hónapon keresztül ismeretlen tettes ellen folytatta – még azután is, amikor a szerző református püspök apjának fia írását védő véleményéről is tudósított a sajtó[474] –, ahelyett, hogy haladéktalanul kérte volna az Országgyűléstől: függessze fel a bűncselekmény alapos gyanúját megalapozó cikk kétségtelenül megállapítható szerzőjének mentelmi jogát.[475] E késlekedés megkérdőjelezte a hatóság politikai függetlenségét.

471 A B'nai B'rith Első Budapesti Közösség panasza a legfőbb ügyészhez. A panaszt a Legfőbb Ügyészség 2001. október 9-én elutasította. Lásd Szeszlér Tibor: A Fradi-Fotex ügy. In: Gerő András–Varga László–Vince Mátyás (szerk.): *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2001-ben*. Budapest: B'nai B'rith Első Budapesti Közösség, 2002.

472 Uo.

473 Az ORTT egymillió forintos kötbért szabott ki a Pannon Rádióra a cikk beolvasásáért. 1470/2001. október 26. ORTT határozat.

474 Református tiltakozása ifjabb Hegedűs írása miatt. *Népszabadság*, 2001. szeptember 21. A cikket közlő lap szerkesztőségében tartott házkutatás után is csak a felelős szerkesztőt hallgatták ki a közösség elleni izgatás gyanúsítottjaként. Házkutatás az Ébresztő szerkesztőségében. *Népszabadság*, 2001. október 6.; Ébresztő: gyanúsított a főszerkesztő. *Népszabadság*, 2001. október 9.

475 Miután az ügyészség több hónap indokolhatatlan várakozás után végül kérte az Országgyűléstől Ifj. Hegedűs mentelmi jogának felfüggesztését, arra 2001. december 18-án került sor.

Az pedig, hogy az előbbiekben leírt két esettel szemben ebben az ügyben megindult a nyomozás – vagy legalábbis annak paródiája –, egyébként sem ad sok bizakodásra okot az alkotmánybírósági mérce alkalmazását illetően. Az ügyészség ugyanis, úgy tűnik, azt tekinti egyedüli döntő körülménynek a bűncselekmény gyanújának megállapításakor, hogy felszólító módú-e a gyűlöletbeszéd. A Franka-, a Bognár-, és az ifj. Hegedűs-ügy tanúsága szerint az ügyészség számára egyszerűen a kimondott felszólítás megléte, vagy hiánya pótolja az esetek minden részletére kiterjedő körültekintő mérlegelés eredményét. Ifj. Hegedűs antiszemita cikke, a „galíciai jöttmentek hada"[476] ellen uszítva a következő mondatokat kiemelve felszólító módban fogalmaz: „REKESZD KI ŐKET! MERT HA TE NEM TESZED MEG, ŐK TESZIK MEG VELED!"[477] Ezért az ügyészség gyakorlatából kivehető „tesztnek" megfelelően ebben az esetben megindult a nyomozás – bár a cikk szerzőjét rejtélyes módon sokáig nem sikerült azonosítania a hatóságoknak –, a másik két ügyben viszont nem.

Valójában azonban, az uszítás és a gyalázkodás elhatárolásakor egyáltalán nem csak az a kérdés, hogy felszólító módú-e a gyűlölködő szöveg. Pacifisták gyűlésén feltehetően egy kifejezetten cselekvésre felszólító, mégoly gyűlöletterhes mondat sem idézi elő erőszak közvetlen veszélyét. Egy magyarországi futtballmeccs felhevült és részben erősen ittas állapotban lévő közönsége körében viszont egy gyalázkodó kijelentő mondat is elegendő lehet ahhoz, hogy elszabaduljon a pokol.

Erőszak veszélyét a felszólító módú gyűlölködés is csak az eset összes többi körülményétől függően idézi elő. A kijelentő módú gyalázkodás viszont szintén lehet uszító, és veszélyhelyzetet is kiválthat.[478] A három leírt esetben a rendőrség és az ügyészség mégis a következő nyelvtani megkülönböztetésre egyszerűsítette le az uszítás és a gyalázkodás közötti különbséget: felszólítás=uszítás (illetve annak gyanúja), kijelentés=gyalázkodás.

Az ifj. Hegedűs-ügyben azonban még e megközelítés is csődöt mondani látszott. A cikk kiemelt felszólító mondatai ugyanis hónapokon át

476 *Ébresztő*, 2001. III. évfolyam 3. szám.

477 Uo.

478 A Legfelsőbb Bíróság BH. 521. számú határozata szerint a közösség elleni izgatás nem célzatos bűncselekmény, megvalósulásához elég, ha az elkövető tudatában van annak, hogy a gyűlölet szításával az érzelmi sérelmek okozásán túlmenő jogsértő cselekedeteket idézhet elő.

csak ahhoz voltak elegendőek, hogy a nyomozás megindulhon, majd az ismert-ismeretlen tettes lázas kutatása során alaposan elhúzódjon.[479]

A látszólag határozott jogalkalmazás tehát valójában meglehetősen bizonytalanul alakul. A gyűlöletbeszéd környezetét nem tárja fel alapos nyomozás, és az ügyek el sem jutnak a bíróságig. Ennek ismeretében, a továbbiakban annak járok utána, hogy az Alkotmánybíróság hol húzta meg a határt a büntetőjogilag nem tiltott gyűlölködés és a gyűlöletre uszítás között?

Az Alkotmánybíróság határozatai

1992-ben az Alkotmánybíróság megsemmisítette a Btk. közösség elleni izgatásról szóló paragrafusának második bekezdését.[480] Ezt megelőzően a Btk. 269. §-a így szólt:

„(1) Aki nagy nyilvánosság előtt

– a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség,

– valamely nép, felekezet vagy faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai ellen gyűlöletre uszít, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő."[481]

Az Alkotmánybíróság határozata szerint csak az első bekezdés tartalmazta a véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos, tehát szükséges és arányos korlátozását. A mérföldkövet jelentő határozat indokolása a diktatúrát éppen csak maga mögött hagyott ország politikai klímáját tükrözi, egy olyan országét, ahol a szabadság ritka látogató volt a XX. század folyamán: „Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság, az emberi kreativitás, csökkent az emberben rejlő

479 A vádemelésre 2002 júniusáig kellett várni. Lásd Schweitzer Gábor: „Rekeszd ki őket, mert ha nem teszed meg..." In: Gerő András–Varga László–Vince Mátyás (szerk.): *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2001-ben.*

480 30/1992. (V. 26.) AB határozat. Az izgatás magyarországi szabályozásának történetéről lásd Halmai: *A véleményszabadság határai.*

481 Btk. 269. § (az Alkotmánybíróság határozatának közzétételéig hatályos szöveg).

képességek kibontakozásának lehetősége. A káros következmények nem csupán az individuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak és az emberiség fejlődésének sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek. Az eszmék, nézetek szabad kifejtése, a mégoly népszerűtlen vagy sajátos elképzelések szabad megnyilvánulása a fejlődni képes és valóban eleven társadalom létezésének alapfeltétele."[482]

Az idézett bekezdés olyan emberek tudásáról tanúskodik, akiknek személyes tapasztalatuk a szabadság hiánya. Az érvek és a szép mondatok – amelyek nem ritkák a szólásszabadságról az 1990-es évek elején írt alkotmánybírósági határozatokban –, arról tanúskodnak, hogy szerzőik nem csak ismerték az amerikai Legfelsőbb Bíróság hasonló tárgyú döntéseinek nagyszerű, helyenként szenvedélyes esszé formáját öltő szövegeit, hanem magukévá is tették azok értelmét.[483] A határozat következő mondatai például Brandeis bírónak a Whitney-ügyben[484] írt véleményére emlékeztetnek: „A létrejött sajtószabadságban senki nem hivatkozhat külső kényszerre, aki a nyilvánosság elé lép, minden sorral, amit leír, magát adja és teljes erkölcsi hitelét kockáztatja. Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálat kell, hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azonban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetben szankcionálni."[485]

Úgy tűnik, hogy az amerikai és a magyar bírókat, valamint munkatársaikat hasonló lelkesedés fűtötte. Egyaránt tudatában voltak a szólásszabadság azon paradoxonának, amely szerint a véleménynyilvánítás szabadságának tiszteletben tartása terén a bátorság jelenti az óvatosságot, a félelem keltette reakciók pedig az óvatlanságot. Az Alkotmánybíróság 1992-ben született határozata – mint a későbbiekben idézett részeiből is látható lesz –, egybecseng az amerikai alkotmány meghatározó bírói értelmezéseivel abban, hogy a veszélyes nézetek legjobb kezelése a szabad közvita bátorítása.

482 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 171).

483 Lásd: A „nehéz eseteknél" a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez: Tóth Gábor Attila interjúja Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1.; Halmai: *A véleményszabadság határai.*

484 Whitney v. California, 274 U. S. 357 (1927).

485 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 180).

A közösség elleni izgatásról szóló alkotmánybírósági határozat hangsúlyozta, hogy „a véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi".[486] Az Alkotmánybíróság tehát nem csak a közvélemény formálásának eszközeként ítélte alkotmányosan védettnek a legkülönfélébb nézeteket – beleértve a kirekesztő tartalmúakat –, hanem önmagukban is, abban az esetben is, ha a közbeszélgetés számára akár teljesen haszontalanok.

Mint Halmai Gábor írja, a 30/1992. AB határozattal „az akkori alkotmánybírák világossá tették, hogy az alapjog-korlátozás általuk alkalmazott tesztje szigorúbb az Emberi Jogok Európai Bírósága által alkalmazottnál. Ez utóbbi ugyanis az Egyezmény 10. cikke 2. bekezdésében felsorolt különböző közérdekűségi okokra is hivatkozhat, míg a magyar alkotmánybíráskodásban ez már nem elégséges, mióta az alkotmány 8. §-ának (3) bekezdésének 1990-ben történt hatályon kívül helyezésével ezek az okok kikerültek az alaptörvényből, és helyüket a 8. § (2) bekezdésének szabálya váltotta fel az alapvető jogok lényeges tartalma korlátozásának tilalmáról."[487]

Az Alkotmánybíróság 1999-ben megerősítette hét évvel korábbi döntését: Alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette a Btk. 269. §-ának azon kiegészítését, amely a gyűlöletre uszítón túlmenően büntetni rendelte azt is, aki „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekményt követ el".[488] Az egyhangúan hozott döntés indokolásában az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „a már száz éve követett bírói gyakorlat szerint is csakis az uszítás foglalja magában azt a »bizonyos mérték« fölötti veszélyt, amely a véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását megengedhetővé teszi".[489] Az indokolás szövege összefoglaló részében is hangsúlyozza, hogy a hét évvel korábbi határozat „a büntethetőség alkotmányos korlátját a gyűlöletre uszításban és nem általában a »gyűlölet keltésében« határozta meg. A gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény büntethetősége nemcsak azért alkotmányellenes, mert leszállítja a korlátozhatóság [a véleménynyilvánítási szabadság korlátozhatósága] küszöbét, de meghatározatlansága miatt is."[490]

486 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 179).
487 Halmai: *Hátramenetben az alapjogvédelem?* 77.
488 1996. évi XVII. törvény.
489 12/1999. (V. 21.) AB határozat (ABH 1999. 164, 166).
490 12/1999. (V. 21.) AB határozat (ABH 1999. 164, 168). Megjegyzendő, hogy Halmai szerint az idézett utolsó mondat érvelése „triviális", és „valójában a határozat indokolása meglehetősen eklektikus, hiszen több ízben idézi ugyan az 1992-es döntésnél alkalmazott teszteket, maga a levezetés ezeket nem [...] tartalmazza." Halmai: *Hátramenetben az alapjogvédelem?* 71.

Az 1992-ben megfogalmazott mérce 1999-ben történt megerősítése ellenére, a jogalkalmazásban mutatkozó nehézségek miatt érdemes feltenni a kérdést: az első alkotmánybírósági határozat magában hordozta-e annak lehetőségét, hogy a későbbiekben zavarossá váljon a határ az alkotmányosan büntetőjogilag tiltott és nem tiltott gyűlöletbeszédek között?[491] Miközben az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette a gyalázkodás tényállását, a döntés indokolásában mégis úgy fogalmazott, hogy „a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. Nem zárja ki tehát a határozat azt, hogy arról a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenő büntetőjogi védelemmel is gondoskodjék."[492] Ráadásul a döntés részben a köznyugalom megzavarásából vezette le a véleménynyilvánítás büntetőjogi korlátozhatóságát[493], ami szerepet játszik abban, hogy nem vált eléggé világossá a határ uszítás és gyalázkodás között. Az indokolás a következőképpen érvel:

Az uszítás „olyan veszélyt hordoz egyéni jogokra is, amelyek a közvetlen tárgyként szereplő köznyugalomnak olyan súlyt adnak, hogy a véleményszabadság korlátozása szükségesnek és arányosnak tekinthető. [N]em csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó, amely egy bizonyos mérték fölött (»clear and present danger«) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását. Itt az a döntő, hogy mi került veszélybe: az uszítás az alkotmányos értékrendben [a véleménynyilvánítás szabadságához hasonlóan] szintén igen magasan álló alanyi jogokat veszélyeztet."[494]

Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága által alkalmazott híres mérce, a közvetlen és nyilvánvaló veszély fogalma tehát döntő ponton jelenik meg a határozat indokolásában, de első olvasásra nem nyilvánvaló, hogy

491 A 30/1992. (V. 26.) AB határozat bírálataként lásd például: Sajó András: Hate Speech for Hostile Hungarians. *East European Constitutional Review*, Spring 1994.
492 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1999. 164, 181).
493 Ezzel kapcsolatban Sólyom László azonban hangsúlyozta: „...mi arra is figyelmeztettünk, hogy a köznyugalom maga sem független a véleményszabadság helyzetétől. Ahol sokféle véleménnyel találkozhatnak az emberek, a közvélemény toleráns lesz, míg zárt társadalmakban sokkal inkább felkavarhatja a köznyugalmat egy-egy szokatlan hang is. [...] a gyalázkodás-ítéletben még két másik teszt is szerepelt: a támadott javak egyedisége, valamint a veszélyességi küszöb." Tóth, i. m.
494 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 179).

mire vonatkozik. A szöveg alaposabb elemzésével azonban egyértelműen megállapítható az előbbiekben idézett mondatok értelme. Bár a határozat a köznyugalom megzavarásáról szóló mondatban használja a közvetlen és nyilvánvaló veszély mércéjét, hangsúlyozza, hogy az egyéni jogok veszélyeztetése a döntő.[495] Ha a köznyugalom megzavarása bekövetkezik, akkor a köznyugalom megzavarásának veszélyéről már bajosan lehet beszélni, ezért valójában a köznyugalom megzavarásának részeként fenyegetett alanyi jogoknak kell közvetlen és nyilvánvaló veszélybe kerülniük ahhoz, hogy az uszítás alkotmányosan tiltható tényállása megvalósuljon.

Az 1992-ben született alkotmánybírósági határozat szerint szükségesnek ítélt – valóban nélkülözhetetlen – esetenkénti mérlegelés csak így állapíthatja meg, hogy egy gyűlölködő kifejezés a véleményszabadság korlátozását indokoló mértékben megzavarta-e a köznyugalmat, azaz egyéni jogok is veszélybe, méghozzá közvetlen és nyilvánvaló veszélybe kerültek-e. Pusztán a köznyugalom megzavarását vizsgálva nem lehetne megállapítani a gyűlöletbeszéd határait. Hiszen ha az egyéni jogok közvetlen és nyilvánvaló veszélyeztetését nem szabnánk a büntetőjogi tilalom feltételéül, akkor például egy település „köznyugalmát" nem megzavaró, bevett cigányozást védhetne a szólás szabadságához való jog, a romák nem roma többséget felkavaró válaszát viszont nem. Ebből következően a magyar Alkotmánybíróság által megfogalmazott mérce döntő eleme a „clear and present danger"-teszt.

A 14/2000. AB határozat mégis alkotmányosnak ítélte bizonyos önkényuralmi jelképek[496] 1993 óta[497] tiltott használatát.[498] E cselekedetek

495 Sólyom László egy cikkében így fogalmazott: „Általában való vagy emberek csoportjai ellen irányuló gyalázkodást büntetni csak akkor szabad, ha annak következtében konkrét egyének kerülnek valóságos veszélybe." Sólyom László: Szeretetbeszéd, tiszteletbeszéd. *Népszabadság*, 2001. december 24.

496 Összehasonlításképpen megjegyzendő, hogy az amerikai Legfelsőbb Bíróság első, a szólás szabadságát a többség akaratával szemben védő döntése éppen egy olyan törvényi rendelkezést semmisített meg 1931-ben – amikor a világválság idején a kommunista párt népszerűsége nőtt –, amely bűncselekménnyé nyilvánította egyéb lázító jelképek mellett a sarlós-kalapácsos vörös zászló nyilvános használatát. A törvény alapján egy tizenkilenc éves lányt letartóztattak, majd elítéltek azért, mert a Young Communist League tagjaként gyerekekre felügyelt egy nyári táborban, ahol naponta ünnepélyesen felvonták a nevezett zászlót, nyilván hihetetlenül közvetlen veszélyt idézve elő ezzel a cselekedettel. Stromberg v. California, 283 U. S. 359 (1931). Az ügy leírását lásd Walker, i. m.: 28–31.

497 1993. évi XLV. törvény.

498 Btk. 269/B §.

az alkotmánybírósági döntés szerint ugyanis a közösség elleni izgatásról szóló határozat megállapításaihoz képest „más vizsgálati, értékelési szempontok figyelembevételét is szükségessé teszik",[499] aminek meggyőző magyarázatával viszont adós maradt az Alkotmánybíróság. Feltalálta viszont – mint Halmai írja – „több, külön-külön nem igazolt védendő érték[500] »kumulatív hatásának«" elméletét, amely „szerint az alkotmányos jogok korlátozására felhozható indokok száma mentesíti az Alkotmánybíróságot azok igazolásának kötelezettsége alól".[501]

Pedig az önkényuralmi jelképek tilalma valójában ugyanazt a kérdést veti fel, mint a gyűlöletbeszéd megítélésének más esetei: szabad vitát akarunk – Magyarországon a cenzúra hosszú évtizedei után – a gyűlölködők nézeteiről is, szigorúan elítélve azokat, és megbélyegezve hirdetőiket, vagy el akarjuk hallgattatni őket a büntetőjog eszközeivel? A gyűlölködés falra festett horogkereszttel, gyalázkodó falfelirattal, vagy bármely más módon kifejezve egyaránt visszataszító és számos érv felhozható a tilalma mellett, a diktatúrák áldozatainak védelmétől a demokratikus vita stílusának megóvásáig. Nyilvánvaló azonban, hogy vagy a totalitárius jelképeket és a más hasonló tartalmú kifejezéseket is tiltani kell, vagy mindkettővel szemben a szabad vita és az erőteljes, félreérthetetlen társadalmi elítélés eszközeivel kell felvennünk a harcot. A gyűlöletbeszéd tilalma – lehetséges, bár véleményem szerint helytelen és nem célravezető választásként –, semmivel sem indokoltabb bizonyos szimbólumok, mint a szavak, vagy a véleménynyilvánítás számtalan egyéb formája esetében. Hiába tiltjuk be a nyilaskereszt használatát, ha cigányozni, zsidózni vagy más csoportokat gyalázni közben szabadon lehet.

A büntetőjogi tilalom pedig – a totalitárius szimbólumok tilalma esetén éppúgy, mint a gyűlöletbeszéd más eseteiben –, azt a káros látszatot keltheti, hogy tettünk valamit a nevezett jelképek által kifejezett visszataszító nézetek ellen, noha azok egyértelmű elutasítását semmi nem pótolhatja. Attól, hogy a 30/1992. AB határozat társadalmi öntisztulást szükségesnek tartó, a demokratikus közvélemény erejére építő álláspontja az ezredfordulóig nem vezetett a gyűlölködő, kirekesztő nézetek széleskörű elítéléséhez, még változatlanul igaz: A rasszizmus és a gyűlölködés bármely más formájának egyértelmű, újra és újra elismételt,

499 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 145).

500 Az Alkotmánybíróság által itt említett értékek: „a köznyugalom és a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltósága", 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 149).

501 Halmai: *Hátramenetben az alapjogvédelem?* 80.

határozott elítélésére van szükség, minden jelentős közvélemény-formáló csoport és személy részvételével, valamint az oktatás és a média erőteljes szerepvállalásával. A történelemmel való tárgyilagos és önkritikus szembenézést, a többségitől eltérő kultúrák iránti tisztelet és érdeklődés felkeltését nem helyettesítheti az, ha pótcselekvésként, kényszeres önigazolással betiltjuk néhány jelkép bizonyos használatait.

Az önkényuralmi jelképekről szóló döntés indokolása azonban nem csak határozottabbnak, és ezáltal az önkényes jogalkalmazásra kevesebb lehetőséget adónak tartja a náci és kommunista szimbólumok meghatározott használatának (terjesztésének, nagy nyilvánosság előtti használatának, közszemlére tételének) tilalmát.[502] A jelképes beszéddel kifejezett gyűlöletet kimondatlanul is fenyegetőbbnek értékeli, mint az 1992-ben alkotmányellenesnek ítélt gyalázkodást, vagy az 1999-ben alkotmánysértőnek minősített egyéb, gyűlölet keltésére alkalmas cselekmény elkövetését:

„A múltban sérelmet szenvedett emberekben és ezek különféle közösségeiben a jelképeknek a Btk. 269/B. §-ában tiltott használata méltán fenyegetettség-érzetet, konkrét tapasztalatokon alapuló félelmet ébreszthet, hiszen a jelképek a totalitárius eszmékhez kapcsolódó embertelenségek megismétlődésének rémét keltik fel. [...] A szóban lévő jelképeknek minden korlátozás nélküli, nyilvános, szabad használata a jelen történelmi helyzetben az emberi személy méltóságát tisztelő, ezért a gyűlölet és az agresszió eszméit elítélő, a demokrácia értékei mellett elkötelezett minden személyt súlyosan sért, és különösen sérti a nácizmus és a kommunizmus üldözötteiét."[503]

Az Alkotmánybíróság – egy bíró kivételével – a 30/1992-es határozat szemléletétől alapvetően eltérő megközelítést követett, és a 14/2000. AB határozat indokolásában az önkényuralmi jelképek tilalmán túlmenően is átértékelte a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos értelmezését, és a gyűlöletbeszéd büntetőjogi megítélését:

502 „Nyilvánvaló tehát, hogy az Abh-ban [a 30/1992. AB határozatban] kifejtett elvek másképp alkalmazhatóak az ott elbíráltnál szűkebb, határozottabb tényállások tekintetében, mint amilyen a jelen ügyben vizsgált tényállás is." 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 146). Valójában a totalitárius jelképekkel kifejezett gyűlölködés lehetséges tényállásai egyáltalán nem feltétlenül határozottabbak és szűkebbek, mint a hasonló tartalmú, nem szimbolikus beszéd elképzelhető változatai.

503 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 148).

„Az Alkotmány nem értéksemleges, az Alkotmánynak van értékrendje. Az alkotmányos értékrenddel összeegyeztethetetlen véleménynyilvánítást az Alkotmány 61. §-a nem védi."[504] „...Magyarország történelmi tapasztalatai, és az alkotmányos értékeket fenyegető az a veszély, amelyet ma még az elmúlt diktatúrák ideológiáin alapuló tevékenységeknek a nyilvánosságban való megjelenése jelenthet a magyar társadalomra, meggyőzően, objektíve és ésszerűen igazolják e tevékenységek tiltását és a büntetőjogi eszközökkel való fellépést; a véleménynyilvánítási szabadságnak a Btk. 269/B. § (1) bekezdésében megjelenő korlátozása a történelmi háttér fényében nyomós társadalmi szükségletre adott válasznak tekintendő."[505]

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában is megmutatkozó bizonytalanság példájaként, az önkényuralmi jelképekről szóló 14/2000. AB határozat tehát nem követte a 30/1992. AB határozatban írtakat. A véleményszabadság alkotmányos értelmezésének folytonosságát azonban fenntartotta Kukorelli István különvéleménye:[506] „A [többségi] határozat szerint Magyarország sajátos történelmi múltja szükségessé tesz alapjogbeli korlátozásokat, így a történelmi körülményekkel indokolható az is, hogy az állam büntetéssel fenyegeti az önkényuralmi jelképek használóit. Magyarország huszadik századi történelme, a náci és a kommunista rémtettek emléke ennek éppen az ellenkezőjét indokolhatja: a véleményszabadság a demokrácia egyik legfőbb védelmezője, ezért maga is különleges védelmet érdemel. [...] A szólásszabadság korlátozásával sehol sem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését, ahol pedig az antidemokratikus erők hatalomra kerültek, nem a véleményszabadság segítette őket uralomra."[507]

A 30/1992. AB határozatból kiolvasható, az előbbiekben elemzett teszt pedig módot ad a konkrét jogesetek elbírálására hivatott bírósági gyakorlat tárgyszerűbbé tételére.

504 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 147).

505 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 149).

506 Halmai kiemeli, hogy Kukorelli különvéleményében világos bírálatát adja annak, hogy a 14/2000. AB határozat figyelmen kívül hagyja az emberi méltósághoz való alapjog kizárólagosan egyéni jellegét meghatározó alkotmánybírósági gyakorlatot és a 30/1992. AB határozat értéksemlegességi tesztjét. Halmai, i. m.: 80–81.

507 14/2000. (V. 12.) AB határozat (ABH 2000. 141, 155). A Kukorellitől idézett utolsó mondat állítása – megítélésem szerint helyesen – szemben áll azzal a viszonylag elterjedt vélekedéssel, hogy a weimari köztársaságban biztosított szólásszabadság is elősegítette a náci hatalomátvételt. Valójában éppen a szólásszabadság és más alapvető szabadságjogok felfüggesztésének alkotmányba iktatott lehetősége járult hozzá Hitler uralomra jutásához.

A tárgyszerűen alkalmazható teszt eljárási és tartalmi kellékei

Az Egyesült Államok-beli mérce előző fejezetben leírt története azt mutatja: uszítás és gyalázkodás elhatárolása csak egy működőképes teszt alapján, és minden egyes eset összes körülményeinek figyelembe vételével lehetséges. Az ügyészségnek a Franka-, a Bognár- és az ifj. Hegedűs-ügyekben kialakított álláspontjait ért bírálatok pedig rávilágítanak arra, milyen eljárási és tartalmi feltételei vannak a magyar Alkotmánybíróság által megfogalmazott mérce alkalmazásának.

Halmai Gábor részben az eljárással kapcsolatos kritikát tartalmazó cikkében felhívta a figyelmet: az ügyészség olyan esetekben sem bízza a bíróságra a döntést, amelyekben a gyűlöletre uszítás alapos gyanúja fennáll, és az ilyen ügyekkel csak feljelentés eredményeképpen foglalkozik, noha hivatalos tudomásszerzése esetén hivatalból is eljárást kellene indítania.[508] Mint a B'nai B'rith Első Budapesti Közösség, Halmai is leszögezi: az ügyészségnek büntetőeljárást kellett volna indítania a MIÉP-nek és alelnökének a Ferencváros eladásáról közzétett antiszemita állításai miatt. Ezáltal az ügyészségnek a bíróságra kellett volna bíznia annak megítélését, hogy a MIÉP, illetve Bognár elkövette-e az uszítás bűncselekményét. Az ügyészség azonban – akárcsak a Franka-ügyben –, szükségtelennek tartotta a bíróság döntését, ifj. Hegedűs esetében pedig csaknem egy éven át mérlegelte, vajon szükséges-e bíróság elé vinnie az ügyet.

A feljelentést tevő egyesület és Halmai által kifejtett bírálat ellenében a Bognár-ügyben felhozható az, hogy a MIÉP-alelnök sajtótájékoztatóján elhangzottak önmagukban nem fenyegettek azonnali erőszakos cselekedetekkel, illetve csak közvetett kapcsolatban álltak az Újpest–Fradi meccsen nyilvánvalóan az erőszak közvetlen veszélyét előidéző antiszemita szövegekkel. A véleményszabadság gyűlöletbeszédre vonatkozó határainak a megítélése azonban pontosan azért a bíróság feladata, mert csak nagyon nehezen, minden egyes eset összes körülményeit ismerve dönthető el, hogy valamely gyűlölködő kifejezés már uszításnak minősül-e. Ezért indokolt, hogy a bíróság döntsön azokban az ügyekben, amelyekben komolyan felmerül annak a lehetősége, hogy a gyűlöletre uszítás bűncselekménye megvalósult. Az, hogy az ügyészség a három leírt eset közül kettőben megtagadta a nyomozást, a harmadikban pedig meglehetősen sajátosan folytatta azt, éppen a mérlegelendő részletek feltárását tette lehetetlenné, illetve ifj. Hegedűs ügyében legalábbis nehezebbé.

508 Halmai Gábor: Az ügyészség esete a MIÉP-pel. *ÉS*, 2001. augusztus 17.

Halmai azért is bírálja az ügyészséget, mert az a Bognár-ügyben nem végezte el „...annak vizsgálatát, vajon valóban ártalmatlan zsidózásról van-e szó, mert a jelenlegi Magyarországon hiányzik a közvetlen és nyilvánvaló veszélyhelyzet, vagy pedig e gyűlölködő szavak alkalmasak az erőszak »érzelmi előkészítésére«, ahogy azt az Alkotmánybíróság ominózus döntése mint a gyűlöletre uszítás kritériumát meghatározta. Ennek megítéléséhez nemcsak az állásfoglalásnak a futtballpályákon történtekben játszott szerepét kellett volna vizsgálat tárgyává tenni, de a mai magyar közélet egyéb fasiszta jelenségeit is."[509] Az utóbbiakra példaként ifj. Hegedűs Lóránt felhívását említi Halmai.

Értelmezése szerint tehát annak megállapításánál, hogy a gyűlölködés uszításnak minősül-e, a kérdéses beszéd szűkebb környezetén túl a társadalom állapotát is számításba kell venni. Mint írja: „...a magyar társadalmi környezet alakult olyanná, amelyben az erőszak potenciális veszélyét is magában hordozó gyűlöletkeltés egy olyan parlamenti párt gyakorlatává vált, amely már ma is de facto részese a kormányzati hatalomnak, és nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy 2002-től de jure is az lesz. Ez a körülmény hozzájárul a »közvetlen és nyilvánvaló veszély«-helyzet kialakulásához, amikor – mint láttuk – másként kell megítélni ugyanazt a tartalmú beszédet."[510]

Az ügyészség azonban – a három leírt esetben hozott határozataiból kitűnően – a korábbiakban vázolt nyelvtani értelmezést látszik követni. Felszólító módú gyűlölködés miatt hajlandó nyomozást indítani, kijelentő módú esetében viszont nem. Amennyiben egyáltalán tekintetbe veszi a gyűlöletbeszéd egyéb körülményeit, a gyűlölködés közvetlen környezetének vizsgálatára szorítkozik. Ennek következtében figyelmen kívül hagyja a társadalom egészében zajló változások hatását, például azt, hogy Szabó Albert és társai említett ügyének elbírálása idején, 1996-ban a rasszista ideológiát hirdető MIÉP még nem volt parlamenti párt, 1998-tól 2002-ig viszont az volt.

A három 2001-ben történt esetben feljelentést tevők jogértelmezése szerint a közvetlen veszélyhelyzet kialakulását nem szabad megvárni. Kárpáti hangsúlyozza, hogy az igazságszolgáltatás nem tűrheti az állampolgárok megsértését. A B'nai B'rith Egyesület kifejti, hogy a közösség elleni izgatás megállapításához elegendő a gyűlölet felkeltése. Az

509 Halmai Gábor: A liberális alkotmányjogász esete a szólásszabadsággal. *ÉS*, 2001. szeptember 14.

510 Uo.

Alkotmánybíróság azonban, mint láttuk, a „csak" sértő gyűlölködés szankcionálására nem a büntetőjog eszközeit ítélte megfelelő eszköznek,[511] és a gyűlölet felkeltésére alkalmas, de nem uszító – tehát nyilvánvaló és közvetlen veszélyt nem teremtő – cselekmény büntetőjogi tilalmát is a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányellenes korlátozásának ítélte.[512]

Összegzésképpen megállapítható: a Franka-, a Bognár- és az ifj. Hegedűs-ügyek mindegyikében a bíróságnak kellett volna megítélnie: az antiszemita beszéd gyűlöletre uszítva veszélyhelyzetet teremtett-e, vagy sem. A nyomozás megtagadása, illetve az ifj. Hegedűs-ügyben a rasszista gyűlölködő azonosításának, és az egész eljárásnak a megmagyarázhatatlan elhúzódása önmagában is megakadályozta a büntető törvénykönyv megfelelő alkalmazását. Egyúttal azt is jelzi, hogy az eljáró hatóságok sajátos zavarban vannak a gyűlöletre uszítás tilalmának értelmezésekor. Attól ugyan teljes mértékben helyesen tartózkodnak, hogy büntetőeljárást indítsanak olyan esetekben, amikor a gyűlölködés az érzelmi megrázkódtatást meghaladó egyéni jogsérelmek veszélyét feltehetően nem idézi elő. A büntetőjogot a szólásszabadsággal szemben valóban csak a legvégső esetben szabad alkalmazni, akkor, ha más jogi szankciók, például a polgári jog,[513] vagy a médiajog eszközei,[514] illetve a gyűlöletbeszéd elítélése nem elegendőek. Az ügyészség, az Alkotmánybíróság határozataira hivatkozva azonban olyan ügyek mérlegelését sem bízza a bíróságra – mint a három említett esetben –, amelyekben megalapozottnak tűnő érvek szólnak amellett, hogy a véleménynyilvánítás következtében az előbbiekben leírt veszélyhelyzet kialakulhatott.

Ezzel szemben, az Alkotmánybíróság döntéseiből kiolvasható mércéből következően körültekintő és késedelem nélküli vizsgálat és bírósági döntés szükséges az olyan ügyekben, amelyekben komolyan felmerülhet a gyűlöletre uszítás bűncselekményének lehetősége. A körülmények mérlegelése során pedig – a Halmai Gábor által írtaknak megfelelően –, figyelembe kell venni azt is: a gyűlölködés gyúlékonyabb közegre találhat akkor, ha az országban általában felerősödött a kirekesztő szemlélet, és egy párt a parlamentből hirdetheti rasszista ideológiáját. Ha a rendőrség, az ügyészség és a bíróság így, minden tényezőt tekintetbe véve alkalmazná az Alkotmánybíróság által megfogalmazott mércét, akkor megfelelően különbséget tehetne uszítás és gyalázkodás között. Ezáltal – a hatályos szabályozás alapján – a büntetőjog eszközével lehetne fellépni a szóban forgó veszélyhelyzetet valóban előidéző gyűlöletbeszéddel szemben. De ha az ügyészség az ilyen ügyekben hivatalból nem indít eljárást, feljelentésre a nyomozást megtagadja, vagy a már kétségtelenül ismert tettest hónapokon át ismeretlennek tekinti, az esetek bírósági mérlegelés nélküli megítélése csak a gyűlölködés szűkebb környezetének értékelésére, elsősorban is kijelentő, illetve felszólító módjának elhatárolására korlátozódik, a vádemelés és a bírósági eljárás pedig elhúzódik, akkor a büntető törvénykönyv módosítása esetén is csak megalapozatlan döntések születhetnének, és büntetőjogi következmények nélkül maradhatna az esetleges uszítás. Ráadásul a szólás szabadsága is csorbát szenvedhetne, ha az új törvényszöveg kevésbé tartaná tiszteletben a véleményszabadságot, mint a Btk. hatályban lévő 269. paragrafusa.

Az Alkotmánybíróság határozatainak szövegéből kiolvasható teszt szerint a gyűlölködés akkor valósít meg büntetőjogilag tiltott uszítást, ha az okozott érzelmi megrázkódtatáson túlmenő egyéni jogsérelmek veszélyét idézi elő. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kizárólag a legnyilvánvalóbban veszélyes rasszista vagy más tartalmú gyűlölködő kifejezéseket tiltja a büntetőjog. Minden esetben, amikor a fenti veszély kialakulása alaposan feltehető, gyors és alapos nyomozásnak kell feltárnia az összes számba vehető körülményt – beleértve a társadalomban zajló közbeszélgetés állapotát –, és a bíróságra kell bízni annak megítélését: „csak" gyalázkodás történt-e, vagy pedig uszítás.

511 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

512 12/1999. (V. 21.) AB határozat.

513 Az Alkotmánybíróság a 30/1992. AB határozatban hangsúlyozta, hogy a közösségek méltóságának védelmére a büntetőjogon, mint végső eszközön kívül „más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas". 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 181). A személyiségi jogok megsértése miatt indítható keresetek fordulatot jelenthetnek a gyűlölködés elleni jogi fellépés terén. (Lásd Halmai Gábor: Gyűlöletbeszéd és személyiségi jogok. *Fundamentum*, 2001/4.) Az alkotmánybírók ugyanis azt is szükségesnek ítélték, „hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel." 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ABH 1992. 167, 180). A megítélhető nagy összegű kártérítések hatékonyan szűkíthetik a gyűlölet szószólóinak lehetőségeit. Ráadásul nem csinálnak belőlük mártírt, mint a büntetőjogi elítélés teheti, ami fontos érv arra, hogy az utóbbit továbbra is az uszítás esetére korlátozzuk. Két próbaper értékű kereset formai okra, a kereshetőségi jog hiányára hivatkozó elutasításának meggyőző bírálataként lásd Halmai Gábor: A bírói jogértelmezés elvett szabadsága. *Fundamentum*, 2002/3–4. Lásd még: Ítélet a MIÉP ellen indított személyiségi jogi perben, PKKB 29. P. 90. 907/2001/12. *Fundamentum*, 2002/3–4.

514 Lásd e tanulmány nyolcadik fejezetét.

A tárgyszerű megkülönböztetés elengedhetetlen, mivel a hatályos magyar jog szerint az uszítás bűncselekmény, a gyalázkodás viszont nem az. A társadalomnak mindkettőt határozottan el kell ítélnie, és polgári jogi, valamint médiajogi szankciókkal is korlátok közé kell szorítania. A gyalázkodás esetében azonban azért sem ajánlatos a büntetőjogi tilalom alkalmazása, mert az könnyen éppen az emberi jogokat védők ellen fordulhat. Ezért is tanulságos a szólásszabadság Egyesült Államok-beli története: a híres polgárjogi szervezet, a National Association for the Advancement of Colored People (NAACP) számára ugyanaz a felfogás biztosította a szólás szabadságát 1958-ban, mint a KKK számára 1928-ban.[515] Ezen összefüggés átlátása segíthet megóvni a szólás magyarországi szabadságát, amire kétségtelenül büszkék lehetünk, hiszen a szabad szóláshoz való ragaszkodás a magyar történelem egyik legértékesebb hagyománya. Legalább ebben a tekintetben Magyarországra is igaz, amit John Milton Londonról írt: „...the mansion house of liberty".[516] E hagyományhoz kell hűnek lennünk.

515 Walker, Samuel: i. m. 26–27.

516 Milton: *Areopagitica – A Speech for the Liberty of Unlicensed Printing, to the Parliament of England.*

7. Egy működő modell: közmédia az Egyesült Államokban

Non-profit rádiók és tévék önként támogatott hálózata

Az Egyesült Államokban a köztelevízió, a Public Broadcasting System (PBS) és a közrádió, a National Public Radio (NPR) nem kötelezően fizetendő előfizetési díj révén kap támogatást a nézőktől és a hallgatóktól. Az 1960-as években létrehozott hálózatok helyi állomásai – a Tilos Rádió „Tilos Maraton" kampányához hasonlóan – évente többször kérik közönségüket, hogy járuljanak hozzá kiadásaikhoz.[517]

„Egy bridzspartihoz négy ember kell, a tangóhoz kettő, a WNYC támogatásához viszont egyetlen hallgató is elég" – ismételte például a New York-i rádióadó 2000 őszén. Mindenki maga dönti el, hogy küld-e pénzt.[518]

A közmédia állomásoknak folyamatosan meg kell győzniük közönségüket arról, hogy olyan portékát kínálnak, amit más televíziók és rádiók nem nyújtanak. Owen Fiss ezt így fogalmazta meg a Corporation for Public Broadcasting (CPB, a PBS és az NPR ernyőszervezete) létrehozóinak elképzeléséről írva: „Azt feltételezték, hogy a közmédia-rendszer a kereskedelmi műsorszolgáltatók által elhanyagolt, de a közös önkormányzás szempontjából alapvető témákkal fog foglalkozni."[519]

---

517 A közmédia támogatásának önkéntes voltát jól érzékelteti az alábbi történet: New Yorkban, az East Village-ben, a C Avenue és a kilencedik utca sarkán áll egy kis névtelen bár, ahol autentikus amerikai népzenét lehet hallgatni. A 2001. év egyik januári estéjen a Jim, Jenny and the Pinetop nevű együttes játszott bluegrass-t. Belépődíjat nem kértek, a szünetben vittek körbe egy kalapot, amibe mindenki annyi pénzt tett, amennyit akart. A koncert vége felé, mielőtt újra körbejárt a fejfedő, a fiatal énekes így szólt: „Úgy teszünk, mint a köztelevízió, megint adományokat kérünk."

518 Egy kínai taxis például, rövid beszélgetésünk során hülyeségcsőnek nevezte a tévét, de a köztelevíziót mindig támogatja.

519 Fiss, Owen M.: *The Irony of Free Speech*. Harvard University Press, 1996. 56.

A pénzgyűjtő kampányok sikeresnek mutatkoznak, hiszen a közmédia bevételei között a vezető tétel a nézők és a hallgatók önkéntes támogatása. 1979-ben költségvetésük 11,7 százaléka, 1995-ben és 1997-ben 22,2 százaléka származott közönségük adakozásából.[520]

A közmédiának tehát valóban a hallgatókat és a nézőket kell szolgálnia, különben nem számíthat a műsorával ellátott közösség tagjainak adományaira. A San Franciscó-i NPR állomás, a KQED azzal is erősíteni igyekszik közönsége kötődését, hogy az ehhez szükséges összeget küldő hallgatóknak tagságot, és az adó vezetőségének megválasztásakor szavazati jogot biztosít.

Az Egyesült Államokban működő sok száz közrádió-, és köztelevízióállomás önálló, nonprofit szervezetekként képezik az NPR és a PBS országos hálózatait. Ez az 1960-as években kialakított decentralizált szerkezet a szövetségi kormányzattól való függetlenséget hivatott erősíteni.

Mint Brennan bíró írta a közmédia szerkesztőségi állásfoglalásait tiltó szabályozás alkotmányellenességét megállapító legfelsőbb bírósági döntés szövegében: „A közműsorszolgáltatási törvény (1967) jogalkotási története világosan mutatja, hogy a törvényhozás a szövetségi kormány befolyásától való teljes szabadság biztosítására ügyelt. [...] A törvényhozás elutasította bármiféle szövetségi tulajdonban lévő állomás létrehozását, és kifejezetten megtiltotta a CPB-nek, hogy az televízió- vagy rádióállomást tulajdonoljon vagy működtessen. A törvényhozás viszont [...] nem szabott különleges feltételeket az állomások feletti állami (az egyes tagállamok általi), vagy önkormányzati ellenőrzés megszorítására."[521]

A helyi állomások a programok egy részét maguk készítik, a többit pedig egymástól, a hálózat központjától vagy más szervezetektől veszik át. A New York Times-szal azonos minőségű információforrásként emlegetett NPR központja fontos szerepet játszik a műsorok készítésében. A szintén komoly presztízsnek örvendő PBS legjelentősebb programgyártói viszont a legnagyobb helyi állomások.

Természetesen ez a decentralizált rendszer is vitatható. Willard Rowland szerint a széttagolt szerkezet megnehezíti a közmédia ambiciózusabb koncepciójának kialakítását.[522] De ha ez sikerülne, az elégtelen finanszírozás Roland szerint még akkor is áthághatatlan akadályt képezne. Ezért a költségvetési források drámai mértékű bővítését tartja szükségesnek.[523]

520 Az idézett költségvetési adatok megtalálhatóak: Noam, Eli M.–Walterman, Jens. (szerk.): *Public Television in America*. Bertelsmann Foundation Publishers, 1998.

521 FCC (Federal Communications Commission) v. League of Women Voters 468 U. S. 364, 1984, 394.

522 Willard, Rowland: The Institution of U. S. Public Broadcasting. In: *Public Television in America*.

Politikai függőség és kommercializálódás?

Az amerikai közmédia közpénzekből származó bevételei kezdettől fogva sokkal korlátozottabbak voltak, mint például a hasonló európai intézmények állami támogatása. A republikánusok pedig időről időre a szövetségi költségvetési támogatás csökkentését vagy megszüntetését javasolják. Nixon, Reagan, az 1994-es kongresszusi választásokon aratott republikánus győzelem után pedig a képviselőház elnöke, Newt Gingrich jeleskedett a közmédia elleni rohamokban. A támadások ugyan soha nem vezettek a támogatás teljes eltörléséhez, a megszorításoknak azonban a pénzügyi következményeken túlmenő hatása is van. Rowland szerint a költségvetési harcok „az indokolatlan óvatosság és az öncenzúra kísértéseinek is kiszolgáltatták a közmédiát".[524]

A szövetségi kormány befolyását tehát nem sikerült kizárni, amiben a közmédiára vonatkozó szabályozás ellentmondásai is szerepet játszottak. Erre példa az az ügy, amelyben egy fellebbviteli bíróság megállapította, hogy a Federal Communications Commission (FCC) nem rendelkezik joghatósággal a CPB felett. A bíróság érvelése szerint a CPB létrehozásakor „a törvényhozók attól tartottak, hogy a teljes autonómia a maga útján szintén elfogultságokhoz és visszaélésekhez vezethet".[525] E veszélyek elkerülését hivatott biztosítani „a törvényhozás által a CPB tevékenységeinek ellenőrzésére kialakított körültekintően kiegyensúlyozott rendszer".[526]

A garanciák között említi a bíróság azt is, hogy a – nem szövetségi ügynökségként, hanem nonprofit szervezetként működő – CPB vezetőségének 15 tagjából legfeljebb nyolcan lehetnek ugyanannak a politikai pártnak a tagjai.[527] Már e rendelkezés is nyilvánvalóan többségi befolyást tehet lehetővé. A közmédia-rendszer számára a CPB-n keresztül juttatott

523 Uo.: 64–65. Lásd még Richard Somerset-Ward: American Public Television: Programs – Now, and in the Future. In: *Public Television in America*.

524 Uo.: 51.

525 Accuracy in Media, Inc. v. FCC, U. S. Court of Appeals, District of Columbia Circuit, 1975.

526 Uo.

527 Közműsorszolgáltatási törvény 396(c)(1) §

szövetségi költségvetési támogatással kapcsolatban pedig egyenesen így fogalmaz a bíróság: „Végső soron, a törvényhozás a CPB bármely tevékenységével szemben ki tudja fejezni rosszallását a költségvetési döntésen keresztül."[528] Eszerint a költségvetésről döntő mindenkori többség befolyása nemhogy nem megakadályozandó, hanem egyenesen kívánatos, nehogy a közmédia korlátlan önállósága elfogultsághoz vezessen.

Az NPR és a PBS állomások forrásait a szövetségi költségvetési támogatás visszatérő megkérdőjelezése mellett az is szűkíti, hogy a kereskedelmi társaságok csaknem minden ellenszolgáltatás nélkül használják a frekvenciákat,[529] és várhatóan a digitális spektrum esetében is ugyanez lesz a helyzet. Ha a magáncégeknek fizetniük kellene a köztulajdont képező hullámhosszok hasznosításáért, akkor az ebből származó közpénzből részesedhetne az NPR és a PBS is. A kongresszus viszont nem tűnik hajlamosnak olyan szabályozás elfogadására, amely az egyre növekvő méretű média-óriáscégek érdekeit sértené.

Rowland adatai szerint az amerikai közmédia szponzorációból származó bevételei az 1980-as és az 1990-es évek folyamán 65%-kal, az összforrások 10 százalékáról 16 százalékra emelkedtek.[530] Eközben fellazultak a műsorok támogatását korlátozó szabályok. Mint Rowland leírja, ez a folyamat megosztja a szakértőket. Egy részük nem lát alternatív lehetőséget a szükséges bevételek megszerzésére. Ők sem tartják veszélytelennek a növekvő szponzorációt, de „megfelelően, a köz-műsorszolgáltatás jobb és jellegzetes sajátosságait megőrizve, sőt felvirágoztatva, kezelhetőnek ítélik azt".[531] Mások viszont a közmédia kommercializálásától óvnak.[532]

528 Accuracy in Media, Inc. v. FCC, U. S. Court of Appeals, District of Columbia Circuit, 1975.

529 A WNYC-nek mint közrádiónak viszont fizetnie kell az általa használt hullámhosszért. Sőt, még örülnie is kell annak, hogy erre egyáltalán lehetősége van. A WNYC elnöke a függetlenségi kampánynak nevezett 2000 őszi pénzgyűjtő akció során újra és újra elmondta, hogy Giuliani, New York republikánus polgármestere néhány éve a legtöbb pénzt ajánló társaságnak akarta adni a város birtokában lévő frekvenciát, amit a közrádió használ. A WNYC-nek esélye sem lett volna a licitálás során. Mint az állomás elnöke emlékeztetett rá, a hűséges hallgatók tiltakozása kellett ahhoz, hogy 25 millió dollárért megtarthassák hullámhosszukat.

530 Rowland, i. m.

531 Uo.: 59.

532 A média pusztán piaci alapon való működésének általános bírálataként lásd: Baker, C. Edwin: An Economic Critique of Free Trade in Media Products. *North Carolina Law Review*, Volume 78, No. 5, June 2000.

James Ledbetter a köztelevízió finanszírozásáról megjelent könyvének a következő, a műsortámogatás szokásos bejelentését kifigurázó címet adta: Made Possible by... The Death of Public Broadcasting in the United States (Lehetővé téve... az amerikai köz-műsorszolgáltatás halála által).[533]

Ledbetter leírja, hogy 1997-ben a legnagyobb köztelevízió állomások a PBS Sponsorship Group-ot létrehozva járták az országot támogatásért.[534] Ledbetter idézi a Current című lapot, amely szerint a New York-i állomás , a WNET elnöke így fordult reklámcégek vezetőihez: „Köszöntöm önöket az új PBS nevében. A cégek PBS-en keresztül eljuttatható üzenetei minden évben kreatívabbak. Megmutathatják az áruikat. Szlogeneket használhatnak."[535] A szponzoráció a támogató nevének szigorúan szabályozott közlésétől eltolódott a reklám határáig, „a legnagyobb PBS állomások túlnyomó része esetében már a félperces üzeneteket is engedélyezve".[536] Sokatmondó az is, hogy „az 1980-as évek végétől a szponzorok a jótékonysági szervezeti egységeik helyett a reklám és marketing osztályaikra bízzák a közmédia támogatását".[537]

De valóban ördögtől való-e a szponzoráció szélesítése? Ledbetter, 1998-ban megjelent elemzésében úgy ítélte meg, hogy a szövetségi költségvetési támogatás hiányában a digitális technológiára való átállás valamennyi állomás számára megfizethetetlenül drága.[538] A New York Times több mint egy teljes oldalt betöltő, három évvel későbbi cikke[539] viszont más képet mutat. PBS-vezetők becslése alapján a 347 tagállomás egyharmada esetében kétséges, hogy össze tudják-e gyűjteni a szükséges pénzt. A szponzorációs bevételek növelése a technikai fejlődéssel való lépéstartás feltételévé vált, különösen mivel a szövetségi költségvetés a PBS közel 1,7 milliárd dolláros átállási költségéből 2001 tavaszáig csak 60 milliót biztosított.

A közmédia kritikusai szerint azonban a politikai és az üzleti érdekek befolyása már alapjaiban kérdőjelezi meg a közrádió és a köztévé

533 Ledbetter, James: *Made Possible by... The Death of Public Broadcasting in the United States*. New York: Verso, 1997.

534 Ledbetter, James: Funding and Economics of American Public Television. In: *Public Television in America*.

535 *Current*, May 12, 1997, 1.; Ledbetter: *Funding and Economics of American Public Television*. 86.

536 Ledbetter, I. m.: 85.

537 Uo.: 85.

538 Uo.: 90.

539 A Digital Divide Threatens Public TV. TNYT, April 15, 2001.

működését. Ben Clarke így ír az NPR-ról és a PBS-ről: „Az elmúlt tíz évben, ezek a közpénzből finanszírozott szervezetek az üzleti körökkel együttműködve eltörölték a megkülönböztetést a kereskedelmi és a nem kereskedelmi műsorszolgáltatás között. Ez a privatizált közműsor-szolgáltató-rendszer megteremtéséhez vezetett, ami az üzleti és kormányzati támogatók érdekeit szolgálva hűvösen magára hagyja a helyi közösségeket, az etnikai kisebbségeket és a figyelő közönséget."[540]

John Downing a PBS és az NPR megmentéséért küzdőket egyenesen a süllyedő Titanicon játszó zenészekhez hasonlítja, magát a közmédia-rendszert pedig üres trójai falóhoz.[541] Ezzel szemben azonban meggyőzőnek tűnnek azok az érvek, amelyek szerint a több lábon álló finanszírozási rendszer, a helyi állomások önállósága, a támogatók műsorgyártástól való elszigetelése, és a decentralizált programkészítés biztosítják a közmédia önállóságát, a műsortámogatások közlése pedig nem szakíthatja meg a programokat.[542] Az is hangsúlyozandó, hogy az amerikai közmédia nem közölhet reklámokat.[543]

540 Clarke, Ben: *Public Broadcasting for Profit on Satellite Radio.* MediaFile, May/June 2001. Clarke kritikáját támaszthatja alá az az eset, amikor 2000 őszén egy betelefonáló hallgató a szavazók jogainak csorbításáról szóló tényfeltáró műsorokat hiányolta az elsősorban a két elnökjelölt jogvitájára összpontosító NPR programjából. A műsorvezető válasza az volt, hogy az NPR-nak nem telik a tényfeltárás költségeire. Bush és Gore párharcát, mint egy hosszan elnyújtott, grandiózus show-t, persze tálcán kínálta a republikánus, illetve a demokrata párt kampánya. Azt, hogy valóban diszkrimináltak-e kisebbségi szavazókat az egész választás szempontjából döntő jelentőségű Florida állam néhány megyéjében, nyilván nem csak drágább, hanem politikailag, és talán még a szponzorációs bevételek szempontjából is kockázatosabb lett volna kinyomozni és közzétenni.

541 Downing, John: Radical Media Projects and the Crisis of Public Media. Paper presented at conference: *„Rethinking Public Media in a Transitional Era", Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law,* January 12, 2001. 1.

542 Ezen érveket fejtette ki bizakodóan Louis Wiley, a bostoni PBS-állomás, a WGBH által készített *Frontline* című műsor vezető szerkesztője a vele folytatott beszélgetésem során.

543 Az Európai Unió és az Európa Tanács határokat átlépő televíziózásról szóló direktívája, illetve egyezménye korlátok között, de egyaránt elfogadhatónak tartja a reklámozást, és nem tartalmaz külön megszorításokat a köztelevíziókra nézve. A magyar rádió–televízió-törvény 24. §-a a kereskedelmi médiumokra vonatkozó szabályoknál szigorúbb korlátozásokkal, de szintén lehetővé teszi reklámok közlését a közmédiumok számára.

A *változásokhoz alkalmazkodó közmédia*

Monroe Price az újonnan alkalmazott finanszírozási-strukturális megoldásokban az új technológiák által kínált lehetőségek maximális kihasználásának esélyét látja. Ő az amerikai közmédia korszerűsítése érdekében egyenesen részleges privatizációt javasol: „a köztelevízió világszerte az állami ellenőrzés felől a köz-, és a magánerők együttműködésének (»public-private partnership«) erősödése, vagy olyan szervezetek létrehozása felé halad, amelyek versenyképesek a sokcsatornás és globálisan meghatározott környezetben".[544]

Price szerint a közmédia szükséges új szerkezetéről is annak függvényében lehet dönteni, hogy mi szolgálja jobban a változtatásokat: „Könnyen lehet, hogy egy teljesen decentralizált, és szinte atomizált rendszer sokkal megfelelőbb a megújításhoz, mint egy strukturáltabb és felülről ellenőrzött változat."[545] Az újító erőfeszítéseket értékelve is bírálja az adott állapothoz való merev ragaszkodást: „a közműsorszolgáltatók szentebb tehenek, mint brit megfelelőjük".[546] A BBC reformját követendő példának tekinti, még ha azt az amerikai közmédia romlását megfogalmazók véleményével azonos kritika érte is: „vannak, akik úgy gondolják, hogy az intézmény megmentésére hadra fogott piaci erők lerombolják azt".[547] Hangsúlyozza, hogy „a szerkezet lendületbe hozása a változásért – nem a védettségért –, sokkal vállalkozóbb, globálisan jóval ambiciózusabb, és innovatívabb BBC-t eredményezett".[548]

A közmédiára az Egyesült Államokban is továbbra is szükség van.[549] Mint Eli Noam írja elemzésében, a sokcsatornás televíziózás korában a szakosodó kereskedelmi tévék egyre növekvő mértékben kínálnak

544 Price, Monroe E.: Public Broadcasting and the Crisis of Corporate Governance. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal,* 1999/2, 442.

545 Uo.: 445.

546 Uo.: 445.

547 Uo.: 446.

548 Uo.: 446.

549 Monroe Price és Stefaan Verhulst szerint a közműsorszolgáltatókra a sokcsatornás média és a globalizáció korában is fontos szerep vár, de rugalmasan fejlesztett működési modellek kialakítására van szükség, amelyek a funkciókra koncentrálnak, nem a központosított intézményekre. Lásd: Price, Monroe–Verhulst, Stefaan: Global Transformations in Public Service Broadcasting: A Comparative and Analytic Approach. Paper presented at conference: *„Rethinking Public Media in a Transitional Era", Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law,* January 12, 2001.

közérdekű programokat.[550] Teszik ezt összességében 6 százalékos nézettségi részesedéssel, szemben a köztévé 2,3 százalékos nézettségével, összesen 2,3 milliárd dollárból gazdálkodva a köztelevízió 1,9 milliárd dollárjával szemben. De mint Noam hangsúlyozza, bizonyos közérdekű műsortípusokat nem szolgáltatnak a kereskedelmi adók: ilyenek többek között a minőségi gyermekműsorok, a kulturális produkciók közvetítése, az oktatási és a vitatkozó politikai programok.

A valóban közérdekűen és korszerűen működő közmédia létrehozása és fenntartása, a források biztosítása a politikai vagy üzleti támogatók beleszólása nélkül azonban csaknem bűvészmutatványt igényel. Mint láthattuk, ellentmondásos szabályozásért, képtelen bírósági érvelésért nem kell a diktatúra utáni átmenet nehézségeivel küzdő országokra vetnünk vigyázó tekintetünket. Megtaláljuk azokat az Egyesült Államokban is. De a hibáival együtt is működőképes amerikai közmédia-rendszer tökéletlenségei nem szolgálhatnak cinikus igazolásul a magyar közrádió és köztelevíziók következő fejezetben leírt, alkotmányellenes befolyásolásához. Magyarországon a sajtószabadságot erősítő megoldásokat kell meghonosítanunk. Ledbetter például a közmédia javasolt finanszírozási lehetőségei között említi a következőt is: „az adófizetők jövedelemadójuk nyomtatványainak kitöltésekor adójuk egy részét önkéntesen a köz-műsorszolgáltató rendszernek adományozhatnák…"[551]

Ez a magyarországi közmédiumok esetében is megfontolandó lenne, a non-profit szervezeteknek felajánlható egy százalék bevált, és már más országokban is követett mintájára. Lehetővé kellene tenni azt, hogy a személyi jövedelemadójából egy százalékot mindenki valamelyik közmédiának adhasson. A hallgatók és a nézők ezen véleménynyilvánítása elősegíthetné a Magyar Rádió, a Magyar Televízió és a Duna Televízió függetlenségét.

550 Noam, Eli: Public-Interest Programming by American Commercial Television. In: *Public Television in America*.

551 Ledbetter, i. m.: 91.

8. A független közmédia létrehozásának kudarca Magyarországon

Az Alkotmánybíróság 1992-ben, a Magyar Rádió (MR) és a Magyar Televízió (MTV) felügyeletéről szóló döntésében[552] alkotmányellenesnek ítélte az MTV és az MR feletti kormányfelügyeletről szóló 1047/1974. minisztertanácsi határozatot.[553] Mégsem semmisítette meg a kommunista korszakból visszamaradt, nyilvánvalóan anakronisztikus jogszabályt, mondván, hogy az alkotmányellenes felügyelet is jobb, mint a felügyelet teljes hiánya. Az Alkotmánybíróság határidőt szabott az Országgyűlés számára a hiányzó törvény megalkotására, majd annak eredménytelen elmúltával újabb határozatot hozott, kimondva, hogy az alkotmányellenes kormányhatározat csak az alkotmánynak megfelelő törvényi szabályozás hatálybalépésének napján veszti hatályát.[554]

Az 1992-ben született döntés sajátos logikája köszönt vissza abból a hét évvel későbbi alkotmánybírósági határozatból[555], amelyben az alkotmánybírók szűk többsége úgy ítélte meg, hogy a Magyar Televízió kuratóriumának kizárólag kormánypárti jelöltekből választott elnöksége is jobb, mint az intézmény felügyeletének hiánya, holott az 1992-ben hozott határozat indokolása szerint bármely politikai vagy más csoport

552 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

553 1047/1974. (IX. 18.) MT határozat.

554 17/1993. (III. 19.) AB határozat. Különvéleményében Vörös Imre alkotmánybíró kifejtette, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányellenesnek ítélt jogszabály megsemmisítésének időpontját nem kötheti valamely szükségképpen bizonytalanul teljesülő feltételhez: „... a feltétel megfogalmazásával az Alkotmánybíróság az Országgyűlésre hárítja az alkotmányellenesség megszüntetésének feladatát, holott az Országgyűlés (...) az Alkotmánybíróság által rendelkezésre bocsátott – féléves határidőn belül nem tudta megalkotni a kérdéses törvényt. (...) Az Alkotmánybíróság alkotmányos feladata éppen az, hogy az alkotmányellenes helyzetet végső soron az időhatározás bizonyosságával megszüntesse." (ABH 1993. 157, 160)

555 22/1999. (VI. 30.) AB határozat.

közmédiára gyakorolt meghatározó befolyása alkotmányellenes. Ezen alapelvnek azonban az 1974-ből származó kormányhatározat megsemmisítésének elmulasztása is égbekiáltóan ellentmondott.

A meghatározó befolyás tilalma

Az Alkotmánybíróság, 1992-es döntésének indokolásában, a közmédia függetlenségének biztosítása céljából, a következőképpen fogalmazta meg a meghatározó befolyás tilalmát:

„A rádió és a televízió alkotmányos működésének feltételeként a törvénynek ki kell zárnia, hogy a közszolgálati rádióban és Televízióban akár az állam szervei, akár egyes társadalmi csoportok a műsorok tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhassanak. (...) A (...) szabályozásnak (...) ki kell zárnia azt a lehetőséget, hogy állami szervek, vagy bármely társadalmi csoport a műsor tartalmát úgy befolyásolja, hogy a társadalomban meglévő vélemények bemutatásának teljessége, arányainak kiegyensúlyozottsága, valósághű kifejezése, illetve a tájékoztatás elfogulatlansága megsérüljön. Az Alkotmány megköveteli a rádió és a televízió szabadságát az „államtól" és egyes társadalmi csoportoktól. Nem lehet tehát olyan jogosítványuk, amelyekkel a műsorkínálatot egyoldalúvá tehetik, vagy tartalmára meghatározó befolyást gyakorolhatnak. Ez a tilalom a közvetett befolyásolásra és a befolyásolás lehetőségére is vonatkozik. Az „állami szervektől" való szabadság követelménye – a műsorok tartalmát illetően – a törvényhozással és a kormánnyal szemben egyaránt fennáll. Mindkettő ki van téve a nyilvános kritikának és a társadalom azon keresztüli ellenőrzésének. Ezért egyiknek sem lehetnek eszközei a rádióban és a Televízióban közzétett vélemények tartalmi befolyásolására. Az Országgyűlés meghatározó tartalmi befolyása a rádióban és a Televízióban éppen úgy alkotmányellenes, mint a Kormányé. (...) ...az államtól való szabadság azt kívánja meg, hogy se a parlament, se a kormány ne juthasson a műsor tartalmát befolyásolni képes szervezetben meghatározó befolyáshoz; ahogy politikai pártok, azonos feladatra vagy ugyanazon érdek képviseletére létrejött csoportok befolyása sem lehet meghatározó."[556]

A felügyelő testületek létrehozásának, az intézményvezetők kiválasztásának, és a szükséges pénzforrások biztosításának módja egyaránt lehetőséget adhat a közmédiumok befolyásolására. Nem véletlen, hogy

556 37/1992. (VI. 10.) AB határozat (ABH 1992. 227, 230–231).

e kérdésekben heves vita folyt a rádió-televízió törvény előkészítése során,[557] és mindhárom témával kapcsolatban beadványok kerültek az alkotmánybírók asztalára. Az Alkotmánybíróság mindannyiszor az 1992-ben hozott határozatára hivatkozva döntött.

A közmédiumok vezetőinek kinevezése és felmentése volt a fő kérdés a kilencvenes évek elejének úgynevezett médiaháborúja[558] során. Egy 1990-ben elfogadott törvény szerint, a miniszterelnök jelölése alapján, az Országgyűlés kulturális bizottsága előtti meghallgatást követően, a köztársasági elnök nevezte ki, és mentette fel az MR és az MTV elnökeit és alelnökeit.[559] Az akkor országosan még monopolhelyzetben lévő MTV és MR vezetőiről tehát közvetlenül politikai döntések születtek. Ezt az eljárást tartotta volna meg az a törvénytervezet, amelyet 1992. december 29-én az Országgyűlés elvetett.[560] A három évvel később megszületett törvény szerint a közmédia fölé rendelt kuratóriumok[561] döntenek az intézmények vezetőiről, de ez, a testületek létrehozásának alábbiakban leírt, elhibázott módja miatt nem vitt közelebb a köztelevízió és a közrádió függetlenségéhez.

A közmédia finanszírozásával kapcsolatban a rádió-televízió törvény garanciális jelentőségű rendelkezéseket tartalmaz a költségvetési támogatás biztosításának automatizmusairól, a műsorterjesztés költségeinek fedezését és a készülékhasználati díj fizetése alól mentesülők díjának pótlását illetően.[562] E biztosítékok fontosságát mi sem mutatja jobban, mint hogy az Alkotmánybíróságnak két különböző kormány hivatali ideje alatt is meg kellett semmisítenie a közmédia költségvetési, illetve

557 Lásd például: Ferenczi Krisztina: *Előjáték a sajtószabadsághoz*, Telehír, 1994.

558 A médiaháborúról lásd például: *Sajtószabadságharc*. Varsányi Gyula interjúja Gombár Csabával, Kritika, 1993/4.; Hankiss Elemér: *„viszont én vagyok itt az elnök."* 2000, 1993. November.

559 1990. évi LVII. törvény a közszolgálati tájékoztatási eszközök (Magyar Rádió, Magyar Televízió, Magyar Távirati Iroda) vezetőinek kinevezési rendjéről. A köztársasági elnök e törvényből fakadó szerepének vitatott értelmezését lásd: 48/1991. (IX. 26.) AB határozat.

560 5575. számú törvényjavaslat a rádióról és a televízióról. In: Ferenczi: *Előjáték a sajtószabadsághoz*. A közmédiumok vezetőinek kinevezésére és felmentésére vonatkozó, 1990-ben szabályozott eljárás fenntartásának bírálataként lásd: Molnár Péter: *A médiatörvény kulcsa*, Népszabadság, 1992. december 21.

561 1996. évi I. törvény a rádiózásról és a televíziózásról, IV. fejezet.

562 1996. évi I. törvény 75. § (1)-(3), 81. § (2). A 75. § (4) bekezdése azonban a befolyásolásra esélyt adó módon, tehát alkotmányellenesen csak lehetőségként szól az MR művészeti együtteseinek támogatásáról.

gazdálkodási önállóságát sértő, törvény, illetőleg kormányhatározat formájában elfogadott jogszabályokat.[563]

A közmédia pártok általi felügyeletének intézményesítése

A közmédia felügyeletének törvényi szabályozásakor az akkori parlamenti pártok többsége[564] nem támogatta az Országgyűlés által választott, nem közvetlenül a képviselőcsoportok által, hanem az alkotmánybírók jelöléséhez hasonlóan, eseti parlamenti bizottság által javasolt, kevés tagot számláló szakértői felügyelő testület(ek) koncepcióját. Ebben – a politikai kontroll megtartásának igénye mellett –, az Alkotmánybíróság határozatának az a megítélésem szerint téves értelmezése is szerepet játszott, amely szerint az előbbiekben leírt elképzelés jól működő panaszbizottsági rendszerrel, sőt még a műsorok pártatlanságát ellenőrző társadalmi bizottsággal kiegészítve is meghatározó befolyást biztosít az Országgyűlés számára. A törvény végül a német-osztrák modellhez[565] hasonló, a civil szervezetek széleskörű részvételére épülő, nagy létszámú kuratóriumokat hozott létre a közmédia felügyeletére. E túlméretezett testületek működése nyilvánvalóan nehézkes, pedig a kemény versenyhelyzetben[566] működő közmédiumoknak hatékony döntéshozatalra lenne szükségük.[567] Ennél is nagyobb bajt okozott

563 47/1994. (X. 21.) AB határozat, 31/1995. (V. 25.) AB határozat.

564 A törvény készítésének politikai körülményeiről lásd: Molnár Péter: *Telefonüzenet kis kockás papíron – Bevezetés a médiatörvény születésének történetébe.* Beszélő 1998. április.

565 Szilády Szilvia: *Közszolgálatiság és társadalmi felügyelet: a német és az osztrák modell.* Beszélő, 1997. augusztus-szeptember.

566 A magyarországi médiarendszer három szektorúvá válásáról lásd például: Molnár Péter: *The Transformation of the Hungarian Broadcasting.* In: *After the Fall.* Ed.: Robert W. Snyder, Media Studies Journal, Volume 13, No. 3, Fall 1999.

567 Valamely csoport meghatározó befolyásának kialakulását viszont legfeljebb olyan kivételes esetekben gátolhatja a kuratóriumok összetétele, mint amikor 2000-ben és 2001-ben a kizárólag kormánypártok által jelölt tagokból álló, alkotmányellenesen létrehozott kuratóriumi elnökségek részvénytársasági elnökjelöltjei a társadalmi szervezetek delegáltjainak több mint kétharmados többségével működő kuratóriumokban nem kapták meg a szükséges kétharmados támogatást. Ugyan ez sem tudta megóvni a közmédiumokat a kormány általi kisajátítástól, de a végrehajtó hatalom alkotmánysértő lépései legalább nem fék nélkül haladhattak előre.

azonban az, hogy a pártok többségének javaslatát követve, a törvény intézményesített pártfelügyeletet jelentő kuratóriumi elnökségek létrehozásáról rendelkezett.[568] Ez valóban sérti a meghatározó befolyás tilalmának elvét.[569]

A hat év vita után elfogadott jogszabály ugyanis minden parlamenti képviselőcsoport számára legalább egy elnökségi tag jelölésének jogát biztosítja mindegyik közmédia esetében.[570] Ehhez képest sovány vigasz, hogy a mindenkori ellenzéki képviselőcsoportok jelölhetik az elnökségi tagok felét.[571] Az alkotmánybíró-jelöltek eseti parlamenti bizottság általi kiválasztásához hasonló, különleges jelölési eljárás hiányában a megválasztott elnökségi tagok gyakorlatilag visszavonhatatlan megbízatása[572] és a szigorú összeférhetetlenségi szabályok[573] legfeljebb fügefalevélként funkcionálnak.[574] Ez a felügyeleti szerkezet eleve lehetetlenné teszi a közmédia független működését, a parlamenti pártok befolyása pedig ráadásul még kiegyensúlyozottlanná is válhat. Pedig a törvény legalább azt megkísérli kizárni, hogy a mindenkori kormány, illetve kormánytöbbség a maga propagandaeszközévé alakíthassa a közmédiumokat. Ezt célozza az, hogy a parlamenti ellenzék – függetlenül attól, hogy mennyivel kevesebb mandátummal rendelkezik, mint a kormánypártok –, ugyanannyi tagot jelölhet a közmédiumok fölé rendelt testületekbe, mint a kormánypártok. Ezt írja elő a rádió-televízió törvény: „Az Országgyűlés által a kuratóriumba

568 Lásd: Halmai Gábor: *Törvényesített pártmédia* – Népszava, 1997. január 2.; Halmai Gábor: *Médiaború: szabadság és szabályozás.* Beszélő, 1997. augusztus–szeptember.

569 A Nyilvánosság Klub 1997. január 12.-én az Alkotmánybírósághoz fordult, beadványában meghatározónak, és ezért alkotmányellenesnek tartva a kuratóriumok elnökségét jelölő parlamenti pártok befolyását a közmédia működésére.

570 1996. évi I. törvény 55. § (5). Az MTI függetlenségének elemzésére e tanulmányban nem térek ki.

571 1996. évi I. törvény 55. § (5).

572 1996. évi I. törvény 58. § (3).

573 1996. évi I. törvény 58. § (1)-(2), (4).

574 A kuratóriumi elnökségekre is igaz, amit Timár János, az elnökségekhez hasonlóan jelölt Országos Rádió Televízió Testület (ORTT) tagja a testület működésével kapcsolatban mondott: „...a politika által jelentősnek tekintett médiakérdésekben a testület tulajdonképpen leginkább azzal a szabadságával él, hogy beilleszti magát a létező pártpolitikai közegbe. (...) ...sokszor engem kezelnek csodabogárként, ha éppen kiderül, hogy nem minden lépésemet ennek rendelem alá, ha kiderül, hogy szakmai szempontokat is figyelembe veszek." *Politikai közegben születő döntések* – Kovácsy Tibor és Rádai Gábor interjúja Timár Jánossal, Beszélő, 2001. április, 25. o.

választható tagok felét a kormánypárti, másik felét az ellenzéki képviselőcsoportok jelölik…"[575]

A kuratóriumi elnökségek kiegyensúlyozottságának tökéletlensége

A törvény azonban még a kormányt fékező, de politikai osztozkodásra serkentő egyensúlyt sem tudja garantálni. A parlamenti pártok általi felügyelet kiegyensúlyozottsága több esetben is menetrendszerűen megszűnhet. Ez részben abból következik, hogy a törvény természetesen nem politikai kategóriákat használ. Szó sem esik benne annak a meghatározásáról, hogy politikailag melyik párt minősül kormánypártinak és melyik ellenzékinek. A törvény jogilag kezelhetően képviselőcsoportokról beszél. Csak a kormánypárti és ellenzéki képviselőcsoportok egyensúlyát képes biztosítani, az éppen szembenálló politikai oldalak egyensúlyát nem, már csak azért sem, mert politikailag több osztatú is lehet a rendszer, szemben a parlament alapvetően kétpólusú természetével, ráadásul a különböző politikai irányzatok időről-időre eltérő, alkalmi vagy tartósabb együttműködésre törekedhetnek egymással. Valójában, mint az idézett paragrafusból látható, a törvény betartása szempontjából érdektelen az a kérdés, hogy politikailag mely pártok minősíthetőek kormánypártinak és melyek ellenzékinek. Az sem számít, hogy mely pártok képviselői töltenek be államtitkári, vagy egyéb kormánytisztségeket. A törvény rendelkezéseiből egyértelműen a mindenkori kormánypárti és ellenzéki képviselőcsoportok jelöltjei közötti egyenlő arány biztosításának követelménye olvasható ki.

Ebből következően, a jogi és a politikai egyensúly egyáltalán nem feltétlenül esik egybe. Ebben megmutatkozik, hogy az alapjaiban éppen a szabályozás célja, azaz a közmédia függetlensége ellen ható, politikai beleszólást intézményesítő struktúra egyben képtelenül bonyolult is. A kiegyensúlyozottság megszűnésének egyik lehetősége a törvény következő rendelkezéséből fakad: „Ha az elnökség megbízatásának ideje alatt a kormánypárti és az ellenzéki képviselőcsoportok tekintetében változás következik be, ez az elnökség tagjainak megbízatását nem érinti, de ha ez az egyenlő arány fenntartása érdekében szükséges, új jelölés alapján új tagot vagy tagokat kell választani az elnökség megbízatásának hátralévő idejére."[576]

575 1996. évi I. törvény, 55.§ (5)
576 1996. évi I. törvény, 55.§ (9)

Tehát ha valamelyik párt elveszíti parlamenti frakcióját – „a kormánypárti és az ellenzéki képviselőcsoportok tekintetében változás következik be"[577] –, akkor az általa jelölt kurátor megtartja megbízatását, a kormánypárti és az ellenzéki képviselőcsoportok jelöltjei közötti kiegyensúlyozottságot pedig új tag jelölésével újra meg kell teremteni, hiszen az Országgyűlésből kiesett, vagy más okból frakció nélkül maradó párt már nem rendelkezik sem kormánypárti, sem ellenzéki képviselőcsoporttal.

Ha pedig egy, a kormánypártokkal azonos politikai oldalon álló, de kormánykoalícióba – szélsőségessége miatt, vagy más okból – be nem vont párt ellenzéki képviselőcsoporttal rendelkezik, akkor a törvény által biztosított jogi kiegyensúlyozottság politikai kiegyensúlyozatlanságot teremt a kuratóriumokban. Ráadásul egy ilyen párt kétfős többletet jelent az adott kormány politikai oldalán, mert a törvényből következően az általa, mint ellenzéki képviselőcsoport által jelölt kurátorral szemben a kormánypárti képviselőcsoportok is közösen még egy kurátort jelölhetnek.

Az eleve elhibázott és tökéletlen szerkezet eltorzítása

A kuratóriumi elnökségek összetétele körüli, előbbiekben leírt, karikaturisztikus bonyodalmak a törvény tökéletlenségéből következnek. E testületeknek az 1998 és 2002 között kormányzó pártok általi kisajátításához viszont már az elnökségi tagok jelölésének és választásának törvénysértő értelmezésére volt szükség, amiről az Alkotmánybíróságnak is állást kellett foglalnia.[578] Az 1999-ben született határozat csak azt az indítványt találta megalapozottnak, amelyik azt kifogásolta, hogy a kormánypártok saját további jelöltjeik megválaszthatósága végett, az időközben megszűnt képviselőcsoportok által jelölt kurátorokat is ellenzéki jelölésűnek tekintették.[579]

Az 1998. évi választásokon két párt is kiesett a parlamentből, az általuk 1996-ban jelölt kurátorok azonban kitöltötték négyéves megbízatási idejüket. A választásokat követően mögöttük már nem állt országgyűlési képviselőcsoport, ezért a törvénynek megfelelően folyamatosan biztosítandó kiegyensúlyozottság szempontjából nem jöttek számításba.

577 Ugyanott.
578 22/1999. (VI. 30.) AB határozat.
579 Lásd Molnár Péter: *Egy törvénysértés azonosítása*, Népszabadság, 1999. február 1.

A kormánypárti képviselőcsoportok által jelölt kurátorokkal szemben, az ellenzéki képviselőcsoportok által jelölt azonos számú kurátor biztosította volna a törvény szerint szükséges egyensúlyt. A kormány parlamenti többsége azonban a két említett párt által jelölt kurátorokat az ellenzéki képviselőcsoportok által jelölt kurátorok közé sorolta, noha e kuratóriumi tagokkal – a törvény szerint a kuratóriumokban a kormánypárti és az ellenzéki képviselőcsoportok jelöltjei között folyamatosan fenntartandó egyensúly, „az egyenlő arány fenntartása"[580] szempontjából – már nem lehetett számolni sem a kormánypárti, sem az ellenzéki oldalon.

A törvény e sajátos értelmezésének gátat vetett az Alkotmánybíróság 1999-ben hozott határozata, ami az MTV kuratóriumának kizárólag kormánypárti jelöltekből választott elnökségét[581] viszont jobbnak ítélte, mint az intézmény felügyeletének hiányát. Ez az alkotmánybírósági döntés, a kizárólag kormánypárti jelölésű kuratóriumi elnökség e „szentesítésével" kiszolgáltatta a közmédiát a kormány, illetve a kormánypártok alkotmányellenes, meghatározó felügyeletének, amit ezúttal nem a kommunizmus kövületeként megmaradt minisztertanácsi határozat, hanem a törvény, és a demokrácia működéséhez a legrészletesebb törvényi szabályozás esetén is szükséges íratlan normák semmibevétele tett lehetővé. [582] Az Alkotmánybíróság gyakorlatilag jóváhagyta a közbeszélgetés egyik legfontosabb fórumának, illetve közvetítőjének, a közmédiának az

580 22/1999. (VI. 30.) AB határozat.

581 Az 1998 és 2002 között kormányzó pártok az ellenzéki képviselőcsoportok jelöléssel kapcsolatos megegyezésének hiányára hivatkozva, törvénysértő módon csak a saját jelöltjeiket szavazták be a közmédiumok működését felügyelő testületekbe. A kormánypártok valójában azt a helyzetet használták ki, hogy az ellenzéki pártnak számító MIÉP képviselőcsoportja nem érte be egy-egy kurátor jelölésével, hanem mindhárom közmédia kuratóriumi elnökségébe két-két személyt akart jelölni, azaz a parlamenti ellenzék által betölthető helyek felére tartott igényt. Ez a parlamenti szokásokat és a politikai illem minimumát is durván sértette, hiszen nyilvánvalóan a nagy létszámú képviselővel rendelkező ellenzéki pártnak kellett volna két-két tagot jelölnie a médiakuratóriumokba. Ráadásul a MIÉP képviselőcsoportja – miután létszáma már nem érte el a frakcióalakításhoz minimálisan szükséges 15 főt -, az Alkotmánybíróság határozatának (27/1998. (VI. 16.) AB határozat) és az Országgyűlés házszabályának megfelelően, a jelölések idején valójában már nem is működhetett volna.

582 A közmédiumok kuratóriumainak elnökségei kizárólag a kormánypártok által jelölt tagokból álltak, amíg a 2002. évi országgyűlési választásokat követően létrejövő Országgyűlés helyre nem állította a testületek legalább viszonylagos kiegyensúlyozottságát.

ellehetetlenítését és közérdekű szerepével éppen ellentétes működését, ami a kormánypropaganda mellett gyűlöletkeltő programokat is eredményezett.

Gyűlölködés a közmédiában

A közmédia szélesítheti, és bizonyos értelemben szűkítheti is a közbeszélgetés határait. Szélesítheti azáltal, hogy olyan témák és szempontok megvitatásának ad teret, amelyek egyébként legfeljebb nagyon korlátozott mértékben jelenhetnének meg a nyilvánosság előtt. Szűkítheti azáltal, hogy nem jogi tiltással, hanem a közbeszélgetés stílusát formálva, igényességével minőségi mércét állítva, közreműködik a demokrácia alapértékeivel ellentétes közlések és hangnem perifériára szorításában.

A közrádióknak és a köztelevízióknak – a többi médiumnak is követendő mintát adva –, élen kell járniuk a gyűlölködés elutasításában, a kultúrák közötti párbeszéd erősítésével és minden más lehetséges módon arra ösztönözve a társadalmat, hogy maga is mondjon nemet a bármely csoport elleni gyűlölet kifejezésére.[583] Ha a közmédia nem teljesíti ezt az alapvető feladatát, az nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a gyűlölködés büntetőjogi tiltásnál sokkal hatékonyabb, egyöntetű társadalmi elítélése elmaradjon.[584]

Az Alkotmánybíróság a közösség elleni izgatásról, azaz a gyűlöletbeszédről szóló, 1992-ben hozott határozatában hangsúlyozta, hogy a közösségek méltóságának védelmére a büntetőjogon, mint végső eszközön kívül „...más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas."[585] A rádió-televízió törvény is az Alkotmánybíróság által említett „más jogi eszköz"-ök közé tartozik. E jogszabály nem csak a közkincsként rendelkezésünkre álló szűkös számú

583 A közmédia, céljával szemben álló, tragikus hatású működésének példáiként lásd: Nena Skopljanac Brunner: *An Analysis of Media Presentation of Reality by RTV Serbia*, valamint Hrvoje Turkovic: *The Content Analysis of HRT News Programmes*. Mindkét tanulmányt lásd: *Media and War*, ed.: Nena Skopljanac Brunner–Stjepan Gredelj–Alija Hodzic–Branimir Kristofic, Centre for transition and civil society research – Zagreb, Agency Argument – Belgrade, 2000.

584 A magyarországi média előítéleteket erősítő szerepéről lásd például: Kende Ágnes–Kerényi György: A *Rádió utca a sajtóban*. Amaro Drom, 1998. február; Kerényi György: *Roma in the Hungarian Media*. In: *After the Fall*, 140–147. o.

585 30/1992. (V. 26.) AB határozat. (ABH 1992. 167, 181)

frekvencián terjesztett, hanem valamennyi rádió-, és televízióműsorból kizárja a gyűlöletbeszédet, ami a programok különleges, egyidejű tömeghatásával indokolható. Rádió-, vagy televízióműsor nem lehet hangerősítője semmiféle gyűlölködésnek, így a különböző kisebbségek ellen irányuló gyalázkodásnak sem. [586]

Az alkotmányunknak megfelelően az országgyűlési képviselők kétharmados többsége által megszavazott rádió-televízió törvény szerint a műsorszolgáltató tevékenysége nem lehet alkalmas nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek elleni gyűlölet keltésére,[587] és műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére.[588] Hangsúlyozandó, hogy e minden rádióra és televízióra vonatkozó korlátok éppen azokhoz a megfogalmazásokhoz hasonló szöveget tartalmaznak, amelyeket a véleményszabadság általános, büntetőjogi tilalmaként két alkalommal is alkotmányellenesnek ítélt az Alkotmánybíróság.[589] E rendelkezéseken túlmenően, a közszolgálati műsorszolgáltató különösen köteles a nemzeti, az etnikai, a nyelvi és más kisebbségek méltóságát és alapvető érdekeit tiszteletben tartani.[590] A törvény tehát, a többi rádióhoz és televízióhoz képest magasabb mércét állapít meg a közmédiumok számára. Az alábbi példák azonban azt mutatják, hogy Magyarországon a közmédia – és ezzel nyilvánvalóan összefüggésben az Országgyűlés is – a gyűlölködők fórumává válhat.

Az MTV 2000. április 27-én, a rasszizmus elítélése helyett, éppen azt erősítve adott teret az alábbi romaellenes nyilatkozatoknak:[591]

„Papp Endre, műsorvezető: – Ásóval és kapával kergették el a falu polgármesterét és az egyik önkormányzati képviselőt a romák a Fejér megyei Csóron. Az ügy előzménye, hogy húsvétkor a faluba költöztek a

586 Lásd Molnár Péter: *A kisebbségek védelme a rádió-televízió törvényben.* Jel-Kép, 1997/2.

587 1996. évi I. törvény, 3. § (2)

588 1996. évi I. törvény, 3. § (3)

589 30/1992. (V. 26.) AB határozat, 12/1999. (V. 21.) AB határozat.

590 1996. évi I. törvény, 23. § (1)

591 Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Jersild-ügyben született ítélete – Case of Jersild v. Denmark. Judgment of 23. September 1994, Series A, No 298. – szerint, a véleménynyilvánítás szabadságát sértette egy dán újságíró büntetőjogi elítélése azért, mert a rasszizmus társadalmi jelenségét bemutatva nem vágott ki fajgyűlölő nyilatkozatokat egy általa készített televíziós interjúból. Lásd Halmai: *Kommunikációs jogok.* 135–136. o.

zámolyi romák, azóta pedig a helyiek szerint ugrásszerűen megnőtt a betörések száma. A romák nem voltak hajlandók kameránk elé állni.

Riporter (R). – Az indulatokat az korbácsolta fel, amikor kiderült, hogy az egyik helyi roma vezető felajánlotta a Budapesten élő zámolyi romáknak, költözzenek hozzá. A falusiak megdöbbenve tapasztalták, hogy a települést ellepték a romák. Az utolsó csepp pedig az volt, hogy tegnap és tegnapelőtt hat lakást rámoltak ki a faluban. A csóriak szerint akkor lenne újra béke a faluban, ha a romák olyan gyorsan elköltöznének, mint amilyen gyorsan idejöttek.

Szabó Istvánné (csóri lakos): – Menjenek innen Csórról. Menjenek akárhova, máshova, mert annyira lopnak, hogy az egy borzalmas.

R. – A polgármesteri hivatalban elárulták, mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a romák ne tudjanak bejelentkezni Csórra.

Csete Dezső (polgármester, Csóri): – Zámolyi romáknak jelen pillanatban én úgy érzem, hogy az országban, az emberek között nincs helyük, mivel az állatvilágban az állatok is az élősködőket kivetik magukból.

R. – A kivétel nélkül munkanélküli romák a falusiak szerint ma is készülnek valamire.

A faluban találkoztunk olyan lakosokkal is, akik önvédelmi fegyverük társaságában töltik az éjszakát, mert félnek attól, hogy ma este őket fogják megtámadni a romák. Ők azt mondják, semmitől sem riadnak vissza."[592]

Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) – többek között a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosának panasza nyomán eljáró – Panaszbizottsága nyilatkozatban hívta fel a közvélemény figyelmét, hogy az MTV idézett tudósítása „...megsértette a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény 3. § (2) és (3) bekezdésében foglaltakat, mivel etnikai kisebbségi csoporttal szembeni gyűlölet keltésére alkalmas kijelentéseket tartalmazó műsort sugárzott."[593] A Panaszbizottság nyilatkozata indokolásában azt is megállapította, hogy a riport képei is erősítették a rasszista mondatok hatását, a riporter pedig semmit sem tett azok ellenében.

Az Országgyűlés 2001. március 27-i ülésén, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a MIÉP egyik alelnök frakcióvezető-helyettese napirend előtti felszólalásában a zámolyi romák franciaországi befogadásáért köszönetet nyilvánítókat „...a Németh László »hígmagyar« kategóriájába sem

592 Magyar Televízió 1, Híradó-1, 2000. április 27. 19:30, Observer Budapest KFT. – RTV Hírfigyelés.

593 A Panaszbizottság 20-1-845/2000. sz. nyilatkozata.

sorolható vérszívók"-nak, olyan, „izraeli bajtársait" felhasználó „kisebbségtöredék"-nek minősítette, akik „...soha nem azonosultak egy lélekrezdülésnyire sem a magyar néppel, annak sorsával, történelmével, kultúrájával, életével."[594] A MIÉP szónoka a Strasbourg-ba ment zámolyi romákat, mint „vélhetően köztörvényes bűnözőket", „vélhetően magyarölő gyilkosokat" írta le, és leszögezte, hogy történetük, mint Magyarországot „lejáratő kampány",[595] természetesen az izraeli titkosszolgálat, a Moszad tudtával zajlott. Erre az antiszemita és cigányellenes összeesküvés-elméletre egyetlen elítélő szava sem volt az igazságügyi minisztérium politikai államtitkárának, aki a felelős kormány nevében a zámolyi romák diszkriminálását gúnyosan tagadva szólalt fel a MIÉP képviselőjét követően. A jegyzőkönyv szerint a rasszista beszéd kormány általi elutasítását hiányoló felháborodott ellenzéki közbeszólásokra a pénzügyminiszter ezt vetette közbe: „Öt percbe ennyi fért bele."[596]

A Magyar Rádió közrádióként tartja fenn Vasárnapi Újság című műsorát, annak ellenére, hogy hivatalból elrendelt vizsgálata alapján, 2001. június 13-án, az ORTT megállapította, hogy a program súlyosan és rendszeresen sérti többek között a rádió-televízió törvény gyűlöletkeltést tiltó rendelkezéseit, és felhívta a rádiót a jogsértés megszüntetésére.[597] E határozat nyomán a Vasárnapi Újság főszerkesztőjét ugyan menesztették, a műsor tartalma azonban nem változott, az ORTT további lépései pedig váratnak magukra.

A liberális demokrácia kultúráját erősítő, autonóm közmédia

Jog és kultúra egymásrautaltságának példájaként, bármit tartalmazhat a rádió-televízió törvény, ha a törvényhozás többsége és a kormány is hozzájárul az előítéletek és a gyűlölködés erősítéséhez. Ahhoz, hogy a közbeszélgetés kivesse magából a gyűlölködő beszédet, annak sem a közrádiók és a köztelevíziók műsoraiban, sem az Országgyűlés épületében nem lehet helyük. A közmédiának, a parlamentnek és a kormánynak, valamennyi más közintézménnyel együtt éppen a gyűlöletkeltés félreérthetetlen elutasításában kell élen járniuk.

594 A Magyar Köztársaság Országgyűlésének jegyzőkönyve, 2001. március 27.
595 Ugyanott.
596 Ugyanott.
597 840/2001. (VI. 13.) ORTT határozat, www.ortt.hu

A közrádiónak és a köztelevíziónak nem csak függetlennek kell lennie, hanem a liberális demokrácia kultúráját is erősítenie kell, ami a gyűlölködéssel szembeni fellépés mellett számos egyéb szakmai követelmény teljesítését is jelenti.

A magyarországi közmédia függetlenítése[598] tehát csak szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy a közszolgálati műsorszolgáltatók végre valóban demokratikus funkciójuknak megfelelően működjenek. Ez sem lehetséges azonban addig, amíg az Alkotmánybíróság nem szakít a különböző kormányok meghatározó befolyását lehetővé tevő felügyelet jóváhagyásának gyakorlatával. Az erre precedenst teremtő, 1992-ben hozott alkotmánybírósági határozat, mint láthattuk, ebben nem különbözik az 1999-ben született döntéstől, jóllehet az előbbi a szólásszabadságot az ezredforduló Magyarországánál sokkal inkább tiszteletben tartó környezetben, nem sokkal a kommunizmust lezáró rendszerváltás után született.

Az Alkotmánybíróságnak végre érvényesítenie kell az 1992-ben megfogalmazott alapelvet, amely szerint egyetlen társadalmi csoportnak sem lehet meghatározó befolyása a közmédia működésére.[599] Természetesen ennek megfelelően kell eljárnia az Országgyűlésnek, valamint a közrádiók és a köztelevíziók függetlenségének megteremtésére és biztosítására hivatott többi intézménynek is. Ehhez – mint a liberális demokrácia valamennyi elemének létrehozásához és fenntartásához –, útmutatóul szolgálhatnak Tocqueville következő szavai: „...a jogok tiszteletben tartása nélkül nincs társadalom; mert mi is valójában az ésszerű és értelmes lények egyesülése, ha az erő az egyetlen összekötő kapocs?"[600]

598 A független média megteremtésének lehetőségéről lásd például: Price, Monroe E.–Krug, Peter: *The Enabling Environment for Free and Independent Media.* Occasional Papers Series, US Agency for International Development, Office of Democracy and Governance, Washington, 2002. On-line available: http://www.usaid.gov/democracy/pdfs/pnacm006.pdf
599 Erre alkalmat ad a Nyilvánosság Klub említett beadványa, kérdés azonban, hogy mennyi esély van annak tárgyalására, tekintettel az Alkotmánybíróság személyi összetételének változására is, ami koncepcionális váltást jelenthet. Lásd Halmai Gábor: *Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve,* Fundamentum, 1999/2.
600 Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia.* Európa Könyvkiadó, 1993.

9. Következtetések

Tanulmányomban három szólásszabadság-jogi kérdéssel foglalkoztam. Mint látható volt, nem arra törekedtem, hogy széleskörű áttekintést nyújtsak különböző országok gyakorlatáról és a vonatkozó nemzetközi jogi dokumentumokról. Célom az volt, hogy viszonylag kevés jogeset részletes elemzése alapján, a szólásszabadságot és a közbeszélgetés nyitottságát leginkább lehetővé tevő jogi mércéket, elveket és technikákat írjak le. Ezért a magyarországi esetek összehasonlítási alapjául az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága által kifejlesztett, a véleménynyilvánítás szabadságát különlegesen védő teszteket választottam.

Meggyőződésem, hogy a diktatúrában kikényszerített hallgatás évtizedei után, a magyar demokrácia megerősödéséhez elengedhetetlen a véleménynyilvánítás mindannyiunkat megillető személyes jogának maximális tiszteletben tartása. Történelmünk is erre kötelez bennünket, hiszen a szólás és a sajtó szabadsága szabadságharcaink egyik elsőrendű törekvése volt. Ennek megfelelően kell végiggondolnunk a véleményszabadság egyes kérdéseit, ha szükséges, akkor az európai államok közösségén belül is fellépve e szabadságjog szélesítéséért.

Az értekezésemben tárgyalt témák közül kettő – a közszereplők bírálhatósága és a gyűlöletbeszéd – esetében a szólás szabadságát sértő, illetve önkényes jogalkalmazás lehetőségével szemben, a bíróságok által tárgyszerűen alkalmazható, működőképes jogi tesztek megfogalmazását kíséreltem meg. A közmédiát illetően a közrádió és a köztelevízió autonóm működésének feltételeiről írtam. A javasolt változtatások részben jogalkotási és/vagy alkotmánybírósági lépések megtételét, részben pedig a jogalkalmazás fejlesztését igénylik.

A közszereplők bírálhatóságával kapcsolatban – az e kérdésben kiterjedt joggyakorlattal rendelkező Európai Emberi Jogi Bíróság döntéseinek elemzésére is kitérve –, az alábbi következtetésre jutottam: A magyar Alkotmánybíróság által kialakított, viszonylag szólásszabadságot védő jogi mérce, a nevezett európai bírói testület esetjogával megtámogatva sem nyújt elegendő védelmet a közhivatalnokok és más közszereplők bírálóinak. Ezért a közügyek vitatásának valóban szabaddá tétele végett, az Egyesült Államok tapasztalataira is építve, szükséges:

– a személyiségi jogok védelmének büntetőjogtól mentessé tétele,

– a közszereplők másoknál szabadabb bírálhatóságának az általuk indított polgári perek során való következetes érvényesítése,

– a bizonyítási tehernek egyértelműen a közszereplő felperesre telepítése,

– a közszereplőt bíráló, valótlannak bizonyult állításokért viselt gondatlansági felelősség szűkítése, és

– annak kizárása, hogy az előbbiekben említett különleges biztosítékok – például a sajtóhelyreigazítási jog elavult, szólásszabadság-ellenes értelmezésével – megkerülhetőek legyenek.

A gyűlöletbeszédet illetően összehasonlító elemzésem arra az eredményre vezetett, hogy a magyar Alkotmánybíróság által kialakított – az Egyesült Államokban kifejlesztett teszthez hasonló – mérce megfelelő. Általa elkülöníthető egymástól

– a büntetőjogilag nem tiltott, de a közvélemény által annál határozottabban elítélendő gyűlölködés,

– az érzelmi megrázkódtatáson túlmenő egyéni jogsérelmek világos és közvetlen veszélyét kiváltó, büntetőjogilag tiltott gyűlöletre uszítástól.

Azonban az alkotmánybírósági mérce sokkal tárgyszerűbb és körültekintőbb alkalmazására van szükség, mint amit a néhány elemzett esetből kirajzolódó, csak látszólag határozott, valójában bizonytalan joggyakorlat mutat. A jogalkalmazás kívánatos fejlesztésének része az is, hogy az olyan ügyekben, amelyekben az említett veszély lehetősége komolyan felmerül, gyors és alapos eljárás végén, az adott eset összes körülményét mérlegelve a bíróság ítélje meg: Gyűlöletre uszítás történt-e, vagy „csak" gyalázkodás?

A közmédiáról szólva, az összehasonlítás megmutatta, hogy a teljesen eltérő múltú és szerkezetű amerikai és magyar közrádiók és köztelevíziók esetében egyaránt sérülhet az intézmények függetlensége. Magyarországon viszont, az autonóm közmédiumok létrehozása e tanulmány befejezéséig oly mértékben kudarcot vallott, hogy az haladéktalan változtatásokat tesz indokolttá.

– Legfőképpen végre érvényesíteni kell azt az Alkotmánybíróság által megfogalmazott követelményt, amely szerint egyetlen társadalmi csoportnak sem lehet meghatározó befolyása a közmédia működésére.

– A személyi jövedelemadó újabb egy százalékának a közrádió és a köztelevíziók számára felajánlhatóvá tételével pedig érdemes lenne meghonosítani a decentralizált Egyesült Államok-beli modellnek azt az elemét, hogy a hallgatók és a nézők legalább részben magük dönthetik el: támogatásra méltónak találják-e az adott közmédiát, vagy sem?

Irodalomjegyzék

Abrams, Floyd: On William J. Brennan, Jr. *Harvard Law Review*, Vol. 111:1 1997.

Arató András: Az alkotmánybíróság a médiaháborúban. *Világosság*, 1994/2.

Arató András: The New Democracies and American Constitutional Design. In: *Constitutional Creation and Institutional Design in the New Democracies*. [Under consideration.]

Bajomi-Lázár Péter: *Közszolgálati rádiózás Nyugat-Európában*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

Bajomi-Lázár Péter–Hegedűs István (szerk.): *Media and Politics*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

Baker, C. Edwin: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford: Oxford University Press, 1989.

Baker, C. Edwin: Of Course, More Than Words. *University of Chicago Law Review*, 61:1181, 1994.

Baker, C. Edwin: Harm, Liberty, and Free Speech. *Southern California Law Review*, Volume 70:979, 1997.

Baker, C. Edwin: The Media that Citizens Need. *University of Pennsylvania Law Review*, 384, December 1998.

Baker, C. Edwin: An Economic Critique of Free Trade in Media Products. *North Carolina Law Review*, Volume 78, No. 5, June 2000.

Baker, Russ: Damning Undercover Tactics as „Fraud" – Can Reporters Lie about Who They Are? The Food Lion Jury Says No. *Columbia Journalism Review*, March/April 1997.

Bán Tamás: A Holocaust tagadása: A Faurisson-ügy. *Fundamentum*, 1999/1.

Bán Tamás: A Rekvényi-ügy és környéke. *Fundamentum*, 1999/3.

Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/1.

Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteiből. *Fundamentum*, 2000/3.

Bán Tamás: Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéleteiből. *Fundamentum*, 2002/2.

Belin, Laura: The Kremlin Strikes Back: The Reassertion of State Power Over the Russian Media. In: Price, Monroe E.–Richter, Andrei–Yu, Peter (szerk.): *Russian Media Law and Policy in the Yeltsin Decade: Essays and Documents*. London: Kluwer International Law, 2002.

Benkler, Yochai: Communications infrastructure regulation and the distribution of control over content. *Telecommunications Policy*, Vol. 22, No. 3, 1998.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. [Szerk.: Vida István.] Budapest: Magvető, 1986.

Blasi, Vincent: The Checking Value in First Amendment Theory. *American Bar Foundation Journal*, Volume 521, Dt. 1977.

Blasi, Vincent: The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in Whitney v. California. *William and Mary Law Review*, Volume 29, Summer 1988, Number 4.

Blasi, Vincent: Milton's Areopagitica and the Modern First Amendment. *Ideas*, Vol. 4, No. 2, Fall 1996.

Blasi, Vincent: Reading Holmes Through the Lens of Schauer: The Abrams Dissent. *Notre Dame Law Review*, Vol. 72:5 1997.

Blasi, Vincent: Freedom of Expression and Good Character. *Columbia Law Review*, 1999.

Bork, Robert: Neutral Principles and Some First Amendment Problems. 47 *Indiana Law Journal* (1971).

Brunner, Nena Skopljanac–Gredelj, Stjepan–Hodzic, Alija–Kristofic, Branimir (szerk.): *Media and War*. Zagreb–Belgrade: Centre for transition and civil society research–Agency Argument, 2000.

Chafee, Zechariah Jr.: *Freedom of Speech*. Harvard University Press, 1920.

Chafee, Zechariah Jr.: Book Review, 62. *Harvard Law Review*, 1949.

Clarke, Ben: Public Broadcasting for Profit on Satellite Radio. *MediaFile*, May/June 2001.

Constant, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest: Atlantisz, 1997.

Dorf, Michael: Incidental Burdens on Fundamental Rights. *Harvard Law Review*, Vol. 109, No. 6, April 1996.

Dworkin, Ronald: *The New Map of Censorship*. Index on Censorship, 1994. 1–2.

Dworkin, Ronald: *Freedom's Law – The Moral Reading of the American Constitution*, Ch. 8. *Why Speech Must Be Free?* Harvard University Press, 1996.

Downing, John: Radical Media Projects and the Crisis of Public Media. *Paper presented at conference: „Rethinking Public Media in a Transitional Era", Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law*, January 12, 2001.

Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Budapest: Gondolat, 1984.

Godwin, Mike: *Cyber Rights – Protecting Free Speech in the Digital Age*. Times Books, Random House, 1998.

Ellison, Ralph: *Invisible Man*. Signet Book, 1953.

Emerson, Thomas I.: *The System of Freedom of Expression*. Random House, 1970.

Ferenczi Krisztina: *Előjáték a sajtószabadsághoz*. Telehír, 1994.

Fish, Stanley: Fraught With Death: Skepticism, Progressivism, and the First Amendment. 64 *University of Colorado Law Review*, 1061, 1993.

Fiss, Owen M.: *Liberalism Divided. Freedom of Speech and the Many Uses of State Power*. Westview Press, 1996.

Fiss, Owen M.: *The Irony of Free Speech*. Harvard University Press, 1996.

Fónagy Zoltán: A reformmozgalom első vezére. *Rubicon*, 1998/3.

Franklin, Marc A.: A Declaratory Judgment Alternative to Current Libel Law. *California Law Review*, Volume 74, Number 3, May 1986.

Gálik Mihály: *Médiagazdaságtan*. Budapest: Aula Kiadó, 2001.

Gerő András–Varga László–Vince Mátyás (szerk.): *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2001-ben*. Budapest: B'nai B'rith Első Budapesti Közösség, 2002.

Grazia, Edward de: *Girls Lean Back Everywhere – The Law of Obscenity and the Assault on Genius*. Vintage Books, 1993.

Gunther, Gerald: Learned Hand and the Origins of Modern First Amendment Doctrine: Some Fragments of History. *Stanford Law Review*, Vol. 27: Page 719, February 1975.

Gunther, Gerald: *Learned Hand. The Man and the Judge*. New York: Alfred A. Knopf, 1994.

Gross, Jan T.: *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton University Press, 2001.

Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Századvég Kiadó, 1993.

Habermas, Jürgen: Az emberi jogokkal biztosított legitimációról. *Fundamentum*, 1999/4.

Halberstam, David: *The Fifties*. New York: Villard Books, 1993.

Halmai Gábor: *A véleményszabadság határai*. Budapest: Atlantisz, 1994.

Halmai Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre…"? *Fundamentum*, 1997/1.

Halmai Gábor: Médiaború: szabadság és szabályozás. *Beszélő*, 1997. augusztus–szeptember.

Halmai Gábor: Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve. *Fundamentum*, 1999/2.
Halmai Gábor: Római Egyezmény kontra magyar alkotmány. *Fundamentum*, 1999/3.
Halmai Gábor: Közszereplők személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2.
Halmai Gábor: Hátramenetben az alapjogvédelem? *Fundamentum*, 2000/3.
Halmai Gábor: Változó minták és mércék. A véleményszabadság az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: Halmai Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány?* INDOK, 2000.
Halmai Gábor: Gyűlöletbeszéd és személyiségi jogok. *Fundamentum*, 2001/4.
Halmai Gábor: *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2002.
Hand, Learned: Due Process of Law and the Eight-Hour Day. *Harvard Law Review*, May 1908.
Heltai Jenő: *Kiskirályok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1961.
Jakubowicz, Karol: Media in Transition: the Case of Poland. In: Price, Monroe–Verhulst, Stefaan–Rozumilowicz, Beata (szerk.): *Media Reform: Democratizing the State, Democratizing the Media*. London: Routledge, 2001.
Kállay Béni: *„A szabadságról", Előszó John Stuart Mill művéhez*. Budapest: Holnap Kiadó, 1993.
Kalven, Harry: *The New York Times Case: A Note on the Central Meaning of the First Amendment*, 1964 Sup. Ct. Rev. 191, 221 n. 125.
Kalven, Harry Jr.: *A Worthy Tradition: Freedom of Speech in America*. New York: Harper and Row Publishers, 1988.
Kende Ágnes–Kerényi György: A Rádió utca a sajtóban. *Amaro Drom*, 1998. február.
Kennedy, Marla H. (szerk.): *Car Culture*. Salt Lake City: Howard Greenberg Gallery, Gibbs Smith Publisher, 1998.
Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest: Atlantisz, 1997.
Kis János: *Alkotmányos demokrácia – Három tanulmány*. INDOK, 2000.
Kovach, Bill–Rosenstiel, Tom: *Warp Speed – America in the Age of Mixed Media*. A Century Foundation Book, 1999.
Kovach, Bill–Rosenstiel, Tom: *The Elements of Journalism – What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. New York: Crown Publishers, 2001.

Kovácsy Tibor–Rádai Gábor: Politikai közegben születő döntések. Interjú Timár Jánossal. *Beszélő*, 2000 április.
Krokovay Zsolt: A szélesség. Egy alkotmányos mérce. *Világosság*, 1993./2.
Krokovay Zsolt: A szólásszabadság döntő jelentése. In: Lenkei Júlia (szerk.): *Deák Ferenc, a liberális politikus*. Budapest: T-Twins Kiadó, 1994.
Krug, Peter: Civil defamation Law and the Press in Russia: Private and Public Interests, the 1995 Civil Code, and the Constitution. *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, 1995, 1996.
Lachman, Judith A.: Reputation and Risktaking. In: Denis, Everette E.–Noam, Eli (szerk.): *The Cost of Libel: Economic and Policy Implications*. Columbia University Press, 1989.
Laventhol, David (szerk.): The Truth About Self-Censorship. *Columbia Journalism Review*, May/June 2000.
Lawrence III, Charles R.: If He Hollers, Let Him Go: Regulating Racist Speech on Campus. *Duke Law Journal*, Vol. 1990:431.
Ledbetter, James: *Made Possible by... The Death of Public Broadcasting in the United States*. New York: Verso, 1997.
Lessig, Lawrence: *Code and Other Laws of Cyberspace*. Basic Books, 1999.
Lessig, Lawrence: *The Future of Ideas. The Fate of the Commons in a Connected World*. New York: Random House, 2001.
Lewis, Anthony: *Make no Law. The Sullivan Case and the First Amendment*. New York: Random House, 1991.
Lichtman, Benjamin–Shelanski, Howard: *Telecommunications Law and Policy*. Carolina Academic Press, 2001.
Lipton, Rhoda L.: Pandora's Box: Media Laws in the Slovak Republic. *Communications Law in Transition Newsletter*, Volume 2, No. 1, November 13, 2000.
Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Polis Könyvkiadó, 1999.
Lubell, Jonathan W.: The Fourth Estate Beyond the Rule of Law. *Verdict*, Vol. 7, No. 2, April 2001.
MacKinnon, Catharine A.: *Only Words*. Harvard University Press, 1993.
Madison, James: *Report on the Virginia Resolutions* (1799–1800). Reprinted in: Meyers, Marvin (szerk.): *The Mind of the Founder: Sources of the Political Thought of James Madison*. Brandeis University Press/University Press of New England, 1988.
Mason, Alpheus Thomas: *Brandeis: A Free Man' Life*. New York: The Viking Press, 1956.

McChesney, Robert W.: Corporate Media and the Threat to Democracy. In: *The Open Media Pamphlet Series*. New York: Seven Stories Press, 1997.

McChesney, Robert W.: Sit Down, Shut Up, and Shop: Welcome to the Golden Age of Propaganda. *Paper presented at conference: „Rethinking Public Media in a Transitional Era" Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law*, January 12, 2001.

McKibben, Bill: *The Age of Missing Information*. New York: Random House, 1992.

Meiklejohn, Alexander: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. Harper Collins Publishers, 1948.

Meiklejohn, Alexander: The First Amendment Is An Absolute. *The Supreme Court Review*, 1961, 245.

Melville-Brown, Amber: Test of Character – Focus Defamation. *The Law Society Gazette*, 17 February 2000.

Michelman, Frank I.: Conceptions of Democracy in American Constitutional Argument: The Case of Pornography Regulation. *Tenn. Law Review*, Volume 56, No. 2, Winter 1989.

Michelman, Frank I.: Universities, Racist Speech and Democracy in America: An Essay for the ACLU. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review*, Vol. 27, No. 2, Summer, 1992.

Michelman, Frank I.: Must Constitutional Democracy Be Responsive? *Ethics*, July 1997.

Mill, John Stuart: *A szabadságról*. Budapest: Helikon, 1980.

Milton, John: Areopagitica – A Speech for the Liberty of Unlicensed Printing, to the Parliament of England. 1644. In: *Az angol forradalom tükre*. [részletek] Budapest: Gondolat, 1975.

Mink András: „Erre a hipotézisre nekem nincs szükségem." Interjú Sajó Andrással. *Fundamentum*, 1998/3.

Molnár Péter: A közszolgálatiság értelmezése a rádió-televízió törvény tervezetében. In: Terestyéni Tamás (szerk.): *A köz szolgálata a médiában: álom vagy realitás?* Budapest: Osiris–ELTE Kommunikáció-elméleti Kutatócsoport, 1995.

Molnár Péter: A kisebbségek védelme a rádió-televízió törvényben. *Jel-Kép*, 1997/2.

Molnár Péter: [Recenzió] Cseh Gabriella–Sükösd Miklós: A médiatörvény és ami utána következik. Koncepciók, intézmények és vitatott kérdések a médiatörvényben. *BUKSZ*, 1998 tavasz.

Molnár Péter: *Az információs szupersztráda kihívásai és a közép-európai tapasztalat*. [Előszó:] Monroe E. Price: Televízió, nyilvános szféra és nemzeti identitás. Budapest: Magvető, 1998.

Molnár Péter: Public television in Hungary. *Post-Soviet Media Law and Policy Newsletter*, 1998.

Molnár Péter: *A közszereplők bírálhatóságának szabadsága*. In.: Vásárhelyi Mária–Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest: Új Mandátum Könyviadó, 1998.

Molnár Péter: Transforming Hungarian Broadcasting. In: Snyder, Robert W. (szerk.): *After the Fall. Media Studies Journal*, Volume 13, No. 3, Fall 1999.

Molnár Péter: Commentary on the 1998 U. S. State Department Country Reports on Human Rights Practices, on the freedom of the press in Hungary. *Post-Soviet Media Law and Policy Newsletter Special Issue*, July 15, 1999.

Molnár Péter: Pótcselekvés. *Fundamentum*, 2000/3.

Molnár Péter: Commentary on the 1999 U. S. State Department Country Reports on Human Rights Practices, on the freedom of the press in Hungary. *Communications Law in Transition Newsletter Special Issue*, September 4, 2000.

Molnár Péter: Low Power, High Impact. February 1, 2001. Interneten elérhető: www.mediachannel.org.

Molnár Péter: Hozzáférés a szólásszabadsághoz – Internetjog az Egyesült Államokban. *Jel-Kép*, 2001/2.

Molnár Péter: Uszítás vagy gyalázkodás? *Fundamentum*, 2001/4.

Monaghan, Henry Paul: A Legal Giant is Dead. Columbia Law Review, October, 2000.

Mungiu-Pippidi, Alina: State into Public; The Failed Reform of State TV in East Central Europe. Paper for the Shorenstein Center at Harvard University, 2000.

Newman, Roger K.: *Hugo Black – A Biography*. Pantheon Books, 1994.

Noam, Eli: *Television in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1991.

Noam, Eli–Walterman, Jens (szerk.): *Public Television in America*. Bertelsmann Foundation Publishers, 1998.

Noam, Eli: Why the Internet Will Be Bad for Democracy? *Paper presented at conference „Telecommunications Policy Research"*, Alexandria, VA, September 1999. www.citi.columbia.edu.

Oliver, Sandra–Darbishire, Helen (szerk.): *Article 19 Freedom of Expression Handbook*. London: Article 19, 1995.

Pease, Edward C. (szerk.): Radio – The Forgotten Medium. *Media Studies Journal*, Volume 7, Number 3, Summer 1993.

Pepper, Robert: Internet TV. *Paper presented at conference „TV Over The Internet", Columbia Institute for Tele-information and European Institute for the Media*, New York, November 10, 2000. www.fcc.org

Pool, Ithiel de Sola: *Technologies of Freedom*. The Belknap Press of Harvard University Press, 1983.

Post, Robert C.: The Social Foundations of Defamation Law: Reputation and the Constitution. *California Law Review*, Volume 74, Number 3, May 1986.

Post, Robert C.: Cultural Heterogeneity and Law: Pornography, Blasphemy, and the First Amendment. *California Law Review*, Volume 76, Number 2, March 1988.

Post, Robert C.: The Social Foundations of Privacy: Community and Self in the Common Law Tort. *California Law Review*, Volume 77, Number 5, October 1989.

Post, Robert C.: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell. *Harvard Law Review*, Volume 103, No. 3, January 1990.

Post, Robert C.: Racist Speech, Democracy, and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, Volume 32, No. 2, Winter 1991.

Post, Robert C.: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse. *University of Colorado Law Review*, Volume 64/Issue 4/1993.

Post, Robert C.: *Between Democracy and Community: The Legal Constitution of Social Form. NOMOS*, XXXV (Democratic Community), 1993.

Post, Robert C.: Recuperating First Amendment Doctrine. *Stanford Law Review*, Volume 47, No. 6, July 1995.

Post, Robert C.: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Harvard University Press, 1995.

Post, Robert C.: Subsidized Speech. *The Yale Law Journal*, October 1996.

Post, Robert C.: Equality and Autonomy in First Amendment Jurisprudence. *Michigan Law Review*, Volume 95, No. 6, May 1997.

Post, Robert C.: Community and the First Amendment. *Arizona State Law Journal*, Volume 29, No. 2, Summer 1997.

Post, Robert C. (szerk.): *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles: The Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998.

Post, Robert C.: Prejudical Appearances: The Logic of American Antidiscrimination Law. 88 *California Law Review*, 1, 2000.

Post, Robert C.: Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence. *California Law Review*, Volume 88, No. 6, December 2000.

Post, Robert C.: Three Concepts of Privacy. *The Georgetown Law Journal*, Volume 89, No. 6, June 2001.

Price, Monroe E.: *Televízió, nyilvános szféra és nemzeti identitás*. Budapest: Magvető, 1998. [Angolul: Oxford: Clarendon Press, 1995.]

Price, Monroe E.: Public Broadcasting and the Crisis of Corporate Governance. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 1999/2.

Price, Monroe E.–Verhulst, Stefaan: Global Transformations in Public Service Broadcasting: A Comparative and Analytic Approach. *Paper presented at conference: „Rethinking Public Media in a Transitional Era", Center for Media, Culture, and History, NYU School of Law*, January 12, 2001.

Price, Monroe E.–Krug, Peter: *The Enabling Environment for Free and Independent Media*. Occasional Papers Series, US Agency for International Development, Office of Democracy and Governance, Washington, 2002. On-line available: http:// www.usaid.gov/democracy/pdfs/pnacm006.pdf

Price, Monroe E.: *Media and Sovereignty: The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power*. Boston: MIT Press, 2002.

Raz, Joseph: *Ethics in the Public Domain: Essays*. Ch. 6. *Free Expression and Personal Identification*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Richter, Andrei: The Partial Transition: Ukraine's Post-Communist Media. In: Price, Monroe–Verhulst, Stefaan–Rozumilowicz, Beata (szerk.): *Media Reform: Democratizing the State, Democratizing the Media*. London: Routledge, 2001.

Rimell, Katherine: House of Lords Affirms Ground-Breaking Qalified Privilege Decision. *Libel Defense Resource Center*, LibelLetter, New York, November 1999. www.ldrc.com.

Rubinfeld, Daniel L.–Singer, Hal J.: Open Access to Broadband Networks: A Case Study of the AOL/Time Warner Merger. *Berkeley Technology Law Journal*, Volume 16, No. 2, Spring 2001.

Rudenstine, David: *The Day the Presses Stopped*. University of California Press, 1996.

Ruggiero, Greg: *Microradio & Democracy. (Low) Power to the People*. New York: The Open Media Pamphlet Series, Seven Stories Press, 1999.

Sack, Robert D.: Protection of Opinion under the First Amendment: Reflections on Alfred Hill, „Defamation and Privacy under the First Amendment". *Columbia Law Review*, Volume 100:294, 2000.
Sajó András: Hate Speech for Hostile Hungarians. *East European Constitutional Review*, Spring 1994.
Sajó András: Hírpirítós és sajtótisztesség, *Világosság*, 1995/3.
Sajó András: *Limiting Government*. Central European University Press, 1999.
Sajó András: Sajtó-helyreigazítás és sajtójog (A Schmidt-ítélet margójára). *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5.
Schauer, Frederick: *Free Speech: A Philosophical Enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
Schauer, Frederick: The Phenomenology of Speech and Harm. *Ethics*, July 1993.
Schauer, Frederick: The Supreme Court 1997 Term, Comment – Principles, Institutions, and the First Amendment. *Harvard Law Review*, November 1998.
Shapiro, Andrew: *The Control Revolution*. A Century Foundation Book, 1999.
Shenk, David: *Data Smog – Surviving the Information Glut*. HarperCollins Publishers, 1998.
Shiffrin, Steven H.–Choper, Jesse H.: *The First Amendment. Cases – Comments – Questions*. [Second Edition.] St. Paul, Minnesota: American Casebook Series, West Group, 1996.
Smolla, Rodney: *Suing the Press*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
Snyder, Robert W. (szerk.): After the Fall. *Media Studies Journal*, Volume 13, No. 3, Fall 1999.
Solomon, Norman–Cohen, Jeff: *Wizards of Media Oz. Behind the Curtain of Mainstream News*. Common Courage Press, 1997.
Sólyom László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.
Sólyom László: Mit szabad és mit nem? *Valóság*, 1985/ 8.
Sólyom László–Brunner, Georg (szerk.): *Constitutional Judiciary in a New Democracy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2000.
Stone, Geoffrey R.: Hate Speech and the U.S. Constitution. *East European Constitutional Review*, Spring 1994.
Strossen, Nadine: Regulating Racist Speech on Campus: A Modest Proposal? *Duke Law Journal*, 484, 1990.

Strossen, Nadine: Freedom of Speech – Issues for a New Election and a New Century. In: Snyder, Robert W. (szerk.): *Campaign 2000. Media Studies Journal*, Volume 14, No. 1, Winter 2000.
Sullivan, Kathleen M.: First Amendment Intermediaries in the Age of Cyberspace. *UCLA Law Review*, August 1998.
Sunstein, Cass: *Democracy and the Problem of Free Speech*. The Free Press, 1993.
Szentgyörgyi Albert: *Az őrült majom*. Budapest: Magvető, 1989.
Szent István király Intelmei és Törvényei. Budapest: Szent István Társulat, 2002.
Szilády Szilvia: Közszolgálatiság és társadalmi felügyelet: a német és az osztrák modell. *Beszélő*, 1997. augusztus–szeptember.
Taylor, Charles: The Politics of Recognition. In: Guttman, Amy (szerk.): *Multiculturalism*. Princeton University Press, 1992. [Magyarul: *Café Bábel*, 1996./3.]
Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború története*. Budapest: Európa Kiadó, 1985.
Timár János: Az újságíró kritikai tevékenysége és a jog – Sajtóperek a gyakorlatban. *Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Tanulmányok*, VIII. évfolyam, 7. szám, Budapest, 1976.
Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Budapest: Európa Kiadó, 1993.
Tóth Gábor Attila: A „nehéz eseteknél" a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Interjú Sólyom Lászlóval. *Fundamentum*, 1997/1.
Turner, William B.: What Part of „No Law" Don't You Understand? *Wired*, March 1996.
Ungar, Sanford J.: *The Papers and the Papers – An Account of the Legal and Political Battle over The Pentagon Papers*. Columbia University Press, 1989.
Vásárhelyi Mária–Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 1998.
Walker, Samuel: *Hate Speech – The History of an American Controversy*. University of Nebraska Press, 1994.